

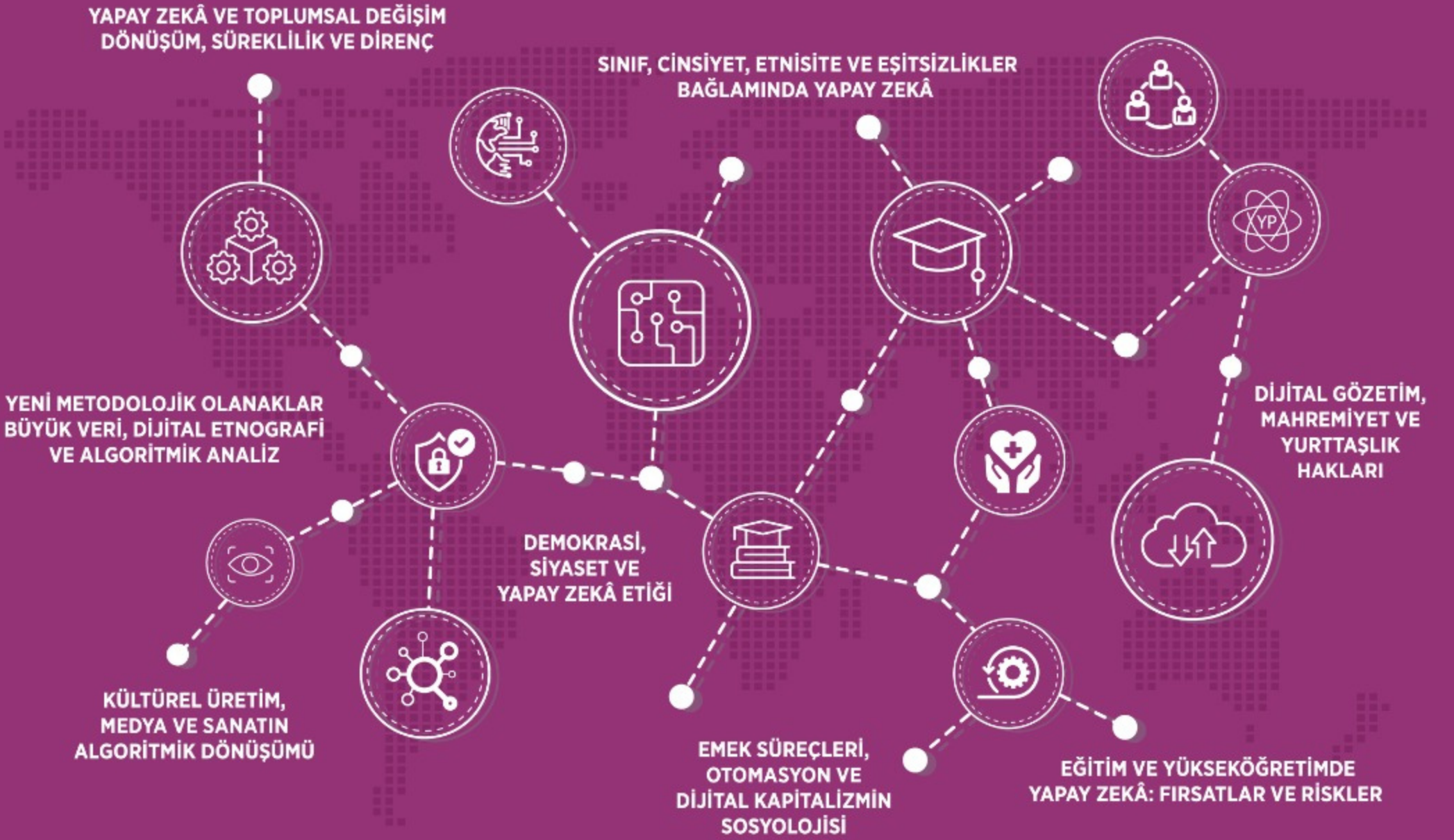

BAŞKENT ÜNİVERSİTESİ

FEN-EDEBİYAT FAKÜLTESİ SOSYOLOJİ BÖLÜMÜ “3. ULUSAL SOSYOLOJİ KONGRESİ

SOSYOLOJİNİN GELECEĞİ, GELECEĞİN SOSYOLOJİSİ YAPAY ZEKÂ ÇAĞINDA SOSYAL BİLİMLER

18-19 ARALIK 2025

KONGRE GENİŞLETİLMİŞ ÖZET BİLDİRİ KİTAPÇIĞI

ISBN: 978-625-93507-5-2

ETKİNLİK SORUMLULARI

Doç. Dr. Emek Barış Kepenek
Dr. Öğr. Üyesi Osman Özarslan

DÜZENLEME KURULU

Prof. Dr. Saime Özçürümez
Prof. Dr. Şerife Geniş
Doç. Dr. Emek Barış Kepenek
Doç. Dr. Aksu Akçaoğlu
Dr. Öğr. Üyesi Duygu Özalp
Dr. Öğr. Üyesi Osman Özarslan
Dr. Öğr. Üyesi Feriha Duygu Samav Gürcü
Ar. Gör. Duygu Kırıkçioğlu
Ar. Gör. Selinay Yilmazer Öcal
Ar. Gör. Ayçe İdil Ataoğlu

TASARIM

Anıl Bozkurtoğlu

İLETİŞİM

fef.baskent.edu.tr
fened@baskent.edu.tr

İÇİNDEKİLER

YAPAY ZEKA TEDARİK ZİNCİRİNDE GÖRÜNMEZ DİJİTAL EMEK VE BİLİŞSEL KAPİTALİZM	1
Berna AKDOĞAN	1
YAPAY ZEKÂ ÇAĞINDA ETNOGRAFİK YÖNTEMİN DÖNÜŞÜMÜ: "CYPRIOT MEMORIES" ÖRNEĞİNDE PYTHON İLE TEMATİK ANALİZ.....	7
Ashhan BARDAK TOKALAK	7
ULUSAL FON KURULUŞLARININ PROJE SÜREÇLERİNDE ÜRETKEN YAPAY ZEKA POLİTİKALARI: KARŞILAŞTIRMALI BİR ANALİZ.....	14
Semih BİLGİÇ	14
BÖLÜM SONU CANAVARINI YENMEK: YAPAY ZEKAYA KARŞI ROL YAPMA OYUNLARI	23
Latife İrem EMEKTAR	23
AKIŞKAN MODERN TOPLUMDA DİJİTAL ASTROLOJİ DENEYİMİ: CO-STAR MOBİL UYGULAMASI ÜZERİNE SOSYOLOJİK BİR İNCELEME	28
Eylül ERSOY	28
ALGORİTMİK KÜLTÜRÜN MEDYA VE SANATTAKİ ETKİLERİ: KÜLTÜREL ÜRETİM ÜZERİNE BİR LİTERATÜR İNCELEMESİ.....	34
Havva GÖKTAŞ	34
PLATFORM EKONOMİSİ VE ÇALIŞMA HAYATINDA DÖNÜŞÜM.....	46
Nesli URHAN GÜNEŞ	46
EKRANDA ÖLÜM YOK: DİJİTAL DUYGULANIM VE SAYISAL HAYATTA KALMA STRATEJİLERİ.....	52
Şevket Burak IŞIK Adem SAĞIR.....	52
YENİ TEKNOLOJİLER VE KADINLARIN BİLGİ İNŞA PRATİKLERİNDEKİ KONUMU: EPİSTEMOLOJİK VE TEKNOLOJİK SORUNLAR.....	57
Pınar KARABABA DEMİRCAN.....	57
AKADEMİDE DİJİTAL DÖNÜŞÜM: YAPAY ZEKÂ ARAÇLARININ KULLANIM PRATİKLERİ VE TUTUMLAR	62
Eda KILIÇ.....	62
YENİ NESİL MAFYA, DİJİTAL ŞİDDET VE YAPAY ZEKA	72
Osman ÖZARSLAN.....	72

YAPAY ZEKA DESTEKLİ YÜZ TANIMA SİSTEMLERİ VE TREACHER COLLINS SENDROMLU BİREYLERİN YURTTAŞLIK DENEYİMLERİNİN DÖNÜŞÜMÜ.....	75
Nur ÖZER	75
Çalışmanın Yaklaşımı	77
Kavramsal ve Kuramsal Çerçeve.....	77
Beklenen Sonuçlar	79
KÜRESEL SALGIN SONRASI “YENİ NORMAL”DE NİTELİKSEL ARAŞTIRMA: DİJİTAL İMKÂNLAR, EPİSTEMOLOJİK SINIRLAR VE HİBRİT ETNOGRAFİYE DOĞRU	81
Özgür Dirim ÖZKAN	81
TOPLULUK DESTEKLİ TARIMDA (TDT) DİJİTAL PAZARLAMA YÖNTEMLERİ.....	85
Simay ÖZLÜ	85
ALINIR – SATILIR VE ÇALINIR: X PLATFORMUNDA İÇERİĞİN VE ETKİLEŞİMİN METALAŞTIRILMASI ÜZERİNE BİR TARTIŞMA.....	92
Hazal ÖZYÜREK YAĞLI.....	92
TEKNO-FEODALİZM TEZİNİN SINIRLARI: İLKSEL BİRİKİM ve RIZAYA DAYALI SÖZLEŞME	97
İrem TAŞÇIOĞLU	97
YAPAY ZEKÂ VE DİJİTAL OTORİTERLİK: ÇİN’İN YAPAY ZEKÂ DESTEKLİ YÖNETİŞİM İHRACI	102
Bahar TEMİR.....	102
İMKÂNSIZIN POLİTİKASI YA DA DÜŞMAN KARDEŞLER: YAPAY ZEKÂ VE ETİK	106
Tolga TELLAN.....	106
YAPAY ZEKÂ ÇAĞINDA TOPLUMSAL DÖNÜŞÜM.....	112
Elvan YAVUZ.....	112
DİJİTALLEŞME ÇAĞINDA SENDİKASIZLAŞMANIN YENİ BİÇİMLERİ: YERALTI MADENİNDE EMEK SÜREÇLERİNİN DİJİTAL KAPİTALİZM BAĞLAMINDA BİR ANALİZİ	116
Melik Zafer YILDIZ	116
ALGORİTMİK TAHAKKÜM: YAPAY ZEKÂ AKADEMİK EMEĞİ NASIL YENİDEN ÖRGÜTLÜYOR?	120
Ayça YILMAZ, Ozan TEKİN.....	120

YAPAY ZEKA TEDARİK ZİNCİRİNDE GÖRÜNMEZ DİJİTAL EMEK VE BİLİŞSEL KAPİTALİZM

Berna AKDOĞAN¹

Özet: Yapay zekanın üretim aşamalarında görünmeyen emek biçimlerini ortaya koymayı amaçlayan bu çalışma, teknolojinin politik ekonomideki konumunu ve emek sermaye ilişkilerinde yaratıldığı iddia edilen dönüşümü eleştirel bir çerçevede tartışır. Bilişsel kapitalizm teorisi ile post Marksist ve post kapitalist yaklaşımlar, endüstriyel dönemin sabit sermayesi ile bilgi ve iletişim teknolojilerinin oluşturduğu çağdaş sabit sermaye arasında varoluşsal bir fark bulunduğunu savunur ve bu farkın emek sermaye ilişkilerinde özgürleştirici sonuçlar doğurabileceğini öne sürer. Bu araştırma, söz konusu iddiaları yapay zekanın üretiminde ortaya çıkan görünmez dijital emek biçimleri üzerinden yeniden değerlendirmektedir.

Çağdaş yapay zeka sistemlerinin temelinde yer alan makine öğrenmesi süreçleri, büyük miktarda eğitim verisine dayanır. Bu veriler, bilgisayar görmesi, doğal dil işleme, duygu analizi ve içerik moderasyonu gibi alanlarda görev yapan küresel ve parça başı ücretlendirilen bir dijital işgücü tarafından üretilmektedir. Mikro iş veya kitle çalışması olarak anılan bu emek biçimi, verinin temizlenmesi, sınıflandırılması ve makine öğrenmesine uygun hale getirilmesi gibi yoğun ve parçalanmış görevleri içerir. Bu süreç, yapay zekanın teknik kapasitesinin görünmez insan emeğine dayanması ve platformlar aracılığıyla örgütlenen dağınık iş modellerinin emek sürecini belirlemesi açısından dikkat çekicidir. Artan veri ihtiyacı, bu görünmez işgücünün rolünü giderek daha merkezi hale getirmektedir.

Niceliksel ve niteliksel araştırmalar ile işçi forumlarına dayalı dijital etnografi, kitle işçilerinin ekonomik güvencesizlik, düşük ücret, işin bütününe hakim olamama ve algoritmik yönetimin yarattığı belirsizlik gibi deneyimlerini ortaya koyar. Bu koşullar, işin bilimsel parçalanması ve emek sürecinin makinenin ihtiyaçlarına göre şekillenmesi bakımından, endüstriyel dönemin reel bağımlılık özellikleri ile güçlü paralellikler taşır. Bulgular, çağdaş teknolojilerin üretim süreçlerinde reel bağımlılığı zayıflatığı yönündeki bilişsel kapitalizm tezini sorgulamakta ve aksine bu bağımlılığın yoğunlaştığını göstermektedir. Büyük teknoloji şirketlerine veri sağlayan aracı platformların kendilerini teknoloji şirketi olarak tanımlaması, emeği görünmez kılan bir stratejinin parçası olarak değerlendirilebilir. Bu çalışma, mikro iş üzerinden teknolojik dönüşümün emek sermaye ilişkisinde radikal bir kopuş yarattığı iddiasını tartışmaya açar ve yapay zekanın üretim sürecinin kolektif zekânın sömürülmesini merkezine alan güncel kapitalist düzenekleri güçlendirdiğini analiz eder.

Anahtar Kelimeler: dijital emek, makine öğrenmesi, bilişsel kapitalizm, dijital kapitalizm, insan makine ilişkileri

Araştırmanın Konusu ve Problemi

Çağdaş teknolojilerin emek-sermaye ilişkisini, çalışma hayatını ve politik iktisadi örgütlenmeyi ne ölçüde ne kadar etkilediği günümüzde hem akademik hem de entelektüel tartışmaların

¹ Bağımsız Araştırmacı
berna.akdogan88@gmail.com
ORCID: 0009-0003-9489-8586

merkezinde olan bir konudur. Yapay zeka, bilgi ve iletişim teknolojilerinin iktisadi yapı üzerindeki etkilerini tartışan çağdaş ekonomi teorilerinin bir kısmı bu teknolojilerin özgürleştirici dinamiklerini vurgularken bu teknolojilerin endüstriyel dönemdeki makinelerden farklı olduğunu ve emek-sermaye ilişkisinde bir mutasyon yarattığını öner sürer. Bu teorilerden en kapsamlılarından biri olan bilişsel kapitalizm teorisine göre çağdaş teknolojiler “dinamik ve ilişkisel” olması yönüyle endüstriyel makinelerden ayrılır ve işçiyle antagonist bir ilişkiye girmez.(Fumagelli, 2019) Bu tarz teknolojilerin işleyebilmesi için ihtiyaç duyduğu yaşayan bilgi; işçilerin kolektif zihinleri ve dijital ağların dinamik dünyasında kendisini sürekli olarak yeniden üretir. Bilişsel kapitalizmin temel proletarya figürü dijital ağlar üzerinden çalışan materyal olmayan emek biçimini ortaya koyan bilgi işçisidir. İşçi ortaya koyduğu emekten endüstriyel dönemdekine benzer bir şekilde yabancılaşmamıştır ve işin doğasına hakimiyeti ve görece çalışma koşullarını kontrol edebilmesi sayesinde hala kapitalist bir sistem içinde olsa da potansiyel olarak özgürleştirici ve işbirliğine açık olan bir çalışma rejiminin parçasıdır.

Bu argümanların kitle bazlı çalışma ya da mikro iş denilen bir dijital emek biçimi üzerinden incelenmesi bu çalışmanın esas konusudur. Mikro iş, günümüzde yapay zeka üretiminin motoru diyebileceğimiz makine öğrenmesi tekniğinin eğitim verisi ihtiyacından doğmuştur. Makinelerin “öğrenebilmesi” için temiz, yapılandırılmış ve etiketlenilmiş veri setleri gereklidir. Özellikle bilgisayar görmesi, içerik moderasyonu, doğal dil işleme, duygu analizi gibi konularda algoritmaların gerçekleştiremediği insani bilişsel yetkinliğine özgü görevlerin yerine getirilmesi için büyük veri setleri mikro parça işlere ayrılarak küresel dijital iş gücüne taşeronlaştırılır. Tamamlanan parsellenmiş görevler seçilip bir araya getirilerek dizayn edilen algoritmalarla bilgisayar sistemlerine entegre edilir. Bu görevler parça başı olarak, tamamen dijital ağlarda, küresel ve dağınık bir işgücü tarafından yerine getirilir. Özellikle ulusal para değeri düşük olan, enflasyonun ve işsizliğin fazla olduğu küresel güneydeki dijital okur yazarlığı olan kişiler için bu işler temel bir gelir kaynağı olarak karşımıza çıkmaktadır. İşin algoritmaların ihtiyaçlarına göre kurgulanması, kompartmantalize edilip parçalara ayrılması, insani bilişsel kapasiteye sahip olmak dışında bir vasıf gerektirmemesi ve oldukça cüzi ücretler karşılığında yapılması; bazı teorisyenler (Uddin, 2012; Altenried, 2020) tarafından bu dijital emek biçiminin “ bir fabrika olarak platform” , “dijital üretim hattı” ve “dijital sömürü atölyeleri” gibi kavramlarla nitelenmesine sebep olmuştur. Tamamen makine öğrenmesi teknolojisinin ihtiyaçlarından doğan ve buna göre şekillenen mikro iş, yapay zeka üretimin tedarik zincirinde kritik fakat görünmez bir rol oynar. Bu sebeple “YZ arkasındaki görünmez emek” ve “Hayalet iş” gibi kavramlar da mikro işi tanımlamak için kullanılmıştır. (Gray &

Suri, 2019). Mikro işin bilişsel kapitalizmin çağdaş teknolojilerin üretim ilişkilerindeki etkisine dair iddialarının incelenmesi için seçilmesinin sebebi hem “yaşayan/dinamik bilginin” üretim sürecinde makinelerle olan ilişkisinin niteliğini ortaya koyabilmesi hem de yapay zeka üretim aşamalarının görünmeyen bir vechesini analiz etmemiz için sunduğu fırsatlardır.

Araştırma Yöntemi

Bu çalışma, temel olarak, çeşitli niteliksel araştırma yöntemlerine dayanarak yapılandırılmıştır. Bilişsel kapitalizm teorisi, otonomist Marxist külliyat, yapay zekanın tarihsel gelişimine dair açıklayıcı bilimsel yazılar ve Marx’ın orijinal metinleri haricinde temel veri kaynaklarını; dijital emek, kitle bazlı çalışma ve mikro iş platformları üzerine yapılmış kapsamlı nicel ve nitel araştırmalar oluşturmaktadır. Nicel veriler, özellikle Birleşmiş Milletler’e bağlı olarak çalışan bir uzmanlık kuruluşu olan Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) tarafından 2015 ve 2017 yıllarında yürütülen ve 2018 tarihli raporda birleştirilerek karşılaştırmalı biçimde sunulan iki büyük çaplı

anket çalışmasına dayanmaktadır. Bu araştırma, 75 ülkeden 3500 uzaktan kitle bazlı çalışanı kapsamakta ve Amazon Mechanical Turk ile CrowdFlower gibi mikro görev platformlarında çalışan işçilerin koşullarını ortaya koymaktadır. Nicel verilerin yanı sıra, araştırmacılar tarafından yapılan ayrıntılı görüşmeler ve nitel saha gözlemleriyle desteklenen bu rapor, çevrimiçi kitle bazlı çalışma alanındaki sosyo-ekonomik parametreleri ve alanın teknolojiyle birlikte gerçekleşen dönüşümünü anlamada önemli bir zemin sunmaktadır.

Çalışmada ayrıca çeşitli platformların kendi web siteleri, blog içerikleri, teknoloji zirvelerinde yapılan sunumlar ve kitle bazlı çalışmaya dair medya temsilleri de ikincil veri olarak değerlendirilmiştir. Bunlara ek olarak, kitle bazlı çalışanların kullandığı çevrimiçi forumların içerik analizi yapılmış, katılımcı-gözlem temelli etnometodolojik yaklaşımla birlikte dijital etnografik metot bensemsenerek, bahsedilen forumlardaki işçi deneyimlerine dair veriler elde edilmiştir. Bu niteliksel analiz, işçilerin çalışma koşullarına, iş süreçlerine ve işçilerin deneyimlerine ilişkin öznel anlatıların sistematik bir biçimde ortaya konarak irdelenmesini amaçlamaktadır.

Tüm bu ampirik ve nitel veriler, çalışmanın kavramsal çerçevesini oluşturan bilişsel kapitalizm kuramı ve İtalyan otonomist Marxist gelenekle birlikte düşünülmüş ve kuramsal kaynaklar sorunsallaştırılan teorik argümanları açıklayacak şekilde kapsamlı olarak incelenmiştir. Literatür taraması yalnızca açıklayıcı değil, eleştirel bir yaklaşımla yürütülmüş, kuramla güncel gözlemler arasındaki çelişkili hususlar ortaya konmuştur. Bu yöntemsel yaklaşım, çağdaş yapay zeka üretim sürecinde insan emeğinin rolünü, görünmezliğini ve insan makine ilişkilerinin dönüşümünün incelenmesinde verimli bir zemin sağlamıştır.

Kavramsal ve Kuramsal Çerçeve

Bu çalışmada temel alınarak çağdaş kapitalizme dair çeşitli argümanları sorunsallaştırılan “Bilişsel Kapitalizm Teorisi” yer yer “Post Operaismo” olarak da adlandırılır. Post-operaismo teorisi “Operaismo” (İşçilik) kuramsal akımının devamı olarak karşımıza çıkar ve temsilcileri arasında Antonio Negri, Paulo Virno, Maurizio Lazzarato, ve Michael Hardt gibi teorisyenler vardır. İşçilik 1960’lar İtalyasında ortaya çıkmıştır. Bir grup teorisyen ortodoks Marxist anlayışın kabul ettiği üretici güçlerin gelişiminin yaratacağı yapısal çelişkilerin sınıf mücadelesinde başat rol oynadığı iddiasını reddeder. Operaismoculara göre sınıf mücadelesi üretim araçlarının gelişimine bağlı değildir tersine sınıf mücadelesi üretim araçlarının gelişimini etkiler. Başat olan işçilerin mücadelesidir ve üretim araçlarının gelişimini etkileyen de odur. Aslında sermaye sınıf mücadelesine karşı stratejik olarak dönüşür ve bu dönüşüm de tekrar sınıf mücadelesini ve sınıfın kompozisyonunu değiştirir. Ortada sürekli devam eden karşılıklı bir dönüşüm vardır. Bu noktadan hareketle işçilerin dönüşen mücadele formlarına ve sınıf kompozisyonuna odaklanan teorisyenler statik bir üretici işçi sınıfı algısını reddeder ve sınıf ilişkilerini fabrikanın dışında da tartışmaya başlar. Marx tarafından sermayenin dolaşımı kapsamında üretken olmayan faaliyetler olarak sınıflandırılan eğitim, sağlık, ulaşım, reklam, iletişim ve medya gibi alanların ücretli emek olarak düzenlendiğini gören bu teorisyenler daha da ileri giderek tüm toplumsal hayatın üretim ihtiyaçlarına göre düzenlendiğini ifade etmek için “toplumsal fabrika” terimini ortaya atar. Buradan itibaren “materyal olmayan emek” kavramı geliştirilmeye başlanır ve Bilişsel Kapitalizm Teorisi’nin zemini oluşmaya başlar.

Materyal olmayan emek kabaca “hizmet, bilgi, iletişim gibi materyal olmayan ürünler üreten emek “ (Hardt, 1999, p. 94) olarak tanımlanabilse de aslında üretilen ürünler materyal de olsa canlı emeğin üretim sürecindeki bilişsel boyutu yeniden sahiplenmesi olarak daha derinlemesine

de tanımlanabilir. (Vercellone, 2007). Çağdaş kapitalizmde materyal olmayan emek başat üretici güç olarak kabul edilir. Kapitalizmin bu evresinde sermaye ve emek arasındaki ilişkiyi endüstriyel döneme göre farklı kılan da budur. Endüstriyel dönemde fabrika makineleriyle kol gücünü boyunduruğu altına alan sermaye günümüzde dijital ağlar üzerinden var olan materyal olmayan emeği aynı şekilde boyunduruğu altına alamamaktadır. Endüstriyel dönemde etkin olan “reel bağımlılık” sanayi öncesi kapitalist dönemdeki “biçimsel bağımlılığa” dönüşmüştür.

Marx (1976) Kapital’in 1. cildinde büyük ölçekli sanayi dönemine özgü reel bağımlılık ve öncesindeki imalat döneminde gördüğümüz biçimsel bağımlılık arasındaki farklara değinir. Biçimsel bağımlılık aslında kapitalist üretimin genel mantığıdır ve kısaca kullanım değeri için üretimden çok sermayenin kendini değerlendirmesi için olan üretimi tarif eder. Emek sermayeye finansal bir ilişki yönünden bağımlıdır fakat bu aşamada emek sürecinin içeriği ve teknik yapısı henüz köklü biçimde dönüştürülmemiştir. Bu dönemde işbölümü tertibatı hala subjektiftir yani imalatçıların yetenekleri ve üretim düzenine bağlıdır. Büyük ölçekli sanayi döneminde ise üretim süreci el konulan artı değeri arttırmak için bilimsel esaslara göre düzenlenip parçalara ayrıştırılır ve işbölümü objektifleşip makinelerin kurgusuna göre düzenlenir. Reel bağımlılıkta işçiler görece imalat dönemindeki yeteneklerini ve işin bütünlüğüne dair bilgilerini kaybetmişlerdir ve emek sürecinin içeriği tamamen sermayenin boyunduruğuna girmiştir.

Bilişsel kapitalizm kuramcılarına göre çağdaş makinelerle yapılan üretim ve materyal olmayan emek alanı endüstriyel dönemdeki reel bağımlılık özelliklerini taşımamaktadır. Materyal olmayan emeğin doğası gereği bu emek biçimi işbirliğine açık ve işçilerin işin bütününe hakim olduğu bir çerçeve sunar. Sermaye sadece işçilerin emeğinden elde edilen artı değeri sömürür yani biçimsel bağımlılık durumu devam eder fakat reel bağımlılığın ortadan kalkması işçilerin potansiyel olarak özgürleştirici ve işbirliğine açık bir çalışma rejiminde imkanlarını genişleterek yeni devrimci potansiyelleri işaret eder. Başka bir deyişle materyal olmayan emeğin işbirlikçi ve kolektif doğası nedeniyle, işçilerin üretim sürecinde sermayeden özerk hale geldiği savunulur.

Bulgular ve Beklenen Sonuçlar

Kitle bazlı çalışma ya da başka bir ismiyle “mikro iş” denilen dijital emek biçimi bahsedilen teorik argümanlarla çatışan somut ve pratik örnekler sunar. Ayrıca günümüzde üretici güçlerin gelişiminin en ileri seviyesini Yapay Zeka teknolojisi temsil ettiği için, bu teknolojinin üretiminde dahi endüstriyel döneme ait “reel bağımlılık” sömürü tipinin tespit edilmesi kapitalizmin tarihsel serüveninde dikkat çekici bir devamlılık örneği sunması açısından çarpıcıdır.

Öncelikle makine öğrenmesi için eğitim verisi etiketleme ve düzenleme işi olarak kabaca tarif edebileceğimiz kitle bazlı çalışmanın bilişsel kapitalizm teorisinde tarif edilen materyal olmayan emek sınıflandırmasına uyup uymadığını inceleyebiliriz. Bariz olarak önümüzde duran ilk şey bu emek biçiminin ürettiği metaların materyal olmayan dijital niteliğidir. İkinci önemli husus ise bu emeği gerçekleştiren kimseler insanlara özgü bilişsel yeteneklere sahip olduğu için bu verileri etiketleyerek makine öğrenmesi için eğitim verileri sağlarlar. Bilgisayar görmesi için eğitim verisi etiketleyen bir kitle bazlı çalışan yoldaki bisikletleri, yolu, ağaçları ya da yayaları sadece görme duyusunu ve gündelik bilgisini kullanarak “etiketler”. Daha ilginç bir örnekte insanların sadece anadilinde metinler okuyarak eğitim verisi ürettiği de gözlemlenmiştir. Bilindiği gibi Hindistan’da 200’ün üzerinde yerel lehçe konuşulur. Bunlardan Kannada lehçesi örneğin milyonlarca insan tarafından konuşulmaktadır fakat internette yeterince sesli veya yazılı içerik olmadığı için yapay zekanın bu dilde etkili bir şekilde işleyebilmesi adına eğitim verisi gerekmiştir. Bu yerel lehçeyi

konuşan insanlar OpenAI tarafından sadece anadillerinde konuşmaları için işe alınmışlardır. (Perrigo, 2023). Bu örneklerden anlayabileceğimiz gibi işin merkezi odağı bilişseldir. İnsanların sahip olduğu ama makinelerin sahip olmadığı ilişkisel, dinamik bilgi makinelere aktarılmak üzere üretim sürecindeki emeğin merkezi olur. Bilişsel kapitalizm teorisine göre bu emek biçiminin görece özerk, endüstriyel dönemin reel bağımlılık sömürü tipinden uzak olması gerekir. İşçilerin işin bütünsel boyutuna hakim ve işbirliğine yatkın olması beklenebilir. Fakat hem işin teknik doğasına hem de işçilerin deneyimlerine baktığımızda tam tersinin geçerli olduğunu görebiliriz.

Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (2018) raporları incelenerek kitle bazlı çalışanların koşullarına dair edinilen temel bilgilere göre bu işgücünün önemli bir bölümünün az gelişmiş ülkelerde yaşadıkları tespit edilmiştir. İşçiler çoğunlukla finansal açıdan istikrarsızdır ve sosyal korumadan yoksundur. Platformlarda işlerinin değerlendirilme süreci ve ücretlendirilme kararları algoritmalar tarafından belirlenmektedir. İşçiler bu algoritmik yönetimin arkasında yatan gerekçelendirmelerden habersizdir. İşçilerin işlerinin reddedilmesi veya ödemelerin yatırılmaması ya da gecikmesi durumunda işverenlerle iletişime geçmesi neredeyse imkansızdır. İşçiler çalışacakları zamanı ve üstlenecekleri görevleri seçme konusunda görece özerk olsalar da aracı platformlar üzerinden üstlendikleri görevlerin nihayetinde hangi şirketin makine öğrenmesi operasyonları için kullanıldıklarından habersizdirler. Bunun çarpıcı bir örneği Pentagon'un "Project Maven" isimli yapay zeka destekli bir savaş projesinde Google ile işbirliği yapmasıyla ortaya çıkmıştır. Google büyük ölçekli uydu görüntülerinin etiketlenmesi için 2017 yılında bir kitle bazlı çalışma platformu olan CrowdFlower ile anlaşmıştır. Crowdflower üzerinden görüntü etiketleme işi yapan kitle bazlı çalışanların emeklerinin çıktılarının bir savaş projesinde kullanıldığının bilmesinin herhangi bir yolu yoktur, işçiler asıl proje hakkında bilgi sahibi olmak bir yana Google için çalıştıklarının bile farkında değildir. (Altrendid,2020).

Ek olarak, bu kitle bazlı çalışma platformlarının kendilerini "Yapay zeka şirketi", "veri şirketi" gibi etiketlerle tanıttıkları gözlemlenmiştir. Piyasadaki hisse değerlerini yükseltmek amacıyla böyle bir markalaşmaya gittiklerini tahmin edebileceğimiz bu platformlar, yoğun emek gücü sağlayan taraflarını bilinçli olarak gizlemektedirler. Bu durum da yapay zeka tedarik zincirinde kritik bir önem taşıyan bu emek biçiminin görünmezliğini arttıran faktörlerdendir.

Bütün bunlar düşünüldüğünde, işçilerin işin bütünlüğüne dair farkındalık oluşturmalarını engelleyecek algoritmik parçalanmışlık, işin içeriği ve teknik yapısının tamamen makine öğrenmesi ihtiyaçlarına göre şekillenmesi, parçabaşı düşük ücretler ve geleneksel iş hukuku dışında kalmışlığın verdiği güvencesizlik hesaba katıldığında bu alanda endüstriyel dönemde görülen "reel bağımlılık" boyunduruğunun yoğunlaşması olduğunu iddia etmek mümkündür. Bu da bilişsel kapitalizm teorisyenlerinin iddialarıyla doğrudan çeşilen bir bir materyal olmayan emek biçimiyle karşı karşıya olduğumuzu gösterir.

Bibliyografya

Altenried, M. (2020). The platform as factory: Crowdwork and the hidden labour behind artificial intelligence. *Capital & Class*, 44(2), 271–288.

<https://doi.org/10.1177/0309816819899410>

Fumagalli, A. (2019). The concept of subsumption in cognitive capitalism. *Theory, Culture & Society*. [Cilt ve sayı bilgisi eksikse bu şekilde bırakılır].

Gray, M. L., & Suri, S. (2019). *Ghost work: How to stop Silicon Valley from building a new global underclass*. Houghton Mifflin Harcourt.

- Hardt, M. (1999). Affective labor. *Boundary 2*, 26(2), 89–100.
- International Labour Organization. (2018). *Digital labour platforms and the future of work: Towards decent work in the online world*.
- Marx, K. (1976). *Capital: A critique of political economy* (B. Fowkes, Çev.; Cilt 1). Penguin Books. (Orijinal çalışma 1867 yılında yayımlanmıştır).
- Perrigo, B. (2023, 19 Ocak). Inside the AI factory. *Time*. <https://time.com/6247678/openai-chatgpt-kenya-workers/>
- Uddin, S. (2012). Digital sweatshops. *Labour Studies Journal*, 37(1), 127–129. [Sayfa aralığı dergi kayıtlarına göre eklenmiştir].
- Vercellone, C. (2007). From formal subsumption to general intellect. *Historical Materialism*, 15(1), 13–36.

YAPAY ZEKÂ ÇAĞINDA ETNOGRAFİK YÖNTEMİN DÖNÜŞÜMÜ: "CYPRIOT MEMORIES" ÖRNEĞİNDE PYTHON İLE TEMATİK ANALİZ

Aslıhan BARDAK TOKALAK²

Özet: Yapay zekâ alanındaki gelişmeler, dijital kültürlerin tanımlanma biçimlerini değiştirerek sosyal bilimlerin metodolojik ilkelerini yeniden gözden geçirmeye yöneltmektedir. Geleneksel etnografik yöntem, araştırmacının saha gözlemine dayanan nitel bir yaklaşım iken, dijital etnografi bu gözlemi çevrimiçi platformlara taşır ve sanal toplulukların grup dinamiklerini görünür kılar. Ancak sosyal medyada üretilen içeriklerin hacmindeki artış, araştırmacıları algoritmik araçlarla çalışmaya yönlendirmekte ve bu durum, “Python destekli metin analizi” olarak adlandırılabilir. hibrit bir metodolojiye kapı aralamaktadır. Bu çalışma, Facebook’taki “*Cypriot Memories – The Hallouminati*” isimli diaspora topluluğunu vaka analizi olarak ele almakta ve 2019–2025 yılları arasında ‘öne çıkanlar’ sekmesinde yer alan nostalji temelli çevrimiçi söylemlerin Python tabanlı tematik analiz yöntemleriyle nasıl çözümlenebileceğini göstermeyi amaçlamaktadır. Çalışmanın temel araştırma sorusu, yapay zekâ destekli tematik analiz araçlarının dijital etnografideki nitel çözümleme süreçlerine ölçek, hız ve örüntü tanımlama açısından nasıl katkıda bulunabileceğidir. Çalışma iki aşamada ve iki farklı teknikle yürütülen bir analiz sürecini irdelemektedir. İlk aşamada dijital etnografik gözlem yoluyla grup paylaşımları, yorumlar ve görsel söylemler bir metin editöründe gruplanmıştır. İkinci aşamada ise bu veriler Python programlama dili kullanılarak metin madenciliği teknikleriyle işlenmiş; tekrarlayan verilerden arındırılmış ve tematik kümeleme algoritmaları aracılığıyla anlamlı örüntüler tespit edilmiştir. Çalışmada, Python’un “NLTK” ve “scikit-learn” kütüphaneleri kullanılarak gerçekleştirilen temalandırma (topic modeling) ve duygu analizi (sentiment analysis) teknikleri ile büyük dil modellerinin (LLM), tema çıktılarını karşılaştırmalı olarak değerlendirilmektedir. Bu araçlar, metin verisindeki anlamsal kümelerin nitel kodlamayla karşılaştırmalı biçimde test edilmesine olanak sağladıkları için tercih edilmiştir. Bulgular, algoritmik analizin büyük ölçekli veri setlerinde makro temaları (nostalji, kimlik, barış) hızla tespit edebildiğini göstermektedir. Bununla birlikte algoritmalar, bağlamsal nüansları ve kültürel alt kodları yakalamada insan müdahalesine ihtiyaç duymaktadır. Diğer yandan yerel ve açık kaynak (open source) LLM modelleriyle otomatize bir şekilde yapılan analiz bağlamsal doğruluk(accuracy) noktasında %99’a yakın başarı üretmektedir. Metodolojik açıdan çalışma, etnografin rolünün “derin betimleyicilikten” “algoritmik belirleyiciliğe” doğru evrildiğini; ancak bu dönüşümün araştırmacının öznelliğini ortadan kaldırmadığını, yalnızca farklı bir düzleme taşıdığını göstermektedir. Python destekli analiz, araştırma sürecini hızlandırırken, algoritmanın "kapalı kutu" yapısı yeni etik ve epistemolojik sorunları beraberinde getirmektedir. Sonuç olarak bu çalışma *hesaplamalı sosyal bilimlerin nitel araştırma metodolojileri* arasında kritik bir köprü kurarak, yapay zekâ araçlarının sosyolojik araştırmalarda "devrimci" değil "yardımcı" aktörler olarak yeniden konumlandırılması gerektiğini savunmaktadır.

² Lisansüstü Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kültürel Çalışmalar Anabilim Dalı, Türkiye
aslihantokalak@gmail.com,
ORCID: 0009-0005-3692-0583.

Anahtar Kelimeler: dijital etnografi, Python veri analizi, tematik analiz, hesaplamalı sosyal bilim

1. Araştırmanın Konusu ve Problemi

Dijital kültür çalışmalarında, sosyal medya platformlarının ürettiği büyük verilerin analizi bağlamında metodolojik bir dönüşüm yaşanmaktadır. Geleneksel etnografik yöntemler, dijital ortamların hızı ve ölçeğiyle başa çıkmakta zorlanırken; hesaplamalı yöntemler veriyi bağlamından koparma riski taşımaktadır. Bu gerilim, özellikle diaspora toplulukları gibi kimliğin, politikanın ve duyguların iç içe geçtiği çok katmanlı yapılarla belirginleşmektedir.

Bu çalışma, 'Cypriot Memories – The Hallouminati' Facebook grubunu vaka analizi olarak ele alarak üç temel araştırma sorusunu irdelemektedir. (1) Python tabanlı duygu analizi araçlarının, diaspora söylemlerine içkin duygusal ve politik nüansları tespit etmedeki yetkinliği nedir? (2) Otomatik sınıflandırma sonuçları ile etnografik yorumlama arasındaki ayrışmalar hangi söylem türlerinde belirginleşmektedir? (3) Hibrit metodoloji, dijital kültür araştırmalarında nicel veri işleme ile nitel derinlik arasında nasıl bir metodolojik denge ve sentez sunmaktadır?

2. Araştırma Yöntemi

2.1. Araştırma Deseni

Araştırma, nitel araştırma desenlerinden betimsel dijital etnografi yöntemiyle yürütülmüştür. Veri toplama tekniği, katılımcı olmayan dijital gözlem olarak belirlenmiştir. Çalışmanın evreni, 2019-2025 yılları arasında "Cypriot Memories –The Hallouminati" Facebook grubunun "**Öne Çıkanlar**" sekmesinde yer alan barış ve politik temalı paylaşımlar oluşturmaktadır.

2.2. Veri Toplama ve İşleme Süreci

Örnekleme dahil edilen paylaşımların altında yer alan kullanıcı yorumları, ayrı bir Word dosyasında sistematik olarak derlenmiştir. Bu ham veriler, Python kodları aracılığıyla düzenlenmiş ve birleştirilerek analiz için hazır bir veri seti haline getirilmiştir. Veri işleme ve analiz sürecinde ilk aşamada şu kütüphaneler kullanılmıştır:

NLTK (Natural Language Toolkit):- Tokenizasyon, kökleştirme (stemming) ve temel doğal dil işleme hızı olarak en sık başvuru kütüphanelerindendir.

Scikit-learn: Makine öğrenmesi tabanlı metin sınıflandırma için tercih edilmektedir.

Pandas ve NumPy: Veri temizliği ve manipülasyonunda Pandas tercih edilirken sayısal hesaplamalarda NumPy'a başvurulmaktadır.

Matplotlib ve Wordcloud: En temel veri görselleştirme kütüphanelerindendir. Analiz bulgularının grafiksen temsili olarak için kullanılmıştır.

İkinci vakada LLM modelinin 791 satırlık söylem veri setini istem(prompt) formatında cümle olarak analiz etmesi ve temalara ayırması istenmiştir.

2.3 Hibrit Metodoloji Yaklaşımı

Çalışmada iki aşamalı bir analiz stratejisi benimsenmiştir. İlk aşamada, sosyal medya metinleri için tasarlanmış NLTK-VADER kütüphanesi kullanılarak tüm yorumlar taranmıştır. VADER bünyesindeki sözlük, metin içerisindeki duygusal yoğunluğu ve gücü sayısal bir değer olarak

atayarak skora dönüştürür (Hoti ve Ajdari, 2023). Emoji, noktalama işaretleri, kısaltma ve argoları yakalama noktasındaki başarı oranı ve geniş İngilizce tabanlı duygu sözlüğü dolayısıyla bu çalışmada tercih edilmiştir (Hutto, Gilbert, 2014). Analiz sürecinin son aşamasında, elde edilen nihai veri üzerindeki tüm kodlamalar titizlikle gözden geçirilmiş ve tematik söylem analizi perspektifiyle yeniden değerlendirilmiştir.

3. Kavramsal ve Kuramsal Çerçeve

Farklı disiplinlerde metodolojik olarak benzer ilkeleri benimseyen bu araştırma yaklaşımı; literatürde dijital etnografi, sanal etnografi (Hine, 2000), netnografi (Kozinets, 1998) veya siber etnografi (Robinson & Schulz, 2009) olarak farklı kavramlarla adlandırılmaktadır. Bu yaklaşımlar, çevrimiçi toplulukların kültürel pratiklerini anlamaya odaklanmakta; ancak büyük veri setlerinin sistematik analizi konusunda, nitel araştırmasının doğası gereği sınırlı kalmaktadır.

Hesaplamalı sosyal bilimler ise makine öğrenmesi, doğal dil işleme ve duygu analizi araçlarıyla büyük ölçekli metin analizini mümkün kılan imkanlar sunmaktadır. Ancak bu yöntemler, ironi, örtük politik mesajlar ve kültürel bağlamın kodlanmasında sistematik hatalar verebilmektedir. Mevcut literatür, bu iki paradigmayı nadiren bir araya getirmekte olup özellikle dijital diaspora toplulukları üzerine yapılan çalışmalarda hibrit metodolojinin potansiyeli henüz yeterince araştırılmamıştır.

4. Bulgular: Duygu Analizi ve Vaka İncelemesi

4.1. Hazır Kütüphanelerin Sınırlılıkları ve Sistematik Hatalar

NLTK-VADER tabanlı duygu analizi, toplam yorumların %63.4'ünü nötr olarak sınıflandırmıştır. Ancak gerçekleştirilen etnografik okuma, bu "nötr" kategorisinin önemli bir bölümünün aslında güçlü duygusal ve politik içerik taşıdığını ortaya koymuştur. Aşağıdaki tablo, algoritmik sınıflandırma ile etnografik yorumlama arasındaki sistematik tutarsızlıkları karşılaştırmalı olarak sunmaktadır:

Tablo 1: Duygu Analizi Karşılaştırması – Algoritma vs. Etnograf

Örnek Söylem (Random)	Sentiment Skoru	Algoritma Yorum	Etnografik Yorum
"Not with Erdogan in power. But maybe...one day.."	0	Nötr	Umutsuzluk ve politik eleştiri hâkim. (Negatif)
"Only with war. After turkey is destroyed which I think it's coming soon then there is hope."	0	Nötr	Şiddet yanlısı söylem olarak sınıflanabilir. Milliyetçi öfke hâkim (Negatif).
"Big Zero chances!" (çözüm şansı anketine yanıt)	0,20	Olumlu	Koyu bir kötümserlik ve hayal kırıklığı hâkim. İronik vurgu da görülmektedir (Negatif).
"The junta in Greece from 1967 to 1974 was supported by the CIA..."	0.61	Olumlu	Komplo söylemi, dış güçlerin suçlanması tarihsel mağduriyet gibi sebeplerin ön plana çıkarılması (Nötr).

Örnek Söylem (Random)	Sentiment Skoru	Algoritma Yorum	Etnografik Yorum
"We are not Greeks. We have our own Nationality. We are Cypriots."	0	Nötr	Kimlik müzakeresi, Kıbrıslılık vurgusunun yapılması Helenizme yöneltlen bir eleştiri mahiyetinde (Pozitif).

Görsel 1-NLTK VADER Duygu Analizi ve Tematik Kodlama Çıktısı-(Nötr)

#	Söylem	Sentiment	Algoritma	Sentiment Skoru	Sentiment Label	Yorum
1	Andrew Zarvasis: "I'm with you, Andre. What does solution mean? I'm confused by this whole notion."	0	neutr	0	neutr	[Sentiment: 'neutr', 'neutr']
2	Chris Eusebi: "I'm not sure if the solution is that Turkey has taken and released."	0	neutr	0	neutr	[Sentiment: 'neutr', 'neutr']
3	Chris Eusebi: "I'm not sure if the solution is that Turkey has taken and released."	0	neutr	0	neutr	[Sentiment: 'neutr', 'neutr']
4	Steve Lucci: "I don't know."	0	neutr	0	neutr	[Sentiment: 'neutr', 'neutr']
5	Steve Lucci: "I don't know."	0	neutr	0	neutr	[Sentiment: 'neutr', 'neutr']
6	Chris Eusebi: "I'm not sure if the solution is that Turkey has taken and released."	0	neutr	0	neutr	[Sentiment: 'neutr', 'neutr']
7	Steve Lucci: "I don't know."	0	neutr	0	neutr	[Sentiment: 'neutr', 'neutr']
8	Steve Lucci: "I don't know."	0	neutr	0	neutr	[Sentiment: 'neutr', 'neutr']
9	Steve Lucci: "I don't know."	0	neutr	0	neutr	[Sentiment: 'neutr', 'neutr']
10	Steve Lucci: "I don't know."	0	neutr	0	neutr	[Sentiment: 'neutr', 'neutr']
11	Steve Lucci: "I don't know."	0	neutr	0	neutr	[Sentiment: 'neutr', 'neutr']
12	Steve Lucci: "I don't know."	0	neutr	0	neutr	[Sentiment: 'neutr', 'neutr']
13	Steve Lucci: "I don't know."	0	neutr	0	neutr	[Sentiment: 'neutr', 'neutr']
14	Steve Lucci: "I don't know."	0	neutr	0	neutr	[Sentiment: 'neutr', 'neutr']
15	Steve Lucci: "I don't know."	0	neutr	0	neutr	[Sentiment: 'neutr', 'neutr']
16	Steve Lucci: "I don't know."	0	neutr	0	neutr	[Sentiment: 'neutr', 'neutr']
17	Steve Lucci: "I don't know."	0	neutr	0	neutr	[Sentiment: 'neutr', 'neutr']
18	Steve Lucci: "I don't know."	0	neutr	0	neutr	[Sentiment: 'neutr', 'neutr']
19	Steve Lucci: "I don't know."	0	neutr	0	neutr	[Sentiment: 'neutr', 'neutr']
20	Steve Lucci: "I don't know."	0	neutr	0	neutr	[Sentiment: 'neutr', 'neutr']
21	Steve Lucci: "I don't know."	0	neutr	0	neutr	[Sentiment: 'neutr', 'neutr']
22	Steve Lucci: "I don't know."	0	neutr	0	neutr	[Sentiment: 'neutr', 'neutr']
23	Steve Lucci: "I don't know."	0	neutr	0	neutr	[Sentiment: 'neutr', 'neutr']
24	Steve Lucci: "I don't know."	0	neutr	0	neutr	[Sentiment: 'neutr', 'neutr']
25	Steve Lucci: "I don't know."	0	neutr	0	neutr	[Sentiment: 'neutr', 'neutr']
26	Steve Lucci: "I don't know."	0	neutr	0	neutr	[Sentiment: 'neutr', 'neutr']
27	Steve Lucci: "I don't know."	0	neutr	0	neutr	[Sentiment: 'neutr', 'neutr']
28	Steve Lucci: "I don't know."	0	neutr	0	neutr	[Sentiment: 'neutr', 'neutr']
29	Steve Lucci: "I don't know."	0	neutr	0	neutr	[Sentiment: 'neutr', 'neutr']
30	Steve Lucci: "I don't know."	0	neutr	0	neutr	[Sentiment: 'neutr', 'neutr']
31	Steve Lucci: "I don't know."	0	neutr	0	neutr	[Sentiment: 'neutr', 'neutr']
32	Steve Lucci: "I don't know."	0	neutr	0	neutr	[Sentiment: 'neutr', 'neutr']
33	Steve Lucci: "I don't know."	0	neutr	0	neutr	[Sentiment: 'neutr', 'neutr']
34	Steve Lucci: "I don't know."	0	neutr	0	neutr	[Sentiment: 'neutr', 'neutr']
35	Steve Lucci: "I don't know."	0	neutr	0	neutr	[Sentiment: 'neutr', 'neutr']
36	Steve Lucci: "I don't know."	0	neutr	0	neutr	[Sentiment: 'neutr', 'neutr']
37	Steve Lucci: "I don't know."	0	neutr	0	neutr	[Sentiment: 'neutr', 'neutr']
38	Steve Lucci: "I don't know."	0	neutr	0	neutr	[Sentiment: 'neutr', 'neutr']
39	Steve Lucci: "I don't know."	0	neutr	0	neutr	[Sentiment: 'neutr', 'neutr']
40	Steve Lucci: "I don't know."	0	neutr	0	neutr	[Sentiment: 'neutr', 'neutr']
41	Steve Lucci: "I don't know."	0	neutr	0	neutr	[Sentiment: 'neutr', 'neutr']
42	Steve Lucci: "I don't know."	0	neutr	0	neutr	[Sentiment: 'neutr', 'neutr']
43	Steve Lucci: "I don't know."	0	neutr	0	neutr	[Sentiment: 'neutr', 'neutr']
44	Steve Lucci: "I don't know."	0	neutr	0	neutr	[Sentiment: 'neutr', 'neutr']
45	Steve Lucci: "I don't know."	0	neutr	0	neutr	[Sentiment: 'neutr', 'neutr']
46	Steve Lucci: "I don't know."	0	neutr	0	neutr	[Sentiment: 'neutr', 'neutr']
47	Steve Lucci: "I don't know."	0	neutr	0	neutr	[Sentiment: 'neutr', 'neutr']
48	Steve Lucci: "I don't know."	0	neutr	0	neutr	[Sentiment: 'neutr', 'neutr']
49	Steve Lucci: "I don't know."	0	neutr	0	neutr	[Sentiment: 'neutr', 'neutr']
50	Steve Lucci: "I don't know."	0	neutr	0	neutr	[Sentiment: 'neutr', 'neutr']
51	Steve Lucci: "I don't know."	0	neutr	0	neutr	[Sentiment: 'neutr', 'neutr']
52	Steve Lucci: "I don't know."	0	neutr	0	neutr	[Sentiment: 'neutr', 'neutr']
53	Steve Lucci: "I don't know."	0	neutr	0	neutr	[Sentiment: 'neutr', 'neutr']
54	Steve Lucci: "I don't know."	0	neutr	0	neutr	[Sentiment: 'neutr', 'neutr']
55	Steve Lucci: "I don't know."	0	neutr	0	neutr	[Sentiment: 'neutr', 'neutr']
56	Steve Lucci: "I don't know."	0	neutr	0	neutr	[Sentiment: 'neutr', 'neutr']
57	Steve Lucci: "I don't know."	0	neutr	0	neutr	[Sentiment: 'neutr', 'neutr']
58	Steve Lucci: "I don't know."	0	neutr	0	neutr	[Sentiment: 'neutr', 'neutr']
59	Steve Lucci: "I don't know."	0	neutr	0	neutr	[Sentiment: 'neutr', 'neutr']
60	Steve Lucci: "I don't know."	0	neutr	0	neutr	[Sentiment: 'neutr', 'neutr']
61	Steve Lucci: "I don't know."	0	neutr	0	neutr	[Sentiment: 'neutr', 'neutr']
62	Steve Lucci: "I don't know."	0	neutr	0	neutr	[Sentiment: 'neutr', 'neutr']
63	Steve Lucci: "I don't know."	0	neutr	0	neutr	[Sentiment: 'neutr', 'neutr']
64	Steve Lucci: "I don't know."	0	neutr	0	neutr	[Sentiment: 'neutr', 'neutr']
65	Steve Lucci: "I don't know."	0	neutr	0	neutr	[Sentiment: 'neutr', 'neutr']
66	Steve Lucci: "I don't know."	0	neutr	0	neutr	[Sentiment: 'neutr', 'neutr']
67	Steve Lucci: "I don't know."	0	neutr	0	neutr	[Sentiment: 'neutr', 'neutr']
68	Steve Lucci: "I don't know."	0	neutr	0	neutr	[Sentiment: 'neutr', 'neutr']
69	Steve Lucci: "I don't know."	0	neutr	0	neutr	[Sentiment: 'neutr', 'neutr']
70	Steve Lucci: "I don't know."	0	neutr	0	neutr	[Sentiment: 'neutr', 'neutr']
71	Steve Lucci: "I don't know."	0	neutr	0	neutr	[Sentiment: 'neutr', 'neutr']
72	Steve Lucci: "I don't know."	0	neutr	0	neutr	[Sentiment: 'neutr', 'neutr']
73	Steve Lucci: "I don't know."	0	neutr	0	neutr	[Sentiment: 'neutr', 'neutr']
74	Steve Lucci: "I don't know."	0	neutr	0	neutr	[Sentiment: 'neutr', 'neutr']
75	Steve Lucci: "I don't know."	0	neutr	0	neutr	[Sentiment: 'neutr', 'neutr']
76	Steve Lucci: "I don't know."	0	neutr	0	neutr	[Sentiment: 'neutr', 'neutr']
77	Steve Lucci: "I don't know."	0	neutr	0	neutr	[Sentiment: 'neutr', 'neutr']
78	Steve Lucci: "I don't know."	0	neutr	0	neutr	[Sentiment: 'neutr', 'neutr']
79	Steve Lucci: "I don't know."	0	neutr	0	neutr	[Sentiment: 'neutr', 'neutr']
80	Steve Lucci: "I don't know."	0	neutr	0	neutr	[Sentiment: 'neutr', 'neutr']
81	Steve Lucci: "I don't know."	0	neutr	0	neutr	[Sentiment: 'neutr', 'neutr']
82	Steve Lucci: "I don't know."	0	neutr	0	neutr	[Sentiment: 'neutr', 'neutr']
83	Steve Lucci: "I don't know."	0	neutr	0	neutr	[Sentiment: 'neutr', 'neutr']
84	Steve Lucci: "I don't know."	0	neutr	0	neutr	[Sentiment: 'neutr', 'neutr']
85	Steve Lucci: "I don't know."	0	neutr	0	neutr	[Sentiment: 'neutr', 'neutr']
86	Steve Lucci: "I don't know."	0	neutr	0	neutr	[Sentiment: 'neutr', 'neutr']
87	Steve Lucci: "I don't know."	0	neutr	0	neutr	[Sentiment: 'neutr', 'neutr']
88	Steve Lucci: "I don't know."	0	neutr	0	neutr	[Sentiment: 'neutr', 'neutr']
89	Steve Lucci: "I don't know."	0	neutr	0	neutr	[Sentiment: 'neutr', 'neutr']
90	Steve Lucci: "I don't know."	0	neutr	0	neutr	[Sentiment: 'neutr', 'neutr']
91	Steve Lucci: "I don't know."	0	neutr	0	neutr	[Sentiment: 'neutr', 'neutr']
92	Steve Lucci: "I don't know."	0	neutr	0	neutr	[Sentiment: 'neutr', 'neutr']
93	Steve Lucci: "I don't know."	0	neutr	0	neutr	[Sentiment: 'neutr', 'neutr']
94	Steve Lucci: "I don't know."	0	neutr	0	neutr	[Sentiment: 'neutr', 'neutr']
95	Steve Lucci: "I don't know."	0	neutr	0	neutr	[Sentiment: 'neutr', 'neutr']
96	Steve Lucci: "I don't know."	0	neutr	0	neutr	[Sentiment: 'neutr', 'neutr']
97	Steve Lucci: "I don't know."	0	neutr	0	neutr	[Sentiment: 'neutr', 'neutr']
98	Steve Lucci: "I don't know."	0	neutr	0	neutr	[Sentiment: 'neutr', 'neutr']
99	Steve Lucci: "I don't know."	0	neutr	0	neutr	[Sentiment: 'neutr', 'neutr']
100	Steve Lucci: "I don't know."	0	neutr	0	neutr	[Sentiment: 'neutr', 'neutr']

4.2. Algoritmanın Tespit Edemediği Söylem Kategorileri

Analiz sürecinde, otomatik duygu sınıflandırmasının sistematiik olarak yetersiz kaldığı dört temel söylem kategorisi tespit edilmiştir:

İronik ve Sarkastik İfadeler: "Big Fat Zero!" gibi ironik vurgular, NLTK tarafından hatalı biçimde nötr olarak kodlanmaktadır. Oysa bu ifade, anket oylamasında %62 oranında en çok tercih edilen seçenek olup derin bir karamsarlığı yansıtmaktadır.

Koşullu Umut İfadeleri: "But maybe...one day.." örneğindeki gibi koşullu ve belirsiz umut ifadeleri, algoritma tarafından pozitif olarak sınıflandırılmamıştır. Bu ifadeler, aslında mevcut duruma dair umutsuzluğu kodlarken geleceğe dair cılız bir umut barındırmaktadır.

Nesnel Bilgi Görünümlü Politik Söylem: CIA, İngiltere ve ABD'nin rolüne dair "tarihsel olgu" olarak sunulan ifadeler, algoritma tarafından “nötr-bilgilendirici” kategorisinde sınıflandırılmaktadır. Ancak bu söylemler, güçlü bir mağduriyet anlatısı ve dış müdahale eleştirisi içermektedir.

Kimlik Müzakeresi İfadeleri: Kıbrıslılık, Yunanistan ile ilişki ve etnik kimlik tartışmaları, duygusal yük taşımadığı varsayılarak hatalı bir biçimde nötr olarak kodlanmaktadır. Oysa bu ifadeler, diaspora kimliğinin inşasında merkezi bir role sahiptir.

4.3. Büyük Dil Modeli (LLM) Tabanlı Tematik Analiz

Veri analizinde ve büyük veri setlerinin hızla işlenmesinde sıklıkla kullanılan büyük dil modelleri (LLM) tematik veri kodlamasında da verimliliği artıran ancak insan denetimini zorunlu kılan

araçlardır. Bu modeller, karmaşık verileri organize ederken araştırmacıya, üzerinde yoğunlaşması gereken analitik eksenleri sunmaktadır.

Google Gemma 3 modeliyle yürütülen analizde NLTK-VADER kütüphanesine oranla bağlamsal doğruluk(accuracy) oranı açısından daha yüksek sonuçlar elde edilmiştir. Büyük dil modellerinin çıktı kalitesi, tutarlılığı ve güvenilirliği; büyük oranda istem(prompt) tasarımı ile doğrudan ilişkilidir (Brown ve ark., 2020).

Görsel 2-Google Gemma 3 Duygu Analizi ve Tematik Kodlama Çıktısı

	A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	L	M	N	O	P	Q	R	S
4	3	Andrew Zimard I'm with you Andros. What does solution mean? I'm confused by this whole note		İngilizce	Hayır	Hayır	Hayır												
5	4	Tell me something/ something that Turkey has taken and returned?	neutr	Türkçe	Hayır	Hayır	Hayır												
6	5	Cretes	neutr	Türkçe	Hayır	Hayır	Hayır												
12	18	Steve Louisa	neutr	Türkçe	Hayır	Hayır	Hayır												
22	21	Those that cannot, for whatever reason...	neutr	İngilizce	Hayır	Hayır	Hayır												
32	32	Parasitoidi Demetriou who laws who was there the longest.	neutr	Türkçe	Hayır	Hayır	Hayır												
44	40	Vinevici	neutr	Türkçe	Hayır	Hayır	Hayır												
45	44	Maria De Matos	neutr	Türkçe	Hayır	Hayır	Hayır												
53	62	Faniya Evchenko	neutr	Türkçe	Hayır	Hayır	Hayır												
74	73	NONE	neutr	Türkçe	Hayır	Hayır	Hayır												
100	100	Harvey Alexander aka m Tsoupanoglou	neutr	Türkçe	Hayır	Hayır	Hayır												
104	103	Gönderi Sahibi	neutr	Türkçe	Hayır	Hayır	Hayır												
109	108	Make what?	neutr	Türkçe	Hayır	Hayır	Hayır												
113	114	The only way I see something changing is a very significant geopolitical event that affects tur	neutr	İngilizce	Hayır	Hayır	Hayır												
119	118	What would Russia do?	neutr	İngilizce	Hayır	Hayır	Hayır												
122	122	Steve Louisa and those who are	neutr	Türkçe	Hayır	Hayır	Hayır												
127	126	Vinevici	neutr	Türkçe	Hayır	Hayır	Hayır												
132	128	NONE	neutr	Türkçe	Hayır	Hayır	Hayır												
136	134	Harvey Alexander Harvey ask them. Or look it up	neutr	İngilizce	Hayır	Hayır	Hayır												
137	136	Gönderi Sahibi	neutr	Türkçe	Hayır	Hayır	Hayır												
144	137	Harvey Alexander 2084	neutr	Türkçe	Hayır	Hayır	Hayır												
145	142	Lyndee Scouries where and when was that?	neutr	İngilizce	Hayır	Hayır	Hayır												
149	148	We define hate speech as a direct attack against people on the basis of what we call protecta	neutr	İngilizce	Hayır	Hayır	Hayır												
154	153	https://en-gb.facebook.com/communitatandorra/hate_speech	neutr	İngilizce	Hayır	Hayır	Hayır												
155	154	I suppose we have to say childhood now	neutr	İngilizce	Hayır	Hayır	Hayır												
168	167	Erica Elias Marañal	neutr	Türkçe	Hayır	Hayır	Hayır												
170	175	Savvas Savvas I think you will find that the it's not only black people that have died in police	neutr	Türkçe	Hayır	Hayır	Hayır												
172	177	Hafesa Leonidou Jassimla	neutr	Türkçe	Hayır	Hayır	Hayır												
181	180	Andrew Karamanidis	neutr	Türkçe	Hayır	Hayır	Hayır												
187	186	Edward Percy	neutr	Türkçe	Hayır	Hayır	Hayır												
194	193	Savvas Savvas	neutr	Türkçe	Hayır	Hayır	Hayır												
195	197	There is someone some amount of unnecessary police force but that goes across the field and	neutr	İngilizce	Hayır	Hayır	Hayır												
208	207	Savvas Savvas	neutr	Türkçe	Hayır	Hayır	Hayır												
216	217	Savvas Savvas	neutr	Türkçe	Hayır	Hayır	Hayır												
221	220	Edward Percy	neutr	Türkçe	Hayır	Hayır	Hayır												
227	226	Savvas Savvas	neutr	Türkçe	Hayır	Hayır	Hayır												
263	262	Diamantini	neutr	Türkçe	Hayır	Hayır	Hayır												
270	269	Daha tutamaz gir	neutr	Türkçe	Hayır	Hayır	Hayır												
272	272	Edward Percy	neutr	Türkçe	Hayır	Hayır	Hayır												
281	280	Who can define the world racism in details???	neutr	Türkçe	Hayır	Hayır	Hayır												
288	287	Chris Constantinos'in yanlışlığı yorum silindi.	neutr	Türkçe	Hayır	Hayır	Hayır												
300	299	Chris Constantinos'in yanlışlığı yorum silindi.	neutr	Türkçe	Hayır	Hayır	Hayır												
302	301	Diamantini	neutr	Türkçe	Hayır	Hayır	Hayır												
303	302	Count on everyone to argue over everything. It's human nature.	neutr	Türkçe	Hayır	Hayır	Hayır												
304	303	Sacha Magrath	neutr	Türkçe	Hayır	Hayır	Hayır												
305	304	Facebook has its own definition of racism.	neutr	Türkçe	Hayır	Hayır	Hayır												
306	306	When I mentioned the words Turkish Forces...	neutr	İngilizce	Hayır	Hayır	Hayır												
309	309	Nicole Doe where did you get those statistics then	neutr	Türkçe	Hayır	Hayır	Hayır												
310	316	Savvas Panayiotou's comment on his TSAPD/TSAPD aspect1	neutr	Türkçe	Hayır	Hayır	Hayır												
317	316	Helen Karamis what does that mean?	neutr	Türkçe	Hayır	Hayır	Hayır												
334	334	Civility is politics.	neutr	Türkçe	Hayır	Hayır	Hayır												
337	337	Vinevici	neutr	Türkçe	Hayır	Hayır	Hayır												
364	364	Gönderi Sahibi	neutr	Türkçe	Hayır	Hayır	Hayır												
375	374	Daha tutamaz gir	neutr	Türkçe	Hayır	Hayır	Hayır												
387	387	Harry Ouda	neutr	Türkçe	Hayır	Hayır	Hayır												
393	392	Vasilios Vassilios	neutr	Türkçe	Hayır	Hayır	Hayır												
394	394	Gönderi Sahibi	neutr	Türkçe	Hayır	Hayır	Hayır												
407	406	Vinevici	neutr	Türkçe	Hayır	Hayır	Hayır												
426	425	????	neutr	Türkçe	Hayır	Hayır	Hayır												
430	429	Andrew Stavros Eila	neutr	Türkçe	Hayır	Hayır	Hayır												
431	430	Andrew Stavros	neutr	Türkçe	Hayır	Hayır	Hayır												

5. Beklenen Sonuçlar

5.1 Tartışma: Hibrit Metodolojinin Gerekliliği

Bu çalışmanın bulguları, dijital kültür araştırmalarında hibrit metodolojinin yalnızca bir tercih değil, metodolojik bir zorunluluk olduğunu ortaya koymaktadır. Python tabanlı araçlar, büyük veri setlerinin hızlı işlenmesi, örüntülerin tespiti ve görselleştirme konusunda vazgeçilmez avantajlar sunmaktadır. Ancak diaspora çalışmaları gibi çok katmanlı kimlik müzakerelerinin yaşandığı alanlarda, bu araçların ürettiği sonuçlar yalnızca "ön analiz" niteliği taşımaktadır.

Araştırma sürecinde araştırmacı denetimi, yöntemsel bir tercihten öte bir öz gerekliliktir. Mevcut modellerin Batı merkezli veri setleriyle eğitilmiş olması, Kıbrıs gibi yerel sahalarda önyargı riski oluşturmaktadır. Ayrıca salt algoritmik yaklaşımlar; ironi, politik imalar ve kültürel kodları yorumlamada yetersiz kalmakta ve etnografinin bağlamsal yetkinliğine ihtiyaç duymaktadır. Özellikle diaspora anlatılarında görülen ve zıt duyguları (umut/umutsuzluk) aynı anda barındıran karmaşık yapı, basit duygu kutuplaşma (polarity) skorlarıyla temsil edilemez.

Araştırmanın önerdiği hibrit yöntem yapay zekanın nitel araştırmanın ön aşamalarında işlevsel bir rol oynayacağını ileri sürmektedir. Araştırmacı LLM ve dil kütüphanelerinin sağladığı kodlamaları değerlendirme ve doğrulama sorumluluğunu üstlenmelidir (Chubb,2023). Dikkat edilmesi gereken bir diğer konu ise yapay zekâ destekli araçların oluşturduğu analizler eğitim verilerinden kaynaklı önyargıları yeniden üretebilmesi ve bir temsil sorunu ortaya çıkarabilmesidir (Marshall ve Naff, 2024).

Çalışma kapsamında önerilen analiz akışı, dört aşamalı hibrit bir yapıyı takip etmektedir. İlk aşamada, ham veriler Python araçları kullanılarak ön işleme (veri temizliği ve manipülasyonu) tabi tutulmakta ve otomatik olarak sınıflandırılmaktadır. Ardından, algoritma tarafından etiketlenen ifadeler manuel incelemeye alınmaktadır. Üçüncü aşamada, elde edilen tüm kodlamalar tematik söylem analizi perspektifiyle yeniden değerlendirilmekte; son aşamada ise algoritmik sınıflandırma ile etnograf arasındaki uyumsuzluklar sistematik bir biçimde raporlanmaktadır.

5.2 Sonuç

Dijital platformlarda şekillenen Kıbrıs diasporasının tematik söylemleri üzerine inşa edilen bu çalışma, algoritmik yöntemler ile etnografik derinlik arasındaki metodolojik gerilimi tartışmaya açmaktadır. Araştırma bulguları, mevcut otomatik duygu analizi algoritmalarının diaspora bağlamında sistematik sapmalara yol açtığını; bilhassa ironi barındıran, koşula bağlı veya politik alt metne sahip söylemleri çözümlemekte yetersiz kaldığını ortaya koymaktadır.

Hibrit metodoloji, bu sınırlılıkları aşmak için etkili bir çözüm sunmaktadır. Python tabanlı analiz araçları zaman ve iş gücü tasarrufu sağlarken, araştırmacının sistematik kontrolü ve dahiliyeti bağlamsal derinliği güvence altına almaktadır. Bu bağlamda, verilerin doğrudan makine algoritmasına teslim edilmesi yerine; algoritmanın ürettiği sonuçların araştırmacı tarafından eleştirel bir gözle yeniden değerlendirilmesi gerekmektedir.

Dijital kültür araştırmalarının geleceği, hesaplamalı sosyal bilimlerin verimliliği ile etnografik duyarlılığın sentezinde yatmaktadır. Bu çalışma, söz konusu bu bütünleşmenin nasıl gerçekleştirilebileceğine dair somut bir yol haritası sunmanın yanı sıra, gelecek araştırmalar için metodolojik bir çerçeve önermektedir.

Bibliyografya

- Aksoy, F. N. Y. (2023). *Dijital etnografi: İlkeler, yaklaşımlar, teknikler*. Bilgi Yayınevi.
- Boym, S. (2002). *The future of nostalgia*. Basic Books.
- Brown, T. B., Mann, B., Ryder, N., Subbiah, M., Kaplan, J., Dhariwal, P., & Neelakantan, A. (2020). Language models are few-shot learners. *arXiv*. <https://doi.org/10.48550/arXiv.2005.14165>
- Chubb, L. A. (2023). Me and the machines: Possibilities and pitfalls of using artificial intelligence for qualitative data analysis. *International Journal of Qualitative Methods*, 22, 1–16. <https://doi.org/10.1177/16094069231193593>
- Cleland, J., & MacLeod, A. (2022). Disruption in the space-time continuum: Why digital ethnography matters. *Advances in Health Sciences Education*, 27(3), 877–892. <https://doi.org/10.1007/s10459-022-10104-6>
- Delli Paoli, A., & D'Auria, V. (2021). Digital ethnography: A systematic literature review. *Italian Sociological Review*, 11(4S), 243–267.
- Hine, C. (2000). *Virtual ethnography*. SAGE Publications.
- Hoti, M. H., & Ajdari, J. (2023). Sentiment analysis using the VADER model for assessing company services based on posts on social media. *SEEU Review*, 18(2), 19–33. <https://doi.org/10.2478/seeur-2023-0018>

- Hutto, C., & Gilbert, E. (2014). VADER: A parsimonious rule-based model for sentiment analysis of social media text. *Proceedings of the International AAAI Conference on Web and Social Media*, 8(1), 216–225. <https://doi.org/10.1609/icwsm.v8i1.14550>
- Kozinets, R. V. (1998). On netnography: Initial reflections on consumer research investigations of cyberculture. *Advances in Consumer Research*, 25, 366–371.
- Marshall, D. T., & Naff, D. B. (2024). The ethics of using artificial intelligence in qualitative research. *Journal of Empirical Research on Human Research Ethics*, 19(3), 92–102. <https://doi.org/10.1177/15562646241262659>
- Robinson, L., & Schulz, J. (2009). New avenues for sociological inquiry: Evolving forms of ethnographic practice. *Sociology*, 43(4), 685–698. <https://doi.org/10.1177/0038038509105415>

ULUSAL FON KURULUŞLARININ PROJE SÜREÇLERİNDE ÜRETKEN YAPAY ZEKA POLİTİKALARI: KARŞILAŞTIRMALI BİR ANALİZ

Semih BİLGİÇ³

Özet: Üretken yapay zeka (Generative AI), metin, görsel, ses, yazılım kodu ve veri üretimi gibi yaratıcı süreçlerde insan kapasitesiyle yarışır şekilde yetenek ve beceriler sergileyerek bilimsel araştırma ekosistemini de etkilemekte ve dönüştürmektedir. Bu etki süreci yalnızca araştırmalarda literatür taraması, rapor yazımı veya veri analizi gibi faaliyetleri kapsamamakta, aynı zamanda ulusal fon kuruluşlarının değerlendirme ve gizlilik ilkelerini de doğrudan etkilemektedir. Bu çalışmada 20’ye yakın kurumun araştırılması sonucunda aralarında Amerika Ulusal Bilim Vakfı (NSF), ABD Ulusal Sağlık Enstitüleri (NIH), Hindistan Tıp Araştırmaları Konseyi (ICMR), Alman Araştırma Vakfı (DFG), Birleşik Krallık Araştırma ve İnovasyon Ajansı (UKRI), İsviçre Ulusal Bilim Vakfı (SNSF), Çin Bilimler Akademisi (CAS) ve Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK) gibi kurumların bulunduğu ulusal fon ve araştırmaya dönük kuruluşun üretken yapay zekaya ilişkin politika, yönerge ve etik çerçevelerini karşılaştırmalı olarak incelemektedir. Analiz edilen doküman ve duyurular iki temel eğilimin öne çıktığını göstermektedir. İlk olarak, incelenen kurumlar değerlendirme sürecinin gizliliğini mutlak bir sınır olarak belirlemekte ve yapay zekanın hakemlik süreçlerinde kullanımını sınırlamaktadır. Bu nedenle hakemlerin başvuru içeriklerini ChatGPT benzeri yapay zeka modellerine yüklemeleri yasaktır. İkinci olarak kurumlar fon başvurularında üretken yapay zekayı tamamen yasaklamak yerine şeffaflık, beyan zorunluluğu ve araştırma bütünlüğü ilkelerinin merkeze alınarak kullanılmasına dönük esnek bir yaklaşımı benimsemektedir. Çalışma, fon kuruluşlarının üretken yapay zekaya yaklaşımının yalnızca teknik değil, aynı zamanda sınırlı da olsa etik, hukuki ve epistemik boyutlar taşıdığını ortaya koymaktadır. Bununla birlikte fon kuruluşlarında “teknolojik-etik” bir yaklaşımdan ziyade “risk yönetimi” algısının daha ağır bastığı görülmektedir. Sonuç olarak, yakın gelecekte fon mekanizmalarının şeffaf kullanım beyanı, intihal ve veri güvenliği risk yönetimi, değerlendirici eğitimi ve yapay zeka ile üretilmiş içeriğin sınırlandırılması gibi konularda daha standartlaştırılmış bir politika geliştirmeye yöneleceğine işaret etmektedir.

Anahtar Kelimeler: üretken yapay zeka, araştırma fonlama politikaları, hakemlik ve gizlilik, araştırma bütünlüğü, karşılaştırmalı politika analizi

Araştırmanın Konusu ve Problemi

Üretken yapay zeka (Generative Artificial Intelligence – Generative AI) metin, görsel, ses, video, kod veya veri gibi yeni içerikler üretilmesini sağlayan bir yapay zeka türüdür. Bu tür sistemler yalnızca mevcut verileri analiz etmekle kalmaz, aynı zamanda öğrendikleri örüntülere dayanarak tamamen yeni ve özgün çıktılar oluşturabilirler. Üretken yapay zeka, büyük veri kümeleri üzerinde eğitilmiş derin öğrenme modelleri kullanarak yeni veri örnekleri üretir. Bu üretimler bir insanın yaptığı metin yazımı, resim çizimi ya da müzik bestelemesi gibi yaratıcı faaliyetlere benzerdir. Kullanım alanları metin üretimi, görsel tasarım, ses-video üretimi, kodlama, veri sentezi gibi alanlardır. Üretken yapay zeka makale, rapor oluşturabilir; şiir, hikaye yaratabilir.

³ Lisansüstü Öğrenci, Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Türkiye

semihblgc@gmail.com

ORCID: 0000-0002-1726-8658

Grafik, tablo, illüstrasyon ve sanat eserleri meydana getirebilir. Bunun yanında dublaj, müzik, animasyon ve dijital karakterler oluşturabilir. Yazılım alanında fayda sağlayabileceği gibi kodlama hatalarını da düzeltebilir. Üretken yapay zeka günlük kullanım için de faydalı olup, kullanıcıların sorularına cevap verebilir (GAO, 2023). Aynı zamanda üretken yapay zeka “Bilimsel keşif süreçlerini hızlandırma, araştırma verimliliğini artırma, farklı dillerde metin üretimini destekleme, geniş bilgi kümelerini özetleme ve kodlama gibi alanlarda” da önemli bir araç olma özelliğindedir (TÜBİTAK, 2025:1).

Bilimsel araştırmaların en öncelikli konularından bir tanesi etik ilkeler ve kurallardır. Bilim insanlarının bilimsel yayınlarda uyması gereken kural, norm, değer ve ahlaki ilkelerin bütünü “bilim etiği” olarak nitelenmektedir (Resnik ve Hosseini, 2025). Bilim etiğine dair yayımlanan dokümanlar araştırmalarda onam formu, gerçeğe uygunluk, katılımcılara zarar vermeme, aşırı macılık, çarpıtma, uydurma gibi etik olan ve etik dışı olan davranışları tanımlamaktadır. Yapay zekanın artık araştırmalarda kullanılmaya başlamasıyla da birlikte bu ilke ve etik kuralların yapay zeka çerçevesinde yeniden tanımlanması ve güncellenmesi gündemdedir (Alakuş ve Yılmaz, 2025: 194). Diğer yandan OECD ve UNESCO gibi uluslararası kuruluşlar, ÜYZ’nin kötüye kullanımı, yanlış veya halüsinasyon gibi yanıltıcı sonuçlar üretebileceğini, diğer yandan halihazırda var olan önyargıları pekiştirerek fikri ve sınai mülkiyet haklarını çiğneyebileceğini ifade etmektedir. Bu durum verilerin korunması ve güvenliğinin sağlanmasıyla ilgili problemlere yol açabilmektedir, dezenformasyon üretimi gibi konularda ise endişelere sebep olmaktadır. Bilimsel araştırmalarda üretken yapay zekanın kontrolsüz biçimde kullanımıyla çalışmaların özgünlüğü etkilenebilir, kalitesi düşebilir, bu durum bilime duyulan güveni azaltma potansiyeli taşımaktadır. Dolayısıyla destek süreçlerinde “şeffaflık, adalet, hesap verebilirlik gibi temel etik değerlerin korunması” artık bir zorunluluk olmaktadır (TÜBİTAK, 2025:1).

Ulusal Fon ve Araştırma Kuruluşları öncelikli olarak bilimsel araştırma projelerini fonlayan kuruluşlardır (U.S. Congress, 1950; TBMM, 1963). Üretken yapay zekanın günlük kullanımının artmasıyla birlikte proje süreçlerinde de kullanılmasına başlandığı görülmektedir. Projelerde kullanımı proje önerisinin literatür taramasının oluşturulması, yöntem kısmının hazırlanması gibi süreçleri kapsayabilmektedir. Ayrıca araştırmacılar yürürlükteki projelerin veri toplanması veya veri analizi gibi aşamaları için de üretken yapay zekaya başvurabilmektedir. Diğer yandan projeyi değerlendiren hakemler diğer bir ifadeyle değerlendiriciler de hakemliklerine başvuru projeler için üretken yapay zekadan değerlendirme talep edebilmektedir. Bu gibi durumlar nedeniyle bir süredir ulusal fon kuruluşları üretken yapay zekanın özellikle etik kullanımına dair rehber, doküman, duyuru vb. kayıtlar paylaşmaya başlamıştır. Bu kayıtlarda ulusal fon kuruluşları başta proje başvuru sahipleri olmak üzere değerlendiriciler için de bazı kural ve tavsiyeler oluşturmuştur.

Bu araştırmanın konusu, ulusal araştırma ve fon kuruluşlarının proje süreçlerinde üretken yapay zeka (ÜYZ) kullanımıyla ilgili geliştirdikleri politika, ilke ve yönergelerin karşılaştırmalı olarak incelenmesidir. Çalışma kapsamında 20’ye yakın ulusal fon kuruluşu incelenmiş ve ABD Ulusal Bilim Vakfı (NSF), ABD Ulusal Sağlık Enstitüleri (NIH), Hindistan Tıp Araştırmaları Konseyi (ICMR), Alman Araştırma Vakfı (DFG), Birleşik Krallık Araştırma ve İnovasyon Ajansı (UKRI), İsviçre Ulusal Bilim Vakfı (SNSF), Çin Bilimler Akademisi (CAS) ve Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK) gibi ulusal fon ve araştırma kuruluşlarının konuya dair politika metinleri, rehberleri ve duyuruları bulunmuştur (NSF, 2023; NIH, 2023; ICMR, 2023; DFG, 2023; UKRI, 2024; SNSF, 2024; CAS, 2024; TÜBİTAK, 2025). Çalışma kapsamında bu içerikler tematik analize tabi tutulmuştur. Bu çerçevede ÜYZ’nin proje başvurusu yazımında, literatür taramasında, yöntem ve rapor bölümlerinin oluşturulmasında, veri toplama ve analiz

aşamalarında ve özellikle hakemlik/değerlendirme süreçlerinde ulusal fon kuruluşları tarafından nasıl konumlandırıldığı anlaşılmaya çalışılmıştır. Araştırma, ÜYZ’nin yalnızca teknik bir araç olmadığını göstermekte ve bilimsel etik, gizlilik, fikri mülkiyet, veri güvenliği ve araştırma bütünlüğü bakımından çok katmanlı sonuçlar doğurduğunu ortaya koymaktadır. Aşağıda kuruluşlara göre doküman/duyuru başlığı ile yayımlandığı yıl bilgisi tablo olarak sunulmaktadır.

Tablo 1: Ulusal Araştırma Fon Kuruluşlarının Üretken Yapay Zeka Kullanımına İlişkin Etik İlkeleri ve Politik Belgeleri (2023–2025)

Kuruluş	Belge/Duyuru Başlığı	Yıl
Amerikan Bilim Vakfı (NSF)	Araştırma Topluluğuna Bildirim: NSF Değerlendirme Sürecinde Üretken Yapay Zekâ Teknolojisinin Kullanımı	2023
ABD Ulusal Sağlık Enstitüleri (NIH)	NIH Akran Değerlendirme Sürecinde Üretken Yapay Zekâ Teknolojilerinin Kullanımı Yasaktır	2023
Hindistan Tıp Araştırmaları Konseyi (ICMR)	Sağlıkta Yapay Zekâ Etiği İlkeleri	2023
Alman Araştırma Vakfı (DFG)	Metin ve Görsel Üretimine Yönelik Üretken Modellerin Bilim, Beşerî Bilimler ve DFG’nin Fonlama Faaliyetleri Üzerindeki Etkisine Dair Açıklaması	2023
Birleşik Krallık Araştırma ve İnovasyon Ajansı (UKRI)	Başvuru Hazırlığında ve Değerlendirme Sürecinde Üretken Yapay Zekâ Kullanımı	2024
İsviçre Ulusal Bilim Vakfı (SNSF)	Fon Başvurularında Yapay Zekâ Kullanımına Yaklaşım	2024
Çin Bilimler Akademisi (CAS)	Bilimsel Araştırmalarda Yapay Zekâ Teknolojisinin Usulüne Uygun Kullanımına Dair Dürüstlük Hatırlatması	2024
Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK)	Destek Süreçlerinde Üretken Yapay Zekânın (ÜYZ) Sorumlu ve Güvenilir Kullanımı Rehberi	2025

Bu çerçevede araştırmanın temel problem sorusu şu şekilde formüle edilebilir: Ulusal fon kuruluşları, üretken yapay zekayı bilimsel proje ekosistemine entegre ederken nasıl bir perspektif kullanmaktadır? Buna göre örnekleme oluşturan fon kuruluşları “evrensel etik değerler ve ilkeler çerçevesinde teknolojik ürünlerin geliştirilmesi, kullanılması ve toplum üzerindeki etkilerinin tartışılmasını” (Aydın, 2023:31) benimseyen bir teknoloji etiği mi geliştirmekte yoksa ağırlıklı olarak “risk yönetimi” odaklı, savunmacı ve sınırlayıcı bir strateji mi izlemektedir? Analiz edilen belgeler, bir yandan hakemlik süreçlerinde gizlilik ve değerlendirme bütünlüğü gerekçesiyle ÜYZ kullanımının neredeyse mutlak biçimde yasaklandığını; diğer yandan başvuru yazımında ÜYZ

kullanımının tamamen dışlanmayıp şeffaflık, beyan zorunluluğu ve özgünlük sorumluluğu çerçevesinde kısmi olarak kabul edildiğini göstermektedir. Bu ikili yaklaşım, fon kuruluşlarının ÜYZ’yi süreçlere entegrasyonda “fırsatları optimize etme” yaklaşımında ziyade, “tehlikeleri minimize etme” mantığını benimsediğini göstermektedir. Bu nedenle fon kuruluşlarında risk yönetimi odaklı bir yaklaşımın daha ağır bastığı ancak sınırlı düzeyde olsa da teknoloji etiği boyutunun da ihmal edilmeden ÜYZ süreçlerinin proje destekleri aşamasına entegre edilmeye çalışıldığı görülmektedir.

Dolayısıyla araştırma, ulusal fon kuruluşlarının ÜYZ politikalarının öncelikle ne olduğunu ortaya koymakta; ardından bu politikalara eşlik eden etik, hukuki ve epistemik mantığı açığa çıkarmaya çalışmaktadır. Özellikle gizlilik, nesnellik, araştırma bütünlüğü ve kamu güveni gibi kavramların bu politikalarda nasıl yeniden tanımlandığını sorgulamayı hedeflemektedir. Bunun yanında, mevcut çerçevelerin gelecekte daha standartlaştırılmış, karşılaştırılabilir ve belki de uluslararası ölçekte uyumlu politikalara evrilme potansiyeli de araştırma probleminin bir parçası olarak ele alınmaktadır.

Araştırma Yöntemi

Bu çalışma, ulusal araştırma ve fon kuruluşlarının üretken yapay zekaya (ÜYZ) ilişkin politika, rehber ve duyurularını karşılaştırmalı olarak inceleyen nitel bir doküman analizi araştırmasıdır. Sak vd. (2021:230) doküman analizini var olan kayıt ve belgelerden veri elde edilmesi olarak tanımlamaktadır. Buna göre belli bir amaç çerçevesinde kaynaklar bulunmakta, okunmakta, not alınarak değerlendirilmektedir. Araştırılacak konu hakkında bilgi içeren yazılı materyaller incelemeye alınır. Bu araştırma kapsamında da 20’ye yakın ulusal fon kuruluşunun web sitesi incelenmiştir. İncelemeye alınan ülkeler arasında Kanada, Bulgaristan, Finlandiya ve Rusya gibi ülkelerin fon kuruluşlarında proje süreçleriyle ilgili yapay zeka politikasına rastlanılmazken; sadece sekizinde proje süreçleriyle ilgili yapay zekaya dair kurumsal bir politika olduğu görülmüştür. Proje süreçlerinde ÜYZ’ye dair yapay zeka politikası olan kurumlar Amerika Ulusal Bilim Vakfı (NSF), ABD Ulusal Sağlık Enstitüleri (NIH), Hindistan Tıp Araştırmaları Konseyi (ICMR), Alman Araştırma Vakfı (DFG), Birleşik Krallık Araştırma ve İnovasyon Ajansı (UKRI), İsveç Ulusal Bilim Vakfı (SNSF), Çin Bilimler Akademisi (CAS) ve Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK)’dur. 2023–2025 yılları arasında yayımlanan politika belgeleri, etik rehberler ile duyurular çalışmaya dahil edilmiştir. Çalışmaya yalnızca kurumlar tarafından resmen yayımlanmış, kurumsal pozisyon belirten ve fonlama süreçlerine doğrudan etki eden dokümanlar dahil edilmiştir.

Bu araştırma yürütülürken temel olarak farklı ülkelerdeki fonlama ekosistemlerinin ÜYZ’yi bilimsel başvuru, yürütme ve hakemlik süreçlerinde nasıl konumlandığı anlaşılmaya çalışılmıştır. Bu belgelerde öne çıkan etik, hukuki ve yönetim ilkeleri karşılaştırmalı bir çerçevede ortaya konulmuştur. Bu doğrultuda araştırma, karşılaştırmalı politika analizi ve doküman analizinin birleştirildiği bir nitel yöntem yaklaşımını benimsemektedir.

İkinci aşamada tüm dokümanlar tematik içerik analizi yöntemiyle çözümlenmiştir. Ön kodlama sürecinde literatürdeki temel kavramlardan (etik kullanım, gizlilik, araştırma bütünlüğü, şeffaflık, beyan, fikri mülkiyet, veri güvenliği, hakemlikte sınırlamalar vb.) hareketle bir başlangıç kod listesi oluşturulmuş; daha sonra kurum dokümanlarında tekrarlayan ifadeler, vurgu noktaları doğrultusunda daha üst kodlar elde edilmiştir. Kodlamalar sonucunda dört ana tema belirlenmiştir:

1. ÜYZ’nin proje başvuru süreçlerinde konumlandırılması,

2. ÜYZ kullanımına getirilen sınırlamalar ve yasaklar,
3. Araştırma bütünlüğü, gizlilik ve etik ilkeler bağlamında ortaya çıkan risk algısı,
4. Şeffaflık ve beyan zorunluluğu çerçevesinde ortaya çıkan uyumlaştırıcı yaklaşımlar.

Üçüncü aşamada kurumların politika çerçeveleri temalar üzerinden karşılaştırılmış ve ortak ilkeler, farklılaşan yönetim stratejileri ve ulusal bağlamlara özgü yaklaşımlar analiz edilmiştir. Karşılaştırmalı analizde her kurumun ÜYZ'yi nerede serbestleştirdiği, nerede sınırladığı ve hangi etik-hukuki gerekçeleri öne çıkardığı sistematik olarak ortaya konmuştur. Böylece fon kuruluşlarının ÜYZ'ye yaklaşımının ardındaki normatif (etik), koruyucu (gizlilik ve bütünlük) ve yönetsel (risk yönetimi ve düzenleme) mantıklar ortaya konmuştur.

Bu yöntemsel süreç sayesinde araştırmada ÜYZ'ye yönelik ulusal fon politikalarının sadece yüzeysel bir karşılaştırmasını değil, aynı zamanda bu politikaların arkasındaki epistemik, etik ve yönetsel mantığı ortaya koyan derinlemesine bir analiz sunulmasına gayret gösterilmiştir.

Kavramsal ve Kuramsal Çerçeve

Çalışmada üretken yapay zekanın (ÜYZ) bilimsel araştırma ekosistemi üzerindeki etkilerini anlamak amaçlanmış ve üç ana tema öne çıkmıştır. Bunlar etiği, araştırma bütünlüğü ve bilimsel yönetim/risk yönetimidir. UNESCO'nun yapay zeka etiğine ilişkin tavsiye kararında UNESCO (2021), kendine özgü misyonuyla, bilim ve teknolojinin güçlü etik ilkeler çerçevesinde gelişmesini sağlamak için uluslararası çabalara öncülük ettiğinden bahsetmektedir. Dört temel değer sıralayan kurumun açıklamasında yapay zekanın insan hakları ve onuruna saygılı, huzurlu bir yaşamın önceliklendirmesi gerektiği, çeşitliliğin ve kapsayıcılığın sağlanması ile çevre ve ekosisteme vurgu yer almaktadır. İnsan haklarına saygı başlığında orantılılık ve zarar vermeme, güvenlik ve emniyet, gizlilik ve veri koruma hakkı, çok paydaşlı ve uygulanabilir yönetim iş birliği, sorumluluk ve hesap verebilirlik, şeffaflık ve açıklanabilirlik, insan gözetimi ve kararlılık, sürdürülebilirlik, farkındalık ve okuryazarlık ile adalet ve ayrımcılık yapmama yer almaktadır. Resnik ve Hosseini (2025: 1515) yapay zeka etiğinden yola çıkarak araştırmacılar için yapay zekada etik standartlara dair aşağıdaki önerileri getirmiştir:

Tablo 2: Resnik ve Hosseini (2025) Tarafından Geliştirilen Yapay Zekanın Araştırmalarda Kullanımına Dair Etik Standartlar

Öneri	Normatif Gerekçe
Araştırmacılar, yapay zekaya bağlı önyargıları ve rastlantısal hataları belirlemekten, tanımlamaktan, azaltmaktan ve kontrol etmekten sorumludur.	Hesap verebilirlik, nesnellik, tekrarlanabilirlik, titizlik, şeffaflık, dürüstlük, toplumsal sorumluluk, adalet
Araştırmacılar, yapay zekayı araştırmada nasıl kullandıklarını -sınırlılıkları dahil- uzman olmayan kişilerin de anlayabileceği bir dille açıklamalı, tanımlamalı ve raporlamalıdır.	Hesap verebilirlik, şeffaflık, tekrarlanabilirlik, titizlik, nesnellik, toplumsal sorumluluk, adalet

Araştırmacılar, yapay zekayı yalnızca onu sorumlu biçimde kullanabilecek yeterli uzmanlığa veya muhakemeye sahip oldukları durumlarda kullanmalıdır.	Hesap verebilirlik, özen, tekrarlanabilirlik, toplumsal sorumluluk, titizlik, nesnellik
Araştırmacılar, yapay zekanın araştırmada kullanımına ilişkin olarak etkilenebilecek topluluklar, gruplar ve diğer paydaşlarla iletişime geçerek onların görüşlerini almalı, desteklerini sağlamalı ve önyargı gibi konulardaki çıkarlarını ve endişelerini ele almalıdır.	Hesap verebilirlik, şeffaflık, toplumsal sorumluluk, titizlik, adalet
Yapay zeka ile kasten, bilerek veya pervasızca veri uydurmak, veri tahrif etmek veya intihal yapmak amacıyla kullanan araştırmacılar araştırma suistimalinden sorumludur.	Hesap verebilirlik, dürüstlük, tekrarlanabilirlik, titizlik, yasallık
Sentetik veri kullanan araştırmacılar: (1) verinin hangi kısımlarının sentetik olduğunu belirtmeli; (2) sentetik veriyi açık şekilde etiketlemeli; (3) verinin nasıl üretildiğini açıklamalı ve (4) bu verinin nasıl ve neden kullanıldığını gerekçelendirmelidir.	Hesap verebilirlik, şeffaflık, nesnellik, dürüstlük, tekrarlanabilirlik, titizlik
Yapay zeka sistemleri yazar, mucit veya telif hakkı sahibi olarak isimlendirilmemeli; ancak araştırmaya yaptıkları katkılar açıklanmalı ve tanımlanmalıdır.	Dürüstlük, şeffaflık, hesap verebilirlik, emeğin adil biçimde nitelenmesi, yasallık
Yapay zeka sistemleri, insan araştırma katılımcılarına ilişkin gizli bilgilerin, yayımlanmamış araştırmaların, potansiyel fikri mülkiyet taleplerinin veya mülkiyet niteliğindeki ya da gizli sınıflandırılmış araştırmaların yetkisiz şekilde ifşasına yol açabilecek durumlarda kullanılmamalıdır.	İnsan deneklerinin korunması ve onlara saygı, yasallık, hakemli değerlendirme gizliliği, toplumsal sorumluluk, adalet
Sorumlu araştırma yürütme eğitimleri ve mentorluk faaliyetlerine yapay zekanın etik kullanımına ilişkin tartışmalar dahil edilmelidir.	Hesap verebilirlik, tekrarlanabilirlik, titizlik, toplumsal sorumluluk, dürüstlük, şeffaflık, emeğin adil nitelenmesi

Yapay zekanın bilim etiğine dair bu standartlarında araştırmacıların doğruluk, dürüstlük, nesnellik ve açıklık ilkelerine bağlı kalmaları gerektiği ifade edilmektedir. ÜYZ'nin potansiyel yanlışlıkları, algoritmik ayrımcılıklar, uydurma referanslar ve önyargılı çıktılar ile fikri mülkiyet hakları ihlalleri belirtilen normların ihlali olarak değerlendirilmektedir. Bu konularda da incelenen fon kuruluşlarının duyuru, belge veya rehberleri bilim etiği bağlamında yeniden yorumlanmaktadır. Buna göre ÜYZ kullanımı meşru olmakla birlikte kullanıcıların içeriğin doğruluğundan, özgünlüğünden ve etik uygunluğundan sorumlu oldukları ifade edilmektedir.

Araştırma bütünlüğü kavramı, bilginin üretimi ve değerlendirilmesinin şeffaf, doğrulanabilir ve güvenilir olması gerektiğini vurgular. Araştırma bütünlüğü, dinamik bir kavram olarak, araştırma sürecinin önerilmesi, yürütülmesi, değerlendirilmesi ve bulgularının raporlanması aşamalarında etik, dürüst, sağlam ve şeffaf bir biçimde çalışmaların yürütülmesi olarak tanımlanabilir. Araştırma bütünlüğünün temel ilkeleri arasında titizlik, dürüstlük, şeffaflık, saygı ve hesap verebilirlik bulunmaktadır. Araştırma bütünlüğü yalnızca bireysel araştırmacıları değil, aynı zamanda araştırma kurumlarını, fon kuruluşlarını, düzenleyici organları ve bilimsel dergileri kapsamaktadır. Sorumlu araştırma yürütme (Responsible Conduct of Research) araştırma bütünlüğünü kapsayan çatı kavramdır (Armond vd., 2024:1-2).

Bu bağlamda ÜYZ, gizlilik ve değerlendirme süreçlerinin bütünlüğü açısından kritik riskler taşımaktadır. Hakemlik süreçlerinin neredeyse tüm ulusal fon kuruluşları tarafından “ÜYZ’ye tamamen kapalı” hale getirilmesi, değerlendirme sisteminin güvenilirliğini korumaya yönelik önemli bir tercihtir. Değerlendirme belgelerinin gizli niteliği, ÜYZ platformlarına veri yüklenmesiyle ihlal edilebilir; bu durum bilimsel yönetişimin temel ilkeleriyle çelişen bir unsur olarak ele alınmaktadır.

Üçüncü kuramsal boyut ise bilimsel yönetim ve risk toplumu yaklaşımıdır. U. Beck’in risk toplumu kuramına göre modern toplumlar daha önceki yüzyıllarda karşılaşmadıkları sorunlarla karşılaşır. Günümüzde ortaya çıkan riskler önceki çağlarda görülen yoksulluk ve sağlık gibi risklerden ayrılmakta, artık ekolojik ve ileri teknolojik riskler de gündeme gelerek dünyadaki yaşamı tehdit etmektedir (Çuhacı, 2007: 130-139). Belirsizlik ve denetlenemezlik sorunu günümüz toplumlarını yeni arayışlara itmektedir. Risk toplumu kuramı çerçevesinde modern kurumlar artık radikal yenilikleri yalnızca teşvik eden değil, aynı zamanda riskleri yönetmeyi önceleyen yapılara da daha fazla dönüşmektedir. İncelenen politika metinleri de bu doğrultuda çift yönlü bir strateji izlemektedir: Başvuru süreçlerinde ÜYZ’ye sınırlı ve şeffaf kullanımla izin verilirken; hakemlik, veri gizliliği ve özgünlük gibi yüksek risk içeren alanlarda katı yasaklar uygulanmaktadır. Bu durumun fon kuruluşlarının ÜYZ’yi bir “teknolojik uyum” aracı olarak görmekten ziyade bir “risk yönetimi nesnesi” olarak kavramsallaştırdığını gösterdiği savunulabilir.

Bulgular

Tematik kodlama sonucunda tüm kurumların proje süreçlerinde yapay zeka kullanımına dair politikalarında ortaya çıkan ana temalar;

- i) Araştırma bütünlüğü ve değerlendirme sürecinin korunması
- ii) Riskler, gizlilik ve veri güvenliği odaklı yönetim
- iii) Sorumluluğun başvuru sahibine yüklenmesi ve zorunlu şeffaflık
- iv) Sınırlı ve araçsal fayda kabulüdür.

Araştırma bütünlüğü ve değerlendirme sürecinin korunması temasında değerlendirme süreçlerinin gizliliği, hakemlik bağımsızlığı ve öneri belgelerinin ÜYZ sistemlerine aktarılmasının yasaklanması öne çıkmaktadır. Neredeyse tüm kuruluşlar, hakemlerin ÜYZ kullanmasını açık bir biçimde yasaklamakta ve değerlendirme metinlerinin ÜYZ’ye girdi oluşturmasını araştırma bütünlüğüne doğrudan tehdit olarak tanımlamaktadır. Riskler, gizlilik ve veri güvenliği odaklı yönetişimde ÜYZ’nin kullanımına dair temel çerçeve, potansiyel faydalardan çok veri güvenliği, gizli bilgilerin kontrolsüz yayılması, fikri mülkiyet ihlalleri ve hukuki sorumluluk riskleri olarak tarif edilmektedir. Özellikle “üçüncü taraf sistemlere yüklenen verilerin kontrol edilemezliği” neredeyse tüm kuruluşlarca ifade edilmiştir. Sorumluluğun başvuru sahibine yüklenmesi ve

zorunlu şeffaflık teması ÜYZ kullanımı halinde üretilen içeriğin doğruluğu, özgünlüğü ve etik uygunluğu konusunda nihai sorumluluğun başvuru sahibine ait olduğunu ifade etmektedir. Birçok kuruluş, ÜYZ kullanımının açık biçimde beyan edilmesini zorunlu kılmakta; böylece teknolojik araç kullanımı ile akademik sorumluluk arasında net bir sınır çizilmektedir. Son olarak ÜYZ destekleyici ama ikincil bir role sahip bir araç olarak konumlandırılmaktadır. Bu da sınırlı ve araçsal bir fayda anlayışının kabul edildiğini göstermektedir. Kuruluşlardan bazıları ÜYZ'nin fikir geliştirme, dil iyileştirme ve görselleştirmede destekleyici olabileceğini kabul etmektedir. Ancak ÜYZ'nin bilimsel katkının kendisi olarak sunulması, ortak yazarlığı gibi hususlar açıkça reddedilmektedir. İnsan merkezli bilgi üretimi normuna sadık kalınmaktadır (NSF, 2023; NIH, 2023; ICMR, 2023; DFG, 2023; UKRI, 2024; SNSF, 2024; CAS, 2024; TÜBİTAK, 2025).

Kuruluşlar arası karşılaştırmalı değerlendirme sonucunda ÜYZ politikalarının baskın bir şekilde “risk yönetimi” çerçevesinde ele alındığı, tekno-etik (Arbulu, t.y.) bir tartışma yürütülmesinden kaçınıldığı söylenebilir. NSF ve NIH gibi kurumlar, ÜYZ'nin potansiyel faydalarına neredeyse hiç yer vermeden; veri güvenliği, hukuki sorumluluk ve araştırma suistimali riskleri üzerinden katı bir korumacı yaklaşım benimsemektedir. Bu nedenle bu gibi kurumların yaklaşımında etik ilkelere dayalı normatif bir tartışmadan yürütülmesi yerine kurumsal risklerin minimize edilmesine odaklanan bir anlayış hakimdir. Buna karşılık ICMR gibi sınırlı sayıdaki kuruluş; özerklik, adalet, ayrımcılık ve psikososyal etkiler gibi tekno-etik riskleri dikkate alan daha sistematik bir bakış açısı geliştirmektedir. ICMR teknolojinin birey ve toplum üzerindeki dönüştürücü etkilerini çok boyutlu bir etik çerçeveye tartışmaktadır. Ancak bu yaklaşım, genel eğilim içinde istisnai kalmaktadır. Batı merkezli büyük fon kuruluşlarının çoğunda etik konusu, bağımsız bir tartışma alanı olmaktan ziyade risk başlıkları altında yer alan tali bir unsur olarak görülmektedir.

DFG, UKRI, SNSF ve TÜBİTAK gibi kurumlar ise daha dengeli bir pozisyon almaktadır. Bu kuruluşlar ÜYZ'nin sınırlı faydalarını kabul etmekle birlikte, etik söylemi daha çok araştırma bütünlüğü, şeffaflık ve sorumluluk kavramları üzerinden tanımlamaktadır. Buradaki etik anlayış baskın olarak bilimsel üretimin güvenilirliğini ve kurumsal meşruiyeti koruma amacına yöneliktir. Kuruluşların metinlerinde etik değerler yönetim araçlarının bir unsuru olarak işlev görmektedir.

Sonuç olarak, tüm kuruluşlar birlikte değerlendirildiğinde, ÜYZ politikalarının ağırlık merkezinin tekno-etikten ziyade risk yönetimi olduğu net biçimde görülmektedir. ÜYZ, dönüştürücü bir aktör olarak değil; kontrol edilmesi, sınırlandırılması ve sorumluluğunun bireye devredilmesi gereken bir risk unsuru olarak tartışılmaktadır. Bu durum, fon kuruluşlarının bilimsel üretimde etik tartışmayı derinleştirmekten daha ziyade kurumsal güvenlik, hukuki sorumluluk ve fikri mülkiyet hakları ihlali gibi başlıklara odaklandığını göstermektedir. Sonuç olarak yakın gelecekte fon mekanizmalarının şeffaf kullanım beyanı, intihal ve veri güvenliği risk yönetimi, değerlendirici eğitimi ve yapay zeka ile üretilmiş içeriğin sınırlandırılması gibi konularda daha standartlaştırılmış bir politika geliştirmeye yönelebileceğine işaret etmektedir.

Bibliyografya

Armond, A. C. V., Cobey, K. D., & Moher, D. (2024). Research Integrity definitions and challenges. *Journal of Clinical Epidemiology*, 171(111367), 1–5.

<https://doi.org/10.1016/j.jclinepi.2024.111367>

Aydın, İ. (2023). Teknoloji Etiği: Teknolojinin Karanlık Yüzü Üzerine Tartışmalar. *Felsefe Dünyası*, (77 - EK), 5–37. <https://doi.org/10.58634/felsefedunyasi.1285141>

- Chinese Academy of Sciences. (2024, 10 Eylül). [Üretken yapay zekâya ilişkin duyuru / politika belgesi başlığı]. https://www.cas.cn/sygz/202409/t20240910_5031186.shtml
- Çuhacı, A. (2012). Ulrich Beck'in Risk Toplumu Kuramı. *Istanbul University Journal of Sociology*, 3(14), 129–157.
- Deutsche Forschungsgemeinschaft. (2023, 21 Eylül). *Statement by the DFG Executive Committee on the use of generative artificial intelligence in funding procedures*. <https://www.dfg.de/resource/blob/289676/230921-statement-executive-committee-ki-ai.pdf>
- Deutsche Forschungsgemeinschaft. (2023, 21 Eylül). *Use of generative artificial intelligence in proposal preparation and review procedures (Info Wissenschaft No. 23/72)*. <https://www.dfg.de/en/news/news-topics/announcements-proposals/2023/info-wissenschaft-23-72>
- Indian Council of Medical Research. (2023). *Ethical guidelines for application of artificial intelligence in biomedical research and healthcare*. <https://www.icmr.gov.tr/ethical-guidelines-for-application-of-artificial-intelligence-in-biomedical-research-and-healthcare>
- National Institutes of Health. (2023). *NIH policy on the use of generative artificial intelligence technologies in the NIH peer review process (Notice No. NOT-OD-25-118)*. <https://grants.nih.gov/grants/guide/notice-files/NOT-OD-25-118.html>
- National Science Foundation. (2023). *Notice to the research community on artificial intelligence*. <https://www.nsf.gov/news/notice-to-the-research-community-on-ai>
- Resnik, D. B., & Hosseini, M. (2025). The ethics of using artificial intelligence in scientific research: New guidance needed for a new tool. *AI Ethics*, 5, 1499–1521. <https://doi.org/10.1007/s43681-024-00493-8>
- Sak, R., Şahin Sak, İ. T., Öneren Şendil, Ç., & Nas, E. (2021). Bir araştırma yöntemi olarak doküman analizi. *Kocaeli Üniversitesi Eğitim Dergisi*, 4(1), 227–256. <https://doi.org/10.33400/kuje.843306>
- Swiss National Science Foundation. (2024). *The SNSF's approach to the use of artificial intelligence in funding applications*.

BÖLÜM SONU CANAVARINI YENMEK: YAPAY ZEKAYA KARŞI ROL YAPMA OYUNLARI

Latife İrem EMEKTAR⁴

Özet: Dijital çağ ve getirilerinden biri olan yapay zekâ, esasında özgünlük problemini beraberinde getiriyor gibi gözükse de hız, geriye dönüşün temellerini de atmaktadır. Video oyunları ve görsel medya, simülasyon teorileri için kendini gerçekleştiren kehanet halini almakta, gerçekliğin ikame ettiği diğer gerçeklik yapay gözükmemektedir. Nitekim yapay zekâ da herhangi bir topluluğun veya bireyin iletişim kurabileceği başka bir bireyin yerini alabilmekte, ilişkiler birey ve robot ekseninde dönüşmektedir. Dijitale bakan çoğu varsayım ve hesap da bunu göstermektedir. Fakat dijitalin sağladığı platformlar sayesinde dijital olmayan oyunların giderek popüler bir hal alması başka etkenlerin de hesaba katılması gerektiğini anlatmaktadır. TTRPG olarak bilinen table-top role playing games, yani masaüstü rol yapma oyunları birkaç oyuncuyla birlikte tercihen internetsiz bir ortamda, herhangi bir dijital yardım almadan oynanmaktadır. Oyuncular bir Game Master (Oyun Kurucu) eşliğinde herhangi bir kurgusal dünyada kendilerinden ayrı karakterler yazabilmektedir. Bu karakterlerin çıktığı macerayı Oyun Kurucu, sesli olarak anlatmakta ve zarlar sayesinde hikâyenin gidişatı belirlenmektedir. Birkaç görsel destek dışında neredeyse tamamı konuşmak ve beraber anlaşmak üzerinden dönen bu oyun, ünlü kişilerin videoları sayesinde tekrar güncellik kazanmıştır. Oyun kültürünün artan popülaritesi nedeniyle tüketicilerin %55'inden fazlası TTRPG'lerle ilgilenmektedir. Esasen dijitalin sağladığı sosyal medya, eski iletişim ve topluluk biçimlerini yeniden işler hale getirmeye başlamıştır. Bu oyunlar da bir simülasyon sayılabilecekken aynı zamanda iletişimsel eylem ekseninde incelenmesi gereken örnekler halini almıştır. Öte yandan, sosyal medyada beğeni kazanmış TTRPG oyunların içerdiği kapitalizm karşıtı mesajlar da kültür endüstrisine dair bir açılım yaratmaktadır. Yeni oyuncular, bu mesajlardan yola çıkarak kendi oyunlarını oluşturmakta ve kendi dünyalarını şekillendirmektedir. Buradan hareketle; bu tür oyunların dijitaldeki etkisi incelenecek, algoritmaya karşı birey-birey etkileşiminin yeniden önemli hale gelip gelmediği analiz edilecektir.

Anahtar Kelimeler: TTRPG, hikaye anlatıcılığı, simülasyon, kültür endüstrisi, iletişimsel eylem

Araştırma Konusu ve Problemi

Yapay zekanın günlük hayatta yerini almasıyla birlikte farklı birçok dinamik var olmaya başlamıştır. Geniş kullanımını dil modelleriyle sağlaması bu değişimin temel taşlarından bir tanesidir. Zira yapay zekâyla “sohbet” edebilen kullanıcı, bu iletişimi kendi yaşamına kolayca entegre etmektedir. Bu da onu bir birey olarak yeni etkileşimler zincirinin bir parçası haline getirmektedir. Birey hem değişen hem de değiştiren konumdadır. Bu sebeple yapay zekanın (AI) insan sosyal etkileşimleri alanına hızla yayılması, toplum yaşamının temel özelliklerini kökünden değiştirdiği düşünülmektedir (Jones & Schonewille, 2025: 2). Özellikle ChatGPT, Gemini gibi araçlar yer yer duygusal destek için kullanılmakta, bireylerin hayatında birer ilişkisel bağ gibi yer almaktadır. Ancak; sanal asistanlar, sohbet robotları, dijital arkadaşlar ve sosyal medya platformları aracılığıyla üretken yapay zekâ araçlarının giderek yaygınlaşan entegrasyonu ve kullanılabilirliği, uygun bir etik perspektiften eleştirel bir şekilde değerlendirilmedikçe, gerçek

⁴ Lisansüstü Öğrenci, Başkent Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Türkiye
irememektarbz@gmail.com
ORCID: 0000-0001-7677-6444

insan ilişkileri ve topluluk değerlerini olumsuz yönde etkileyebilecek ilişkisel etkileşim biçimlerini ortaya çıkarmaktadır (Jones & Schonewille, 2025: 2).

Yapay zekâ çalışmalarının bu endişelerden yola çıktığı ve odak noktasını “sosyal etkileşim sorunları” yaptığı açıktır. Fakat yapay zekanın içeriği sebebiyle eski iletişim biçimlerini yeniden görülür hale getirdiğine dair düşünceler de mevcuttur. Sax’ın Analog’un İntikamı (2016) kitabında bahsettiği üzere aşırı doymuş bir dijital çağ bizi yeni olana itmekte ve bu durumda yeni olan da eski iletişim yöntemleri olmaktadır (Lhowe, 2018: 231).

Eski iletişim biçimlerini yeni dünyanın getirdiği simülasyon etkisiyle yaratabilen TTRPG ise “ortak hayaller” olarak yükselişe geçmiş bulunmaktadır. Zira TTRPG; yani masaüstü rol yapma oyunları, birçok oyuncunun bir araya gelip daha çok konuşarak ve rol yaparak oynadığı oyunlardır. Bu sebeple kolektif fantezi, rüyaların rastgele ve mantıksız görünen özelliğinden yoksundur; oyun fantezisi paylaşılan deneyimlere dayandığından, iletişim yoluyla inşa edilmesi gerekir (Fine, 2002: 3).

Bu çalışma da hayal gücüne dayalı kolektif bir simülasyon oluşumunun dinamiklerini inceleyecek, yapay zekanın yükseldiği bir dönemde bu oyunların da oldukça yüksek bir ivmeyle neden altın çağını yaşadığını araştıracaktır.

Araştırma Yöntemi

Bu çalışmada içerik analizi olarak bilinen nitel araştırma yöntemi kullanılacaktır. Bu yaklaşım, mesajın niteliksel, objektif ve sistematik bir şekilde analiz edilmesidir (Alanka, 2024: 70). TTRPG ile ilgili veriler sosyal medyada yer alan içeriklerden sağlanacaktır. Bu içerikler; videolar, sosyal medya yorumları, çevrimiçin topluluklar gibi kaynaklardan oluşmaktadır.

Kavramsal ve Kuramsal Çerçeve

Masaüstü rol yapma oyunları, 90’lı yıllarda adından söz ettiren bir rol yapma oyunu olarak karşımıza çıkmaktadır. Uzun bir süre yalnızca kendi topluluğunda değer gören bu oyun çeşidi, dijitalin gelişmesiyle beraber popüler olmaya ve daha çok alana yayılmaya başlamıştır. Critical Role, Dimension 20 gibi YouTube kanalları TTRPG’nin yayılmasını sağlarken oyunların içeriği de teknolojinin ilerlediği güncel zamana göre oldukça ilgi çekicidir. Bir masanın başında toplanan 3-6 arası oyuncu, oyunlarını sözlü olarak ilerletmektedir. Bu sebeple oyuncular kararları beraber müzakere etmekte, bir nevi “yola” beraber çıkmaktadır. İletişimsel eylemin bir örneği sayılabilecek bu oyun, kişilerin anlaşmaya tabii bir şekilde oynamasını neredeyse zorunlu kılmaktadır. Zira iletişimsel eylem, dil ve eylem yetisi bulunan en az iki öznenin kişilerarası ilişkisinde oluşan, eylem planlarını ve etkileşimlerini görüş birliğine ulaşmak amacına uygun bir şekilde koordine ederek gerçekleştirdikleri anlaşma arayışına ilişkindir (Yıldırım, 2006: 259). TTRPG için bu anlaşma arayışı ana noktalardan bir tanesidir.

İletişimsel eylemde ortaklaşa yorumlama edimi içinde tarafların hiçbirinin yorumlama tekeli yoktur; nitekim tüm taraflar için onun dış dünyası ve benim dış dünyam birlikte “bizim yaşama evrenimiz”i oluşturur (Yıldırım, 2006: 256). TTRPG de oyuncuların beraber yaşadığı bir evrende geçmektedir. Bu sebeple herkes ortak bir dünyada bir arada yaşamaya çalışmaktadır.

Bu anahtar noktanın yanı sıra -dijital kaynaklar hariç- TTRPG, çoğaltılması veya yeniden üretilip meta haline getirilmesi mümkün olmayan bir oyun çeşididir. Her evren kendine özeldir, birkaç oturum sonrasında yok olmaktadır. Bu sebeple kültür endüstrisinin bir nevi karşısında yer almaktadır.

Bilindiği üzere Adorno ve Horkheimer’a göre hayatın her alanı, kültür endüstrisi tarafından metalaştırılmakta ve böylelikle hâkim ideoloji hem ekonomik hem de ideolojik olarak kitlelerin bilincinde yeniden üretilmektedir. (Kara, 2014: 52). Buna ek olarak, Benjamin’in “aura” terimine göre sanat yapıtının teknik yolla yeniden üretimiyle yapıtın “şimdi”, “burada” ve “biricik” olma niteliği yok olacaktır (Sevim, 2010: 510). Fakat TTRPG, yeniden üretimlerde dahi farklı içerikler sunarak bunun önüne geçmektedir. Çünkü her yeni oyun, yeni bir hikayeyi gerektirmektedir. Nitekim Mackay’ın (2001) düşüncesi de tüketilebilir ürünlerin sunulduğu kitle iletişim araçlarından ziyade rol yapma oyunlarının, yeniden üretilmeyen ve kendini her seferinde yeniden var eden sistemiyle metalaştırılmaya uygun olmadığıdır.

Son olarak, oyunun sosyallik yönü, oyun grubunun sosyal yapısında, özellikle de kolektif karar alma sürecinde yansıtılmaktadır; oyunu oynamak için bu gerekçelerin her biri oyunun fantezi yapılarında yansıtılsa da, hiçbirisi sorunsuz değildir ve her birinin müzakeresi, fanteziyi sosyal bir üretim olarak analiz etmek için önemli konular ortaya çıkarır (Fine, 2002: 62). Yaygın simülasyon teorisinin aksine TTRPG’nin “ortak hayal” veya “ortak fantezi” terimi içerisine alınma sebebi de burada yatmaktadır.

Bulgular ve Beklenen Sonuçlar

Masa üstü rol yapma oyunlarının birçok bağlamda incelenebilecek kadar geniş dinamikleri bulunmaktadır. Karakterlerin oluşumu, evrenin var olması ve farklı biri olarak oynamak gibi etkenleri mevcuttur. Fakat ilk bakışta dikkat çekenlerden bir tanesi masanın başında hikaye anlatmaya odaklanan insanların bunu nasıl yürütebildiğiyle ilgilidir. Zira TTRPG’ler katılımcılara dünyayı şekillendirme ve hikayenin oluşturulmasında rol alma gücü vermektedir (Page, 2024: 65).

İletişimsel eylem de müzakerenin öneminden bahsetmekte, ortak bir evren yaratmanın altını çizmektedir. Bu ortak evrenlerin, popüler medyada var olan örnekleri de anti-kapitalist mesajlar taşımaktadır. Bu sebeple çalışmada kültür endüstrisi için de karşıda yer alabilecek bir medya kullanımının mevcut olup olmadığı tartışılacaktır. Aynı zamanda TTRPG’nin iletişimsel eylem boyutu incelenecek ve “ortak hayal” kavramının detaylı bir analizi yapılacaktır.

Bibliyografya

- Alanka, D. (2024). Nitel bir araştırma yöntemi olarak içerik analizi: Teorik bir çerçeve. *Kronotop İletişim Dergisi*, 1(1), 64–84.
- Altenried, M. (2020). The platform as factory: Crowdwork and the hidden labour behind artificial intelligence. *Capital & Class*, 44(2), 271–288. <https://doi.org/10.1177/0309816819899410>.
- Armond, A. C. V., Cobey, K. D., & Moher, D. (2024). Research integrity definitions and challenges. *Journal of Clinical Epidemiology*, 171, 1–5. <https://doi.org/10.1016/j.jclinepi.2024.111367>.
- Aydın, İ. (2023). Teknoloji etiği: Teknolojinin karanlık yüzü üzerine tartışmalar. *Felsefe Dünyası*, (77 - EK), 5–37. <https://doi.org/10.58634/felsefedunyasi.1285141>.
- Chinese Academy of Sciences. (2024, 10 Eylül). [Üretken yapay zekâya ilişkin duyuru / politika belgesi başlığı]. https://www.cas.cn/sygz/202409/t20240910_5031186.shtml.
- Çuhacı, A. (2012). Ulrich Beck’in risk toplumu kuramı. *Istanbul University Journal of Sociology*, 3(14), 129–157.

- Deutsche Forschungsgemeinschaft. (2023, 21 Eylül). *Statement by the DFG Executive Committee on the use of generative artificial intelligence in funding procedures*. <https://www.dfg.de/resource/blob/289676/230921-statement-executive-committee-ki-ai.pdf>.
- Deutsche Forschungsgemeinschaft. (2023, 21 Eylül). *Use of generative artificial intelligence in proposal preparation and review procedures (Info Wissenschaft No. 23/72)*. <https://www.dfg.de/en/news/news-topics/announcements-proposals/2023/info-wissenschaft-23-72>.
- Fine, G. A. (2002). *Shared fantasy: Role playing games as social worlds*. University of Chicago Press.
- Fumagalli, A. (2019). The concept of subsumption in cognitive capitalism. *Theory, Culture & Society*.
- Gray, M. L., & Suri, S. (2019). *Ghost work: How to stop Silicon Valley from building a new global underclass*. Houghton Mifflin Harcourt.
- Hardt, M. (1999). Affective labor. *Boundary 2*, 26(2), 89–100.
- Indian Council of Medical Research. (2023). *Ethical guidelines for application of artificial intelligence in biomedical research and healthcare*. <https://www.icmr.gov.in/ethical-guidelines-for-application-of-artificial-intelligence-in-biomedical-research-and-healthcare>.
- International Labour Organization. (2018). *Digital labour platforms and the future of work: Towards decent work in the online world*. ILO.
- Jones, M., & Schonewille, M. (2025). Synthetic relationships and artificial intimacy: An ethical framework for evaluating the impact of generative-AI on community. *Journal of Ethics in Entrepreneurship and Technology*.
- Kara, T. (2014). Kültür endüstrisi kavramı çerçevesinde medya ürünleri: Eleştirel yaklaşım. *Turkish Online Journal of Design Art and Communication*, 4(1).
- Lhowe, C. (2018). The revenge of analog: Real things and why they matter. *Design and Culture*, 10(2), 231–232.
- Mackay, D. (2017). *The fantasy role-playing game: A new performing art*. McFarland.
- Marx, K. (1976). *Capital: A critique of political economy* (B. Fowkes, Çev.; Cilt 1). Penguin Books. (Orijinal çalışma 1867 yılında yayımlanmıştır).
- National Institutes of Health. (2023). *NIH policy on the use of generative artificial intelligence technologies in the NIH peer review process (Notice No. NOT-OD-23-149)*. <https://grants.nih.gov/grants/guide/notice-files/NOT-OD-23-149.html>.
- National Science Foundation. (2023). *Notice to the research community on artificial intelligence*. <https://www.nsf.gov/news/notice-to-the-research-community-on-ai>.
- Page, C. (2024). Role-ing the dice: Identity, intimacy & consent in table-top role playing. *Journal of Consent-Based Performance*, 3(1), 63–86.
- Perrigo, B. (2023, 19 Ocak). Inside the AI factory. *Time Magazine*.

- Resnik, D. B., & Hosseini, M. (2025). The ethics of using artificial intelligence in scientific research: New guidance needed for a new tool. *AI Ethics*, 5, 1499–1521.
<https://doi.org/10.1007/s43681-024-00493-8>.
- Sak, R., Şahin Sak, İ. T., Öneren Şendil, Ç., & Nas, E. (2021). Bir araştırma yöntemi olarak doküman analizi. *Kocaeli Üniversitesi Eğitim Dergisi*, 4(1), 227–256.
<https://doi.org/10.33400/kuje.843306>.
- Sax, D. (2016). *The revenge of analog: Real things and why they matter*. Public Affairs.
- Sevim, B. A. (2010). Walter Benjamin’in kavramlarıyla kültür endüstrisi: “Aura”, “öykü anlatıcısı” ve “flâneur”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(11), 509–516.
- Swiss National Science Foundation. (2024). *The SNSF’s approach to the use of artificial intelligence in funding applications*. SNSF.
- Uddin, S. (2012). Digital sweatshops. *Labour Studies Journal*, 37(1), 127–129.
- Vercellone, C. (2007). From formal subsumption to general intellect. *Historical Materialism*, 15(1), 13–36.
- Yıldırım, Y. (2006). Jürgen Habermas’ın iletişimsel eylem kuramı. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(2), 249–268.

AKIŞKAN MODERN TOPLUMDA DİJİTAL ASTROLOJİ DENEYİMİ: CO-STAR MOBİL UYGULAMASI ÜZERİNE SOSYOLOJİK BİR İNCELEME

Eylül ERSOY⁵

Özet: Dijital kültürün gündelik hayatın her alanına nüfuz etmesi, bireylerin anlam arayışlarını, belirsizliklerle mücadele biçimlerini ve güvenlik ihtiyaçlarını dijital platformlara yönlendirmektedir. Astroloji belirsizlikler karşısında kullanılabilen bir araç/pratik olarak, geleneksel anlamından kopmadan dijital teknolojiler aracılığıyla yeniden üretilmektedir. Astrolojinin mobil uygulamalar aracılığıyla sunulması hem bireysel deneyimlerin kişiselleştirilmesini hem de bu pratiğin dijital kültürle iç içe geçmesini mümkün kılmaktadır. Bu çalışma, akışkan modern toplum içinde bireylerin belirsizlik karşısında astroloji ile kurdukları ilişkinin dijitalleşmesini Co-Star mobil uygulaması üzerinden sosyolojik bir perspektifle incelemektedir. Bu bağlamda araştırma astrolojinin dijital çağda bireylerin hangi ihtiyaçlarına karşılık geldiğini, yarattığı anlam örüntülerini ve bir mobil uygulamanın kurduğu anlatıya ışık tutmayı amaçlamaktadır.

Araştırma için ilk olarak, Co-Star mobil uygulaması arayüzü gezinti (walkthrough) yöntemiyle analiz edilmiştir. Ardından uygulamayı aktif olarak kullanan 16 kişiyle derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Görüşmelerde kullanıcıların hem astrolojiye ilişkin görüşleri hem de Co-Star mobil uygulama deneyimleri irdelenmiştir. Veriler, bireylerin astrolojiyi nasıl anlamlandırdıklarını, dijital astroloji pratiklerini gündelik hayatlarına nasıl dahil ettiklerini ve bu deneyimin kültürel endüstriyle nasıl kesiştiğini anlamak amacıyla yorumsamacı (hermeneutik) yaklaşımla çözümlenmiştir.

Günümüz dünyasında ve Türkiye’inde değişen dinamikler doğrultusunda, astrolojinin ve bir astroloji mobil uygulaması olan Co-Star’ın nasıl deneyimlendiği ve anlamlandırıldığına dair incelenen bulgulardan ortaya çıkan sonuçlar şu şekilde değerlendirilmektedir: Co-Star mobil uygulaması akışkan modern toplumun dinamikleriyle ve neoliberal öznenin özellikleriyle paralel bir anlatı kurmaktadır. Yanı sıra Co-Star kullanıcıları hem mobil uygulamayı hem de genel astroloji içeriklerini eleştirel bir biçimde okumakta ve faydacı biçimde kullanmaktadır. Dolayısıyla astroloji, her ne kadar günün koşullarına uygun biçimde bir anlatı kursa da bu anlatının dijital çağ öncesi gibi otoriteren bir perspektiften değil, popüler kültürle şekillenen bir hikâye anlatıcısı olarak konumlandığı söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: akışkan modern toplum, dijitalleşme, Co-Star, popüler kültür, astroloji

Araştırmanın Konusu ve Problemi

Bu çalışma bir popüler kültür ürünü olarak astrolojiyi ve dijital astroloji uygulamalarının güncel örneklerinden biri olan Co-Star mobil uygulamasını odağına almaktadır. Araştırmanın temel amacı, astrolojiye yönelik ilginin ve astrolojiye ilişkin dijital ürünlerin akışkan modern toplumun belirleyici dinamikleriyle nasıl ilişkilendiğini; değişen gündelik yaşam pratiklerinin, belirsizliklerle baş etme stratejilerinin, öznellik biçimlerinin nasıl birbirine eklemlendiğini ortaya koymaktır. Astroloji, tarih boyunca bilgi edinme, eğlence, gelecek öngörüsü gibi çeşitli işlevler üstlenmiş olmakla beraber çağlar boyunca toplumsal yapıların ve yaşam biçimlerinin formlarına

⁵ Dr., Ankara, Türkiye
eylulersoyy@gmail.com
ORCID: 0009-0009-2337-7541

uyum sağlamaktadır. Günümüzde gerek küresel ölçekte gerek Türkiye bağlamında yaşanan siyasal, ekonomik ve toplumsal değişimler astrolojinin popülerliğini korumasına ve hatta bazı dönemlerde (Covid-19 pandemisi) arttırmasına zemin hazırlamaktadır.

Araştırma, bireylerin gündelik yaşamlarında astrolojiyle ve bir mobil astroloji uygulaması olarak Co-Star ile ne yaptıklarını anlamayı hedeflemektedir. Bu bağlamda çalışma, akışkan modern toplumun hız, sürekli dönüşüm ve belirsizlik gibi özellikleriyle birlikte dolaşıma giren mutluluk, kişisel gelişim ve kendini gerçekleştirme vaatleri arasında konumlanan bireyin astrolojiyle kurduğu ilişkiye odaklanmaktadır. Dijital medya teknolojilerinin gelişmesiyle birlikte bu ilişki, geleneksel medyada yer alan tek yönlü ve otoriter astroloji anlatılarından görece daha etkileşimsel bir alana doğru evrilmiştir. Bununla birlikte, astrolojinin bir meta ve kültür endüstrisi ürünü olma niteliği ortadan kalkmamış; içerik üretimi ve pazarlama stratejileriyle birlikte endüstriyel yapısını sürdürmüştür. Ancak dijitalleşmeyle beraber bireyler de üretim ve tüketim süreçlerinde söz sahibi olmaya başlamıştır.

Bu ikircikli yapı, dijital ortamlarla bireylere daha özgür bir deneyim alanı sunmakla birlikte hala kapitalist üretim ilişkilerini de dayatmaktadır. Ancak astrolojiyi bir ürün olarak ele alıp dijital ortamlardaki deneyimine bakıldığında astrolojinin otoriter yapısında değişimler gözlenmektedir. Dijital platformların doğası gereği astroloji tüketicisi artık edilgen bir konumdan çok içeriklere eleştirel okuma yapabilen, tercih etme ve etmeme süreçleriyle içerikleri etkileyebilen, üretici konumunda bulunabilen bir özne haline gelmiştir. Bu da astrolojinin bir kültür endüstrisi ürününden (Adorno, 2002, s. 156) Hall (1981, s.228)'un vurguladığı gibi bir mücadele alanına da dönüşebildiğini göstermektedir.

Bu çerçevede araştırmanın temel sorusu ve alt soruları şu şekildedir:

Akışkan modern toplumda bireyler, bir popüler kültür ürünü olan astrolojiyi ve Co-Star astroloji mobil uygulamasını nasıl deneyimlemekte ve anlamlandırmaktadırlar?

1. Bireyler astroloji pratiklerine hangi nedenlerle ve hangi durumlarda başvurmaktadır?
2. Bireyler Co-Star mobil uygulamasını nasıl deneyimlemektedir?
3. Bir meta olarak astroloji ve bireylerin bu metayı akışkan modern toplumun belirsizlikleri ile baş etmek için kullanmaları arasında nasıl bir ilişki vardır?

Araştırma Yöntemi

Bu araştırmada dijital temelli bir astroloji mobil uygulamasının özellikleri incelenmekte olup, aynı zamanda bu yazılımı kullananların deneyimleri keşfedilmeye çalışılmaktadır. Bu doğrultuda araştırmada Co-Star mobil uygulaması ve uygulamanın internet sitesi gezinti (walkthrough) yöntemiyle analiz edilmiştir. Gezinti (walkthrough) yöntemi nitel ve betimleyici bir yöntem olarak Ben Light ve Stephanie Duguay tarafından sosyal bilimlere kazandırılmıştır. Bu yöntemde amaç, bireylerin uygulamayı kullanırken karşılaşacakları her katmanın ve yaşadıkları her deneyimin keşfedilmesidir (Light vd., 2018, s. 881). Gezinti (walkthrough) yönteminde, mobil uygulamaların teknolojik mekanizmalarını ve kültürel referanslarını anlamak ve incelemek için mobil uygulamanın arayüzü kullanılmaktadır. Arayüzün incelenmesi ve kullanıcı deneyimlerini harmanlaması nedeniyle mobil uygulama araştırmaları için oldukça elverişli bir yöntem olduğu düşünülmektedir (Dikmen, 2022, s. 40). Başka bir deyişle gezinti(walkthrough) yönteminin alana sağladığı katkı, teknoloji ve kültürel çalışmaları bir araya getirmesi ve her iki katmanın incelenmesine olanak vermesidir (Light vd., 2018, s.896-897). Gezinti (walkthrough) yöntemi ile Co-Star mobil uygulamasının incelenmesinin ardından, uygulamayı aktif olarak kullanan 16

kişiyile derinlemesine mülakatlar geliştirilmiştir. Burada amaç, mobil uygulama arayüzü ve kullanıcı deneyimlerinin birlikte değerlendirilerek elde edilen bulguların hangi ortak temalar etrafında konumlandığını göstermektir.

Gezinti(walkthrough) yöntemiyle Co-Star mobil uygulamasının arayüzü söylemleri ve teknik özellikleri analiz edilmiş; toplamda 92 ekran görüntüsü değerlendirilmiştir. Bu değerlendirmeler sonucunda web sitesi ve mobil uygulama görsel ve söylemlerinin paralellik gösterdiği görülmüştür. Ancak bazı içeriklerin kullanıcıya sunumunda iki mecra arasında farklılıklar bulunmaktadır. Örneğin web sitesinde astroloji öğretmeye yönelik daha fazla içerik bulunurken mobil uygulamada bu bilgiler sınırlıdır. Tasarımsal anlamda bakıldığında ise mobil uygulamada mekânsal ekonomi bağlamında çeşitli değişiklikler mevcuttur.

Deneyimi kullanıcı nezdinde daha iyi anlamlandırabilmek için 16 kişi (12 kadın-4 erkek, 22-43 yaş arası) ile yapılan derinlemesine görüşmeler 14 yarı yapılandırılmış soruyla gerçekleştirilmiştir. Bu sorular bireylerin astrolojiye ve Co-Star mobil uygulamasına yükledikleri anlamları, ne zaman Co-Star'a başvurduklarını, gündelik hayatlarına nasıl dahil ettiklerini, iletişim kurma biçimlerindeki etkilerini, Co-Star'ın hangi tasarımsal özelliklerini beğenip beğenmedikleri ve kullanıp kullanmadıklarına odaklanmaktadır. Sorunların haricinde görüşmecilerin belirttiği ve çalışma için önemli olan ifadeler de görüşme bulgularına dahil edilmiştir. Ardından tüm veriler yorumsamacı yaklaşımla analiz edilerek, “belirsizlikler, sorumluluklar, akıldışılık”, “iletişim, ilişkiler, aidiyet” ve “tasarım, söylem, endüstri” başlıkları çerçevesinde kurgulanmıştır.

Kavramsal ve Kuramsal Çerçeve

Akışkan modern toplumun ortaya çıkardığı belirsizlik, güvensizlik ve sürekli değişim hali bireylerin gündelik yaşamlarını etkilemektedir. Zygmunt Bauman'ın akışkan modernite kavramsallaştırması, toplumsal yapının istikrarsızlaşmasını, belirsizliklerin artmasını ve artan belirsizlikler karşısında bireylerin sürekli uyum ve yeniden konumlanma zorunluluğu içinde bırakılmasını vurgulamaktadır (Bauman, 2017, s. 11). Bauman'ın bakış açısından belirsizlik bu bağlamda yalnızca yapısal bir özellik değil; aynı zamanda bireylerde kaygı ve korku üreten bir deneyim alanını oluşturmaktadır. Seçeneklerin fazlalaşmasıyla birlikte karar vermenin/yön bulmanın zorlaşması bireyleri çeşitli baş etme stratejileri aramaya yöneltmektedir. Ancak akışkan modern toplumda kalıcı ve güvenli bir düzen bulmak olanaksızdır. Bu nedenle bireyler bir güven arayışı döngüsünde sıkışıp kalmaktadır (Bauman, 2017, s. 221).

Spiritüel pratikler belirsizlikle başa çıkma, geleceğe yönelik öngörü yapabilme vaatleriyle bireylere çeşitli anlatılar sunmaktadır. Astroloji de bu anlatılardan biri olarak, bireylerin değişken ve kırılgan yaşam koşulları içerisinde yön bulmalarına olanak sağlayan sembolik bir alan üretmektedir. Astrolojinin sunduğu bu alan, neoliberal dönemde öznelere yüklenen sorumluluk ve performans beklentileri karşısında ortaya çıkan tükenmişliğe karşı bir baş etme stratejisi olarak işlev görmektedir. Dolayısıyla astroloji bireylerin yaşam öykülerini, kişiliklerini anlamlandırabilecekleri, farkındalık kazanabildikleri bir “strateji kiti” olarak sunulmaktadır.

Neoliberal dönemle birlikte mutluluk kavramı da değişiklik göstermiştir; eskiden bir duygu durumunu belirten bu kavram zamanla bireysel irade ile ulaşılabilecek bir hedef olarak yeniden tanımlanmaktadır. Öyle ki artık mutluluk, öğrenilebilir, öğretilir ve ölçülebilir bir süreç haline gelmekte olup, bireyin kendini gerçekleştirmesinin temel göstergesi haline gelmektedir (Cabans ve Illouz, 2023, s. 13). Ancak paradoksal olarak bu süreçte sorumluluk bireye yüklense de hala bireylerin rehberliğe, yönlendirmeye veya talimatlara ihtiyaç duyduğu fikri üretilmektedir. Bu da kişisel başarı, dönüşüm ve özgünlük anlatılarının meta haline geldiği; popüler ve spiritüel

unsurların iç içe geçtiği küresel bir mutluluk endüstrisinin ortaya çıkmasına neden olmaktadır (Cabans ve Illouz, 2023, s. 16).

Mutluluğun bu şekilde belirsiz ve ütöpik bir hedef olarak sunulması, bireylerin duygularının, kimliklerinin, yaşam tarzlarının da metalaşmasına neden olmaktadır. Neoliberal özne, her koşulda kendinin farkında olan, stratejik düşünen ve başarısızlık durumunda sorumluluğu üstlenen bir ideal tip olarak kurgulanmaktadır (Cabans ve Illouz, 2023, s. 70-71). Bireyler sorumluluk ve baskı altında hissederken astroloji endüstrisi, mutluluk, statü, duygusal kontrol gibi arzuları canlandırarak sürecin önemli bir parçası haline gelmektedir. Bu özdenetim beklentisi de astrolojinin bireylere sunduğu rehberlik ve anlamlandırma pratiklerini daha cazip kılmaktadır.

Bulgular ve Beklenen Sonuçlar

Bu çalışmada Co-Star, astrolojinin güncel kültürel ve ekonomik bağlamdaki konumuyla paralel olarak anlatı kuran dijital bir ürün olarak değerlendirilmektedir. Astrolojinin tarihsel olarak süregelen anlatısı Co-Star'ın anlatısının büyük bir kısmını oluşturmakla birlikte, dijitalleşen dünyayla birlikte çeşitli değişimler de göze çarpmaktadır. Co-Star'ın web sitesi ve mobil uygulamasından elde edilen bulgular, iki temel unsurun sürekli pekiştirildiğini göstermektedir. Bunlardan ilki astrolojinin kadim bir bilgi olduğu vurgusu, ikincisi ise bilimsellik vurgusu olarak öne çıkmaktadır. Adorno (2002, s.156) 'nın astroloji hakkındaki fikirlerine paralel bir biçimde Co-Star da anlatısını astrolojiyi sadeleştirerek bireylere anlatan bir konuma yerleştirmekte; bu sayede bireyleri huzursuzluklardan koruyan bir rehber görünümü çizmektedir. Bu konumlandırma mobil uygulamanın açılış ekranında yer alan "astroloji bir çıkıştır" ifadesi ve astrolojik hesapların NASA verileriyle ilişkilendirilmesi gibi ifadelerle sık sık tekrarlanmaktadır. Ancak derinlemesine görüşmelerden elde edilen bulgulara bakıldığında bilimsellik vurgusunun uygulama kullanımına yönelik etkisinin sınırlı olduğu görülmektedir. Görüşmeciler astrolojiyi, tarihsel ve kültürel geçmişi nedeniyle diğer spiritüel pratiklerden ayırmakla birlikte, Co-Star'ı kullanma motivasyonlarının bilimsellikten ziyade duygusal ve pratik faydalarla ilişkili olduğunu belirtmektedir. Dolayısıyla görüşmeciler hem astroloji içeriklerini hem de Co-Star içeriklerini müzakereci bir biçimde okumaktadır.

Bulgular, dijital medya teknolojilerinin sunduğu etkileşim olanaklarının, Adorno'nun otoriter ve tek yönlü bir kültür endüstrisi olarak tanımladığı astroloji pratiğinde de bir dönüşüme işaret etmektedir. Co-Star mobil uygulamasının kullanıcı geri bildirimlerini sürekli talep etmesi ve algoritmik verisini bu geri bildirimler üzerinden şekillendirmesi, kullanıcıyı pasif bir tüketici olmaktan çıkararak sistemin işleyişinde etkin bir bileşen haline getirmektedir. Kullanıcıların Co-Star'ı özellikle motivasyon, kişisel farkındalık ve ilişkiler için araçsal olarak kullanmaları, bireylerin kişisel gelişim endüstrisinin söylemsel çerçevesinden kopmadığını göstermektedir. Ancak yine de bireyler Co-Star'ı gündelik yaşam deneyimlerini anlamlandırmak ve öznel mücadelelerine destek bulmak amacıyla da kullanarak kendilerine bir alan yaratabilmektedir.

Araştırmanın önemli bulgularından bir diğeri, kullanıcıların astrolojik anlatıları faydacı bir tutumla değerlendirmelerine rağmen, bu anlatılarla karmaşık ve katmanlı bir ilişki kurmalarıdır. Co-Star, bilimsellik ve kadimlik vurgusunun yanı sıra topluluk ve aidiyet hissini güçlendiren bir yapı sunmakta; kullanıcıların geri bildirimleri aracılığıyla kendi yaşam anlatılarını yeniden kurmalarına olanak sağlamaktadır. Sonuç olarak bu çalışma astrolojinin uzun süre otoriter bir kültür endüstrisi ürünü olarak varlığını sürdürmesine rağmen, dijital astroloji uygulamaları aracılığıyla günümüz akışkan modern toplumunda popüler kültürel bir anlatı ve anlamlandırma pratiği olarak yeniden konumlandığını göstermektedir.

Bibliyografya

- Adorno, T. (2002). The stars down to earth: The Los Angeles Times astrology column. S. Crook (Ed.), *The stars down to earth and other essays on the irrational in culture* içinde (ss. 46–171). Routledge.
- Alanka, D. (2024). Nitel bir araştırma yöntemi olarak içerik analizi: Teorik bir çerçeve. *Kronotop İletişim Dergisi*, 1(1), 64–84.
- Armond, A. C. V., Cobey, K. D., & Moher, D. (2024). Research integrity definitions and challenges. *Journal of Clinical Epidemiology*, 171(111367), 1–5. <https://doi.org/10.1016/j.jclinepi.2024.111367>
- Aydın, İ. (2023). Teknoloji etiği: Teknolojinin karanlık yüzü üzerine tartışmalar. *Felsefe Dünyası*, (77 - EK), 5–37. <https://doi.org/10.58634/felsefedunyasi.1285141>
- Bauman, Z. (2017a). *Modernlik ve müphemlik* (İ. Türkmen, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Bauman, Z. (2017b). *Akışkan modernite* (S. O. Çavuş, Çev.). Can Yayınları.
- Cabanas, E., & Illouz, E. (2023). *Mutlu yurttaş imalatı: Mutluluk endüstrisi hayatımızı nasıl kontrol ediyor?* (T. Göbekçin, Çev.). İletişim Yayınları.
- Chinese Academy of Sciences. (2024, 10 Eylül). *[Üretken yapay zekâya ilişkin duyuru / politika belgesi başlığı]*. https://www.cas.cn/sygz/202409/t20240910_5031186.shtml
- Çuhacı, A. (2012). Ulrich Beck'in risk toplumu kuramı. *Istanbul University Journal of Sociology*, 3(14), 129–157.
- Deutsche Forschungsgemeinschaft. (2023, 21 Eylül). *Statement by the DFG Executive Committee on the use of generative artificial intelligence in funding procedures*. <https://www.dfg.de/resource/blob/289676/230921-statement-executive-committee-ki-ai.pdf>
- Deutsche Forschungsgemeinschaft. (2023, 21 Eylül). *Use of generative artificial intelligence in proposal preparation and review procedures (Info Wissenschaft No. 23/72)*. <https://www.dfg.de/en/news/news-topics/announcements-proposals/2023/info-wissenschaft-23-72>
- Dikmen, E. Ş. (2022). Televizyonun değişen yüzü: Twitch TV ve yeni nesil yayıncılık. *Selçuk İletişim*, 15(1), 27–55.
- Fine, G. A. (2002). *Shared fantasy: Role playing games as social worlds*. University of Chicago Press.
- Hall, S. (1981). Notes on deconstructing 'the popular'. R. Samuel (Ed.), *People's history and socialist theory* içinde (ss. 227–240). Routledge and Kegan Paul.
- Indian Council of Medical Research. (2023). *Ethical guidelines for application of artificial intelligence in biomedical research and healthcare*. <https://www.icmr.gov.in/ethical-guidelines-for-application-of-artificial-intelligence-in-biomedical-research-and-healthcare>
- Jones, M., & Schonewille, M. (2025). Synthetic relationships and artificial intimacy: An ethical framework for evaluating the impact of generative-AI on community. *Journal of Ethics in Entrepreneurship and Technology*.

- Kara, T. (2014). Kültür endüstrisi kavramı çerçevesinde medya  r nleri: Ele tirel yakla ım. *Turkish Online Journal of Design Art and Communication*, 4(1).
- Lhowe, C. (2018). The revenge of analog: Real things and why they matter [Kitap incelemesi]. *Design and Culture*, 10(2), 231–232.
- Light, B., Burgess, J., & Duguay, S. (2018). The walkthrough method: An approach to the study of apps. *New Media & Society*, 20(3), 881–900.
- Mackay, D. (2017). *The fantasy role-playing game: A new performing art*. McFarland.
- National Institutes of Health. (2023). *NIH policy on the use of generative artificial intelligence technologies in the NIH peer review process (Notice No. NOT-OD-25-118)*. <https://grants.nih.gov/grants/guide/notice-files/NOT-OD-25-118.html>
- National Science Foundation. (2023). *Notice to the research community on artificial intelligence*. <https://www.nsf.gov/news/notice-to-the-research-community-on-ai>
- Page, C. (2024). Role-ing the dice: Identity, intimacy & consent in table-top role playing. *Journal of Consent-Based Performance*, 3(1), 63–86.
- Resnik, D. B., & Hosseini, M. (2025). The ethics of using artificial intelligence in scientific research: New guidance needed for a new tool. *AI Ethics*, 5, 1499–1521. <https://doi.org/10.1007/s43681-024-00493-8>
- Sak, R.,  ahin Sak,  . T.,  neren  endil,  ., & Nas, E. (2021). Bir ara tırma yöntemi olarak doküman analizi. *Kocaeli Üniversitesi Eēitim Dergisi*, 4(1), 227–256. <https://doi.org/10.33400/kuje.843306>
- Sax, D. (2016). *The revenge of analog: Real things and why they matter*. Public Affairs.
- Sevim, B. A. (2010). Walter Benjamin’in kavramlarıyla kültür endüstrisi: “Aura”, “ yk  anlatıcısı” ve “flâneur”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(11), 509–516.
- Swiss National Science Foundation. (2024). *The SNSF’s approach to the use of artificial intelligence in funding applications*.
- Yıldırım, Y. (2006). Jürgen Habermas’ın iletişimsel eylem kuramı. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(2), 249–268.

ALGORİTMİK KÜLTÜRÜN MEDYA VE SANATTAKİ ETKİLERİ: KÜLTÜREL ÜRETİM ÜZERİNE BİR LİTERATÜR İNCELEMESİ

Havva GÖKTAŞ⁶

Özet: Algoritma, başlangıç verilerinden hareketle belirli adımlar uygulayarak bir sonuç üreten yönergeler bütünüdür. Aynı zamanda, problemleri ortaya koyan ve çözüme ulaştırmaya çalışan bir sınıflandırma mekanizması olarak işlev görür. “Algoritmaların, dünyanın verileştirilmesini nasıl zorunlu kıldıkları, sosyal verilerle karmaşık geri bildirim döngüleri oluşturmaları veya hesaplanmış kamuların yaratılmasını nasıl teşvik etmeleri dâhil olmak üzere, kamusal yaşamla etkileşime girdiği ve potansiyel olarak sorunsallaştırdığı sayısız yol bulunmaktadır (Diakopoulos, 2015: 399; akt. Sümer, 2024: 96).” Bu da algoritmanın yalnızca matematiksel bir kavram olarak değil, toplumsal faaliyetlerin değişimi ve dönüşümü sürecinde de etkili bir kavram olarak değerlendirilmesini mümkün kılar. Sınıflandırma mekanizması olarak işleyen algoritmalar, dijital mecralarda bireylerin neyi izleyeceğini, hangi haberleri göreceğini, neyi dinleyeceğini ve hangi ürünleri satın alacağını belirler. Bilgici (2023:221) bu durumu şöyle özetler: “Algoritmaların gündelik hayat pratikleri üzerinde belirleyici ve şekillendirici bir gücü bulunmaktadır.” Bu yönüyle algoritmalar, toplumsal bir faaliyet olan kültürel üretim süreçleri üzerinde etkili bir unsur olarak değerlendirilebilir. Bireylerin hangi kültürel içerikleri tüketceklerine dair yönlendirmeler yaparak kişisel veri akışı sunar. Algoritmaların bu yönlendirme işlevi, kültürel üretimi nasıl biçimlendirdikleri ve dönüştürücü güçlerinin olası sonuçları üzerine akademik tartışmalara yol açmıştır. Bu tartışmalar, algoritmik kültürün sanat üzerindeki etkileri, kültürel üretimde makineleşme, yaratıcı emeğin dönüşümü, dijital kürasyon ve platform ekonomisi, algoritmik kültürün yarattığı güç alanı gibi temalar üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bu çalışma, algoritmik kültürün toplumsal ve kültürel etkilerini literatür taraması yoluyla literatürdeki temel tartışmaları görünür hâle getirmeyi amaçlamaktadır. Elde edilen bulgular, algoritmaların medya ve kültürel üretim süreçleri üzerindeki belirleyici rolünü ortaya koymakta ve bu alandaki akademik araştırmalara katkı sağlamaktadır.

Anahtar kelimeler: algoritmik kültür, dijital kürasyon, yaratıcı emek, kültürel üretim, platform ekonomisi

Araştırmanın Konusu ve Problemi

Bu çalışma, algoritmik kültürün medya ve sanat alanlarındaki etkilerini ve bu etkilerin kültürel üretim süreçlerinde yarattığı dönüşümleri ele alan akademik literatürü incelemeyi amaçlamaktadır. Dijitalleşme süreciyle birlikte algoritmalar, yalnızca teknik ve nötr araçlar olmaktan çıkarak kültürel içeriklerin üretimi, dolaşımı ve tüketimi üzerinde belirleyici bir rol üstlenmiştir. Özellikle dijital platformlar aracılığıyla işleyen algoritmik sistemler, hangi içeriklerin görünür olacağına, hangi sanatsal üretimlerin dolaşıma gireceğine ve hangilerinin geri planda kalacağına karar veren yapılar hâline gelmiştir. Bu durum, medya ve sanat alanlarında kültürel üretimin biçimini, niteliğini ve koşullarını dönüştüren önemli bir dinamik olarak öne çıkmaktadır.

Algoritmik kültür, medya ve sanat alanında yalnızca içeriklerin dağıtımını değil, aynı zamanda üretim süreçlerinin kendisini de etkilemektedir. Algoritmaların sınıflandırma, sıralama ve öneri

⁶ Lisansüstü Öğrenci, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
goktas.havva@ogr.hbv.edu.tr

mekanizmaları aracılığıyla kültürel içerikleri belirli ölçütlere göre değerlendirmesi, sanatsal üretimin estetik ve yaratıcı boyutlarını yeniden tartışmaya açmaktadır. Görünürlük, beğeni, etkileşim ve tıklanma gibi metrikler, kültürel üretimde giderek daha merkezi hâle gelmekte; bu durum sanatsal özgünlük, yaratıcılık ve estetik değer kavramlarının algoritmik mantıklar çerçevesinde yeniden düşünülmesini gerekli kılmaktadır. Böylece kültürel üretim, piyasa ve platform dinamikleriyle iç içe geçen bir yapıya bürünmektedir.

Bu bağlamda çalışma, algoritmik kültürün medya ve sanat alanında yarattığı dönüşümleri kültürel üretim perspektifinden ele almaktadır. Platform ekonomisi içerisinde işleyen algoritmik sistemler, yalnızca içeriklerin dolaşımını düzenlemekle kalmamakta; aynı zamanda yaratıcı emeğin örgütlenme biçimlerini, üretim koşullarını da dönüştürmektedir. Dolayısıyla algoritmik kültür, kültürel üretimin ekonomik, estetik ve toplumsal boyutlarını birlikte etkileyen çok katmanlı bir yapı olarak değerlendirilebilir.

Bu çalışma, algoritmik kültürün toplumsal ve kültürel etkilerini literatür taraması yoluyla literatürdeki temel tartışmaları görünür hâle getirmeyi amaçlamaktadır. Bu doğrultuda algoritmik kültürün sanatsal üretim süreçleri üzerindeki etkileri; algoritmik kültür ve sanatsal üretim, platformlar ve kültürel üretimin yeniden örgütlenmesi, yaratıcı emek, dijital kürasyon ve algoritmik seçim gibi temalar çerçevesinde incelenmektedir. Bu temalar, algoritmaların kültürel alanlarda yarattığı dönüşümleri anlamlandırmak için analitik bir zemin sunmaktadır.

Sonuç olarak bu çalışma, algoritmik kültür ve sanat ilişkisini ele alan güncel literatürü tematik bir yaklaşımla inceleyerek alandaki baskın tartışma eksenlerini görünür kılmayı hedeflemektedir. Böylece algoritmaların kültürel üretim süreçleri üzerindeki etkilerinin bütüncül bir çerçevede değerlendirilmesi mümkün olacak ve medya ile sanat alanındaki dönüşümlere dair kuramsal bir katkı sunulacaktır.

Araştırma Yöntemi

Bu çalışma, algoritmik kültür ile sanat arasındaki ilişkiyi inceleyen literatürü tematik bir yaklaşımla ele almaktadır. Araştırma, tematik literatür taramasına dayanmaktadır. Literatür taraması, Google Scholar veri tabanı kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Tarama süreci; “algoritmik kültür ve sanat” kavramı ile gerçekleştirilmiştir. Bu kavram, algoritmaların medya üzerindeki etkileri ile kültürel ve sanatsal alanlardaki etkilerini birlikte ele alan çalışmaları kapsayabilmek amacıyla tercih edilmiştir. Tarama sırasında, başlık, özet ve anahtar kelimeler üzerinden yapılan ön inceleme ile konu ile doğrudan ilişkili olmayan; algoritmik kültürü yalnızca teknik ve matematiksel olarak ele alan yayınlar kapsam dışı bırakılmıştır. Değerlendirmeye alınan çalışmaların tamamı, algoritmik kültürün sanatsal üretim, dolaşım ya da estetik süreçlerle ilişkisini ele alan güncel akademik yayınlardan oluşmaktadır. Bunun nedeni araştırmanın odağında yer alan kavramların ve soruların dinamik bir şekilde değişime uğrayan medya kullanımının ve teknolojik gelişmeler ile yakından ilişkili olmasıdır.

Seçilen çalışmalar, herhangi bir ikincil anahtar kelime ya da kavramsal filtre uygulanmaksızın, doğrudan analiz aşamasına dahil edilmiştir. Bu doğrultuda, platform ekonomisi, kültürel üretim, dijital emek ve dijital kürasyon gibi kavramlar, literatürün seçilme ölçütleri olarak değil, analiz sürecinde kullanılan kavramlar olarak ele alınmıştır. Söz konusu kavramlar, literatürde algoritmik kültür ve sanat ilişkisini açıklamak için sıklıkla başvurulan kuramsal çerçeveler olmaları nedeniyle tercih edilmiştir.

Analiz sürecinde, çalışmaların ele aldıkları temel sorun alanları, kullandıkları kavramlar ve tartışma eksenleri dikkate alınmıştır. Metinler, tekrar eden kavramlar ve benzer tartışmalar doğrultusunda okunmuş ve bu okumalar sonucunda temalar oluşturulmuştur. Bu temalar; algoritmik kültür ve sanatsal üretim, platformlar ve kültürel üretimin yeniden örgütlenmesi ile dijital kurasyon ve algoritmik seçim başlıkları altında toplanmıştır. Oluşturulan temalar, literatürdeki çalışmaların baskın odak noktalarına göre belirlenmiş olup, bir çalışmanın birden fazla temayla ilişkili olduğu durumlarda, çalışmanın temel tartışma eksenini esas alınmıştır. Bu yaklaşım, algoritmik kültürün sanat alanında yarattığı dönüşümlerin çok boyutlu bir biçimde değerlendirilmesine olanak tanımaktadır. Araştırma, literatürdeki eğilimleri bütüncül bir çerçevede sunarak, algoritmaların sanatsal üretim ve dolaşım üzerindeki etkilerini kavramsal düzeyde incelemeyi amaçlamaktadır.

Kavramsal ve Kuramsal Çerçeve

1. Algoritmik Kültür

Algoritmik kültür, dijitalleşme süreciyle birlikte toplumsal, kültürel ve sanatsal alanlarda belirleyici hâle gelen algoritmik sistemlerin yarattığı dönüşümleri ifade eden bir kavramdır. Algoritmalar, başlangıçta teknik ve matematiksel araçlar olarak tasarlanmış olsa da günümüzde içeriklerin sınıflandırılması, sıralanması ve görünürlük kazanması süreçlerinde etkin rol oynayan toplumsal mekanizmalar olarak değerlendirilmektedir. Ve bu yönüyle toplumsal üretim alanlarında çok katmanlı bir olguyu işaret etmektedir. Gillespie (2014) algoritmaların sadece teknik araçlar olmadığını, aynı zamanda kullanıcıların neyi göreceğini ve hangi içeriklerle etkileşimde bulunacağını şekillendiren kültürel aktörler olarak işlev gördüğüne vurgu yapmaktadır. Bu bağlamda algoritmalar, bireylerin neyi göreceğini, hangi içeriklerle karşılaşacağını ve hangi kültürel ürünlerin dolaşıma gireceğini belirlemede etkisi olan çok katmanlı yapılardır.

2. Kültürel Üretim

Kültürel üretim kavramı, medya ve sanat alanlarında üretilen içeriklerin yaratım, dolaşım ve tüketim süreçlerini kapsayan geniş bir alanı ifade etmektedir. Dijital platformların yaygınlaşmasıyla birlikte kültürel üretim, geleneksel mecralardan farklı olarak algoritmik kültür içinde yeniden örgütlenmiştir. Bu süreçte görünürlük, etkileşim, tıklanma ve veri temelli ölçütler kültürel üretim için belirleyici unsurlar olmuştur. Algoritmik sistemler, bu ölçütler doğrultusunda kültürel içerikleri değerlendirerek bazı içerikleri öne çıkarırken bazılarını geri planda bırakmaktadır. Bu durum kültürel üretim perspektifinden bakıldığında algoritmaların yönlendirici etkisine yönelik eleştirel çalışmalar önemli bir yer tutmaktadır. Bucher (2018) bu durumu algoritmaların güç ilişkileri ve politik yapılarla nasıl iç içe geçtiğine odaklanarak algoritmaların sosyal alanlarımızda görülebilirliği yönettiğini vurgulamaktadır. Galloway (2006) ise algoritmaların kültürel kodları dönüştürme gücünün olduğunu savunmaktadır.

3. Platform Ekonomisi

Dijital platformlar, algoritmik sistemler aracılığıyla kültürel üretimi piyasa mantığıyla ilişkilendirmekte; sanatçılar ve içerik üreticileri görünürlük elde edebilmek için bu algoritmik mantıklara uyum sağlamak zorunda kalmaktadır. Bu durum, yaratıcı emeğin üretim koşullarını ve örgütlenme biçimlerini dönüştürmektedir. Dijk (2018) Platformlar ve algoritmalar arasındaki ilişkiyi esas alarak kamu alanında üretilen değerlerin algoritmalar aracılığıyla yeniden düzenlendiğini açıklar.

4. Yaratıcı Emek

Yaratıcı emek ürün veya hizmetin ortaya çıkışında estetik ve kültürel değer üreten özgün emektir. Yaratıcı emek; kişisel katkı barındırmaktadır. Bunu yaparken de hem ekonomik hem de kültürel sermaye üretir. Emek değeri kültürel üretime sunduğu katkı ile değerlendirilmektedir. Algoritmaların estetik bakış açısı, görünürlük kıstasları yaratıcı emek üzerinde etkili olarak kültürel üretim faaliyetlerini içerik üretim stratejilerine optimize etmektedir. Bu durum yaratıcı emek ve algoritmik kültür arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktadır.

5. Dijital Kürasyon

Dijital Kürasyon, temelde kullanıcıların deneyimi ve erişilebilirliklerinin verileştirilmesine dayanmaktadır. Dijital kürasyonun amacı fiziksel bir mekanın yerine dijital platformlarda içeriklerin anlamlı, estetik ve hedefe yönelik, bilgi açısından değerli bir dijital deneyimin gerçekleştirilmesidir. “Lee ve arkadaşlarına göre dijital küratörlüğe başvurulma nedeni, anlamlı, güvenilir ve otantik elektronik kayıtlara ve dijital nesnelere uzun vadeli erişim ve bunların kullanımı, bilim, ticaret, hükümet, eğitim ve kültürel mirasın geleceği için elzem olmasıdır.” (Bahçecioğlu, 2024)

Bulgular

Bu bölümde, incelenen çalışmalar ışığında algoritmik kültür alanında öne çıkan temalar sunulacaktır. Literatür taraması sonucunda üç ana tema belirlenmiştir: algoritmik kültür ve sanatsal üretim, platformlar ve kültürel üretimin yeniden örgütlenmesi, dijital kürasyon ve algoritmik seçim. Her tema altında, ilgili çalışmalardan elde edilen bulgular özetlenerek, temaların birbirleriyle olan ilişkileri ve ortaya çıkan eğilimlere bakılacaktır.

Literatürde, algoritmaların yalnızca içerik önerisi yapmakla kalmayıp, aynı zamanda toplumsal değerleri ve kültürel eğilimleri şekillendirdiği vurgulanmaktadır. Örneğin, bazı çalışmalar algoritmaların popüler kültürün standartlarını belirleyerek kullanıcı tercihlerine yön verdiğini belirtirken, diğer araştırmalar algoritmaların önyargılı veya homojenleştirici etkiler yaratabileceğini tartışmaktadır. Bu bulgular, algoritmaların nesnel veri işleme süreçleri gibi görünse de, kültürel içerik üzerinde anlamlı bir yönlendirme rolü oynadığını göstermektedir.

Algoritmik Kültür ve Sanatsal Üretim

Literatürde öne çıkan temel bulgulardan biri, algoritmaların yalnızca teknik araçlar değil kültürel pratikleri biçimlendiren aktörler olduğudur. Literatürde algoritmik kültürün sanatsal üretim ile ilişkisi; algoritmaların bu yönüyle ele alınmaktadır. Algoritmik kültür ve sanatsal üretim; literatürde dijitalleşme ve medya alanındaki değişimler ile ilişkilendirilerek açıklanmaktadır. Literatüre göre, algoritmaların dijital alanda yarattığı dönüşümler toplumsal faaliyet ve kültür alanını etkilemektedir. Algoritmalar seçici, kural ve kıstasları belirleyen, yönlendirici rolde olan bir kavram olarak ele alınmaktadır. “ Bu anlamda, algoritmaların, insanların keşfettiklerini, deneyimlediklerini ve tükettiği şeyleri biçimlendirmekten, finansal kararlara, ticari tercihlere ya da sigorta, borç verme veya kredi işlerine kadar varabilecek düzeyde büyük ölçekte bir karar mekanizmasına dönüştüğü söylenebilir. “Çağdaş biçimiyle ele alındığında bu sistemlerin bir çeşit algoritmik kültür veya algoritmik toplum diyebileceğimiz bir yapıya yol açtığını söylemek mümkündür. Bu anlamda, bir bakıma algoritmik bir hayatı yaşıyor (Beer, 2023: 1) olabiliriz.” (akt. Hülür ve Ölçer, 2025) Literatürdeki bulgulardan birisi de algoritmaların, görünürlük kıstasları ile kültürel üretimi dönüştürdüğüdür. Algoritmik kültür bu yönüyle, sanatsal faaliyetleri ve sanatsal emeği dinamik yapısı ile sürekli değişime iten bir güç olarak ele alınmaktadır. Kısaca,

algoritmik kültürün başta sanatsal faaliyetler olmak üzere çok katmanlı, dinamik ve karmaşık bir olgu olduğu gözlenmiştir. Konuya ilişkin literatürü daha iyi anlamak açısından sistematik bir literatür incelemesi faydalı olabilir.

Platformlar ve Kültürel Üretimin Yeniden Örgütlenmesi

Bir diğer bulgu, kültürel üretimin dijital platformlar aracılığıyla yeniden örgütlenmesidir. Literatürdeki çalışmalar, platform ekonomisi içerisinde işleyen algoritmik sistemlerin kültürel üretimi piyasa mantığıyla bütünleştirdiğini vurgulamaktadır. Görünürlük ve etkileşim odaklı bu yapı, kültürel üretimin ekonomik ve teknik dinamiklerle iç içe geçmesine yol açmaktadır. Böylece kültürel üretim, yalnızca sanatsal bir faaliyet olmaktan çıkarak rekabetçi bir platform ortamının parçası hâline gelmektedir. Sezgin ve Binark (2022), platform ekonomisinin yalnızca ekonomik bir süreç olmadığını, aynı zamanda dijital iş modelleri ve algoritmalar yoluyla kültürel üretimi de yeniden yapılandırıldığını belirtmektedir.

Dijital Kürasyon ve Algoritmik Seçim

Literatürde dikkat çeken bir diğer tema, dijital kürasyon ve algoritmik seçim süreçleridir. Buna göre; algoritmalar, içeriklerin hangi ölçütlere göre öne çıkarılacağını belirleyerek kültürel hiyerarşilerin oluşumunda etkili olarak algoritmik bir iktidar yaratmaktadırlar. Buna yönelik çalışmalar, otomatik kürasyon süreçlerinin sanatsal çeşitlilik ve estetik özerklik açısından genel itibarıyla tek tipleşmeye neden olduğunu söylemektedir. Buna göre algoritmik seçim, kültürel alanlarda yeni güç ilişkilerinin oluşmasına zemin hazırlamaktadır. Dijital kürasyon süreci algoritmik kültürün pratik bir uygulaması gibi görülebilir. İçeriklerin seçimi, sunumu, hem estetik ve kültürel değer üretir hem de algoritmaların görünürlük mantığına göre optimize edilir. Literatürde bu durum ön görülebilir davranışlar, tekrar eden estetik yargıları esas alınarak tartışılmaktadır. Karakoç Keskin (2024)' e göre dijital medya ortamında algoritmik sistemlerin bireysel ve toplumsal davranışları şekillendirdiğini, bu yapıların kullanıcı verilerini işleyerek öngörülebilir davranış modelleri ürettiğini tartışmaktadır.

İncelenen literatür çalışmaları, araştırma yöntemleri açısından çeşitlilik göstermektedir. Tablo 1' de seçilen çalışmaların kullandıkları yöntemler özetlenmiştir. Tablo incelendiğinde, çalışmaların büyük bir kısmının nitel yöntemleri tercih ettiği görülmektedir. Özellikle algoritmik kültür ve dijital kürasyon temalarında, araştırmacılar nitel yöntemlere ağırlık vermektedir. Bu durum araştırmacıların algoritmik kültürün medya ve sanat üzerindeki etkilerini anlamada daha yorumlayıcı bir yaklaşım sergilediklerini göstermektedir. Çok katmanlı bir yapı olarak ele alabileceğimiz algoritmik kültür ve onun sanat ve medya üzerindeki etkileri farklı temalarla ve çeşitli yöntemlerle ele alınmıştır. Bu da bize algoritmik kültürün medya ve sanatsal üretim üzerindeki etkilerinin daha net anlaşılabilmesi ve kavramsal bir harita çıkarılabilmesi açısından yorumlayıcı yaklaşımların faydalı olduğunu göstermektedir.

Tablo-1: İncelenen Çalışmalarda Kullanılan Yöntemler

Yazar Adı Soyadı	Yayın Yılı	Başlık	Kullanılan Yöntem
Erden, Kübra	2025	Dijital Platformlarda Kimlik Performansları: Performatif Benlik, Gösteri Toplumu Ve Dramaturjik Yaklaşım	Dramaturjik Yaklaşım
İneç, Zekeriya Fatih	2022	Kültürü Sayısal Bir Ağa Dönüştürmek: Türkiye Geleneksel Çocuk Oyunları Dijital Atlası Örneği	Örnek Olay İncelemesi (Dijital Atlas)
Bilgici, Ceren	2023	Yapay Zekâ Ve Algoritmik Kültür Bağlamında Sosyal Medya Deneyiminin Geleceği Üzerine Bir Değerlendirme	Derinlemesine Görüşme Yöntemi
Orta, Nejla	2024	3. Algoritmaların Karşısında Kültür Ve Edebiyat: Dijital Platformlardaki Tavsiye Sistemleri Üzerinden Bir Değerlendirme	Disiplinlerarasılık Yöntemi
Keskin, Elif Karakoç	2024	Dijital Medya Ortamında Rızanın Algoritmik İnşası: Eleştirel Algoritma Çalışmaları Perspektifinde Bir Tartışma	Eleştirel Tartışma
Hülür, Himmet	2025	Popüler Kültürün Konvansiyonel Ve Dijital Biçimleri: Popüler Nihilizm Kültürü Ya Da Kültür Algoritmaları	Sosyolojik Analiz
Ercansungur, Diretgen Ozan; Çetin, Ebru	2023	Popüler Kültür Ve Dijitalleşme: Yeni Medya Ekosisteminde Yakınsama Ve Kitle Üzerine Sosyolojik Bir Analiz	Sosyolojik Analiz
Kürkçüoğlu, Hakan; Anadolu, Batu	2025	Algoritmik Sinema: Yapay Zekâ Çağında Film Endüstrisine Eleştirel Bir Bakış	Eleştirel Tartışma

Nezir, Murat	2025	Dijital Görseller, Dijital Sanat Ve Çevrimiçi Kültür: Görsel Metodoloji Bağlamında Kuramsal Ve Yöntemsel Bir İnceleme	Görsel Metodoloji Bağlamında Kuramsal Ve Yöntemsel İnceleme
Gökler Ve İbiş	2025	Kültür Endüstrisinin Yeni Biçimi Olarak Spotify: Teorik Bir Çerçeve	Teorik Çerçeve Oluşturma
Çağlar, Bayram	2022	Sosyal Medya Bağlamında Kullanıcının Aktifliği Sorunsalı: Instagram'daki İçerik Üretiminin Kültürel Analizi	Kültürel Analiz
Özselçuk, Simgе	2023	Dijital Sanat Bağlamında Yapay Zekâ Algoritmalarının Kullanımına Yönelik Eleştirel Bir İnceleme: Refik Anadol'un "Makine Hatıraları: Uzak" Sergisi	Eleştirel Tartışma
Güney, Engin; Uysal, Serpil	2019	Kültürel Dönüşümler Ve Teknolojik Gelişmeler İlişkisinde Jeneratif Sanat	İnceleme
Aktaş, Seda; Yıldızvıran, Melis	2025	Algoritmik Oryantalizm: Türk Televizyon Dizilerinin Yapay Zekâ Temsilleri Üzerinden Bir İnceleme	Betimsel Analiz
Kürkçüoğlu, Hakan; Anadolu, Batu	2025	Algoritmik Sinema: Yapay Zeka Çağında Film Endüstrisine Eleştirel Bir Bakış	Eleştirel Tartışma
Kaya, Sertaç	2024	Yapay Zekâ Çağında Walter Benjamin'i Yeniden Okumak: Dijital Yeniden Üretilebilirlik Çağında Sanat Eseri	Yeniden Okuma/Kuramsal İnceleme
Güney, Engin	2020	Kültürel Değişimler İlişkisinde Post-Dijital Sanat: Sınır İhlalleri	İnceleme

Gürsoy Ulusoy, Şebnem	2024	Yapay Zekayla Sanatın Yeniden Üretimi Çağında Dijital Dizi Kültürü	İnceleme
Dolgun, Uğur; Bozkurt, İrem Yakin	2025	Algoritmik Düşünce Ve Sinemasal Ontoloji: Bilimkurgu Sinemasında Dönemsel Dönüşümler Ve Kırılmalar	Nitel İçerik Analizi
İlhan, M Emir	2025	“Tanımama” Nın Yolları, Deneyim Ve Kültürün Dönüşümleri	Eleştirel Tartışma
Bayrak, Tamer	2025	Dijital Platformlarda Algoritmik İçerik Yönlendirme Ve Semantik Web: Kullanıcı Seçimleri Üzerindeki Etkileri	Derinlemesine Görüşme Tekniği
Aysan, Mehmet Fatih Ve Diğerleri	2025	Yaratıcı Kültür Endüstrileri, Yapay Zeka Ve Toplum	Literatür Taraması
Ballı, Özgür	2020	Günümüz Sanatında Dijitalleşme; Posthümanizm Bağlamında Sanat Ve Sanatçının Yerini Alan Algoritma: Post- Sanatçı	Literatür Taraması
Al, Burçin	2019	Generatif Sanat Kavramı Ve Görsel Sanatlarda Sayısal Yaratıcılık	Literatür Taraması
Sezgin, Binark Ve Diğerleri	2024	Platform Ekonomisinde Müzik Endüstrisi Ve Türkiye'de Bağımsız Sanatçıların Konumsallıkları	Derinlemesine Görüşme
Kocaman, Oya	2025	Yeni Sinema Düzlemleri: Bandersnatch Ve İnteraktif Seyir Kültürünün Evrimi	Vaka Analizi

Özdemir, Abdulkadir; Günay, Mustafa	2025	Yapay Zeka Ve Dijital Sanat: Yaratıcılığın Yeni Ufukları	Literatür Taraması
Laçınbay, Kerim	2025	Plastik Sanatlarda Tüketim Çağında Estetik Kimliğin Oluşumunda Kültürel Sermayenin Ve Dijitalleşmenin Etkisi	Nitel Araştırma Yaklaşımı
Binark, Mutlu Ve Diğerleri	2023	Türkiye Müzik Endüstrisinde Platformlar Ve Algoritmik Kürasyonun Yeni Kültürel Aracılık Rolü-Que Vadis?	Nitel Araştırma Yaklaşımı
Demir, Didem; Dalaylı, Feyza	2025	Yeni Medyada Kamusal Alanın Yeniden İnşası: Katılımcı Kültür Ve Algoritmik Yönlendirme Arasında Bir Denge Mümkün Mü?	Nitel İçerik Analizi
Hülür, Himmet; Ölçer, Hamit	2025	Yapay Zekâ Ve Algoritma Diktatörlüğü	Literatür Taraması
Toker, Akın	2021	Büyük Veri Işığında Algoritmaların Dönüştürücü Gücü: Kültür Makineleri	Nitel İçerik Analizi

Bibliyografya

Aktaş, S., & Yıldızvıran, M. (t.y.). Algoritmik oryantalizm: Türk televizyon dizilerinin yapay zekâ temsilleri üzerinden bir inceleme. *Tykhë Sanat ve Tasarım Dergisi*, 10(19), 355–377.

Al, B. (2019). Generatif sanat kavramı ve görsel sanatlarda sayısal yaratıcılık. *Tasarım Enformatiği*, 1(2), 78–91.

Arielli, E., & Manovich, L. (2023). Yapay zekâ estetiği ve insan merkezli yaratıcılık miti. *Marmara Üniversitesi Sanat ve Tasarım Dergisi*, 14(1), 214–226.

Aysan, M. F., Işıklı, Ş., Kına, M. F., Atiker, E. Ş., Taşcıoğulları, M., Torun, A., & Uğur, Y. (2025). Yaratıcı kültür endüstrileri, yapay zeka ve toplum. *Öneri Dergisi*, 20(MX Yaratıcı Endüstriler Çalıştayı 2024 Özel Sayısı), 189–281.

Ballı, Ö. (t.y.). *Günümüz sanatında dijitalleşme; posthümanizm bağlamında sanat ve sanatçının yerini alan algoritma: Post-sanatçı* (Sanatta Yeterlik Sanat Çalışması Raporu).

- Bayrak, T. (t.y.). *Dijital platformlarda algoritmik içerik yönlendirme ve semantik web: Kullanıcı seçimleri üzerindeki etkileri*.
- Bilgici, C. (2023). Yapay zekâ ve algoritmik kültür bağlamında sosyal medya deneyiminin geleceği üzerine bir değerlendirme. *Yeni Medya Elektronik Dergisi*, 7(3), 216–237.
- Binark, M., Demir, E. M., Sezgin, S., & Özsu, G. (2023). Türkiye müzik endüstrisinde platformlar ve algoritmik kürasyonun yeni kültürel aracılık rolü-Que vadis?. *Kültür ve İletişim*, 26(51), 108–141.
- Bucher, T. (t.y.). *If...Then: Algorithmic power and politics*.
- Çağlar, B. (2022). Sosyal medya bağlamında kullanıcının aktifliği sorunsalı: Instagram'daki içerik üretiminin kültürel analizi. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 10(2), 915–947.
- Darakçı, R., & Alp, H. (2023). Kitle iletişiminden dijital topluma: Dijitalizmin kültürel paradigmaları. *International Journal of Social and Humanities Sciences Research (JSHSR)*, 10(96), 1238–1243.
- Demir, D., & Dalaylı, F. (2025). Yeni medyada kamusal alanın yeniden inşası: Katılımcı kültür ve algoritmik yönlendirme arasında bir denge mümkün mü?.
- Dolgun, U., & Bozkurt, İ. Y. (2025). Algoritmik düşünce ve sinemasal ontoloji: Bilimkurgu sinemasında dönemsel dönüşümler ve kırılmalar. *SineFilozofî*, (2025 10. Yıl Özel Sayısı), 33–55.
- Ercansungur, D. O., & Çetin, E. (2023). Popüler kültür ve dijitalleşme: Yeni medya ekosisteminde yakınsama ve kitle üzerine sosyolojik bir analiz. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 12(2), 565–584.
- Erden, K. (2025). Dijital platformlarda kimlik performansları: Performatif benlik, gösteri toplumu ve dramaturjik yaklaşım. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, (49), 50–73.
- Gillespie, T. (2014). The relevance of algorithms. T. Tarleton, P. Boczkowski, & K. Foot (Ed.), *Media technologies: Essays on communication, materiality, and society* içinde (ss. 167–194). MIT Press.
- Gökler, K., & İbiş, T. (t.y.). Kültür endüstrisinin yeni biçimi olarak Spotify: Teorik bir çerçeve. *Yaz*, 43.
- Güney, E. (2020). Kültürel değişimler ilişkisinde post-dijital sanat: Sınır ihlalleri. *Journal of Arts*, 3(2), 129–142.
- Güney, E., & Uysal, S. (2019). Kültürel dönüşümler ve teknolojik gelişmeler ilişkisinde jeneratif sanat. *Art-e Sanat Dergisi*, 12(24), 289–314.
- Gürsoy Ulusoy, Ş. (2024). Yapay zekayla sanatın yeniden üretimi çağında dijital dizi kültürü. *Uluslararası Sanat ve Estetik Dergisi*.
- Hulur, H. (2025). Popüler kültürün konvansiyonel ve dijital biçimleri: Popüler nihilizm kültürü ya da kültür algoritmaları. *TRT Akademi*, 10(25), 1178–1185.
- Hülür, H., & Ölçer, H. (2025). Yapay zekâ ve algoritma diktatörlüğü. H. Hülür & C. Yaşın (Ed.), *Yapay zeka toplum ve kültür* içinde. Ütopya Yayınevi.

- Hutson, J., & Harper-Nichols, M. (2023). Generative AI and algorithmic art: Disrupting the framing of meaning and rethinking the subject-object dilemma. *Global Journal of Computer Science and Technology: D*, 23(1).
- İlhan, M. E. (2025). “Tanımama” nın yolları, deneyim ve kültürün dönüşümleri. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 34(Uygarlığın Dönüşümü-Sosyal Bilimlerin Bakışıyla Yapay Zekâ Özel Sayısı), 247–254.
- İneç, Z. F. (2022). Kültürü sayısal bir ağa dönüştürmek: Türkiye geleneksel çocuk oyunları dijital atlası örneği. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (30), 252–269.
- Kapır, B. (2022). *Algoritmik toplum ve medya*. Nobel Bilimsel Eserler.
- Kaya, S. (2024). Yapay zekâ çağında Walter Benjamin'i yeniden okumak: Dijital yeniden üretilebilirlik çağında sanat eseri. *İstanbul Arel Üniversitesi İletişim Çalışmaları Dergisi*, 13(25), 77–100.
- Keskin, E. K. (2024). Dijital medya ortamında rızanın algoritmik inşası: Eleştirel algoritma çalışmaları perspektifinde bir tartışma. *Yeni Medya*, (16), 329–353.
- Kocaman, O. (2025). Yeni sinema düzlemleri: Bandersnatch ve interaktif seyir kültürünün evrimi. *Ege Üniversitesi İletişim Fakültesi Medya ve İletişim Araştırmaları Hakemli E-Dergisi*, (16), 1–22.
- Kürkçüoğlu, H., & Anadolu, B. (2025). Algoritmik sinema: Yapay zeka çağında film endüstrisine eleştirel bir bakış. *Turkish Online Journal of Design, Art and Communication (TOJDAC)*, 15(3).
- Laçınbay, K. (t.y.). Plastik sanatlarda tüketim çağında estetik kimliğin oluşumunda kültürel sermayenin ve dijitalleşmenin etkisi. *İnönü Üniversitesi Kültür ve Sanat Dergisi*, 11(1), 142–154.
- McLean, A., & Harlizius-Klück, E. (2018). Fabricating algorithmic art. *Parsing Digital* içinde (ss. 10–21). Austrian Cultural Forum.
- Nake, F. (t.y.). Estetik ve algoritma bilimi üzerine. *FabLab: Makineler, Üreticiler ve Mucitler*, 113.
- Nezir, M. (2025). Dijital görseller, dijital sanat ve çevrimiçi kültür: Görsel metodoloji bağlamında kuramsal ve yöntemsel bir inceleme. *International Journal of Social and Humanities Sciences Research (JSHSR)*, 12(125), 2304–2313.
- Orta, N. (2024). Algoritmaların karşısında kültür ve edebiyat: Dijital platformlardaki tavsiye sistemleri üzerinden bir değerlendirme. *Bildiriler Kitabı*, 25.
- Özdemir, A., & Günay, M. (t.y.). Yapay zeka ve dijital sanat: Yaratıcılığın yeni ufukları.
- Özel, S., & Özyay, D. (2021). Yeni medya ortamlarında izleyici seçimi ve öneri algoritmaları: Netflix örneği. *Ankara Üniversitesi İlef Dergisi*, 8(2), 297–324.
- Özselçuk, S. (2023). Dijital sanat bağlamında yapay zekâ algoritmalarının kullanımına yönelik eleştirel bir inceleme: Refik Anadol’un “Makine Hatıraları: Uzay” sergisi. *Uluslararası İktisadi ve İdari Akademik Araştırmalar Dergisi*, 3(1), 1–21.

- Sezgin, S., Binark, M., Demir, E. M., & Özsu, G. (2024). Platform ekonomisinde müzik endüstrisi ve Türkiye'de bağımsız sanatçıların konumsallıkları. *Ankara Üniversitesi İlef Dergisi*, 11(2), 88–121.
- Toker, A. (2021). Büyük veri ışığında algoritmaların dönüştürücü gücü: Kültür makineleri. *Yeni Medya Elektronik Dergisi*, 5(3), 204–218.
- Yalınız, M. O., & Ünal, M. R. (2025). Yapay zekâ destekli görsellerde dijital kimlik ve hipergerçeklik. *Abant Kültürel Araştırmalar Dergisi*, 10(20), 96–112.

PLATFORM EKONOMİSİ VE ÇALIŞMA HAYATINDA DÖNÜŞÜM

Nesli URHAN GÜNEŞ⁷

Özet: Dijitalleşmenin çağımızda hız kazanmasıyla birlikte, çalışma hayatı, üretim süreçleri ve emek ilişkileri kritik bir dönüşüm sürecine girmiştir. Özellikle, dijital platformların ekonomik ve toplumsal yaşamın önemli aktörleri hâline gelmesi, çalışmanın örgütlenme biçimlerini, yönetim yapısını, denetim mekanizmalarını ve emek süreçlerinin işleyişini yeniden şekillendirmektedir. Platform ekonomisinin yaygınlaşması, emeğin mekânsal ve zamansal sınırlarını belirsizleştirirken, çalışma ilişkilerinin kurumsal çerçevesini dönüştürmekte; standart istihdam biçimlerinin zayıflamasıyla birlikte standart dışı çalışma modellerini giderek daha görünür hâle getirmektedir. Platform temelli çalışma biçimleri çoğu zaman esneklik, özerklik ve bireysel girişimcilik söylemleri üzerinden meşrulaştırılmaktadır. Bu söylem, çalışmanın bireysel tercihlere dayalı, özgürleştirici ve hiyerarşilerden arınmış bir faaliyet olduğu yönünde bir algı üretmektedir. Ancak dijital platformlar aracılığıyla yürütülen çalışma pratikleri, emek süreçlerinin yoğun biçimde ölçüldüğü, sürekli izlenebilir hâle geldiği ve sayısal performans göstergeleri üzerinden değerlendirildiği bir çalışma düzenine işaret etmektedir. Bu bağlamda dijitalleşme, yalnızca teknik bir yenilik olarak değil; emeğin değerinin, görünürlüğünün ve kontrolünün yeniden tanımlandığı toplumsal bir yeniden yapılanma süreci olarak ele alınmaktadır. Bu bildiri, dijitalleşme çağında çalışmanın nasıl yeniden tanımlandığını ve platform ekonomisinin emek süreçleri üzerindeki dönüştürücü etkilerini kavramsal ve kuramsal bir çerçeve içinde tartışmayı amaçlamaktadır. Çalışma, platform ekonomisini; emeğin metalaşma biçimlerinin genişlediği, performansın süreklilik arz edecek şekilde ölçüldüğü ve görünürlüğün üretim sürecinin merkezine yerleştiği bir çalışma rejimi olarak değerlendirmektedir. Bu rejim, doğrudan ve hiyerarşik denetim biçimleri yerine, algoritmik ve veri temelli araçlar aracılığıyla işleyen; dolaylı, ancak kesintisiz nitelik taşıyan denetim ve yönetim mekanizmalarını mümkün kılmaktadır. Bildiri, dijital kapitalizm, platformlaşma ve çalışma sosyolojisi literatürlerinden beslenen nitel ve kavramsal bir tartışma sunmaktadır. Bu tartışma, çalışma hayatındaki dönüşümü tek bir boyuta indirgemeden; yapısal dinamikler ile işleyişe ilişkin süreçleri birlikte ele almayı hedeflemektedir. Bu yönüyle çalışma, dijitalleşmenin çalışma hayatı üzerindeki etkilerine ilişkin bütüncül bir değerlendirme sunmayı ve platform ekonomisine dair yürütülen sosyolojik tartışmalar için kavramsal bir zemin oluşturmayı amaçlamaktadır. Bu dönüşüm, çalışma hayatında yalnızca yeni iş biçimlerinin ortaya çıkmasına değil; aynı zamanda çalışmanın anlamına, sınırlarına, sürekliliğine ve toplumsal değerine ilişkin yerleşik kabullerin de sorgulanmasına yol açmaktadır. Dijital platformlar üzerinden yürütülen çalışma, bir taraftan belirsizlik ve öngörülemezlik içerirken; diğer taraftan süreklilik arz eden kontrol ve performans baskısı gibi özellikleriyle, klasik ücretli emek anlayışından farklılaşan bir yapı sergilemektedir. Bu yönüyle platform temelli çalışma, yalnızca bireysel deneyimler üzerinden değil; daha geniş yapısal ve kurumsal dönüşümler bağlamında ele alınması gereken bir olgu olarak öne çıkmaktadır.

Anahtar kelimeler: dijital emek, çalışma rejimlerinin dönüşümü, platform ekonomisi, algoritmik kontrol

⁷ Dr. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Dış İlişkiler ve Avrupa Birliği Genel Müdürlüğü, Türkiye
nesli.urhan@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0548-3358>

Araştırmanın Konusu ve Problemi

Bu bildirinin temel konusu, dijitalleşme sürecinin çalışma hayatında yarattığı dönüşüm ve platform ekonomisinin bu dönüşümde oynadığı yapısal roldür. Dijital platformlar günümüzde yalnızca teknolojik altyapılar ya da iletişim araçları olarak değil; emeğin örgütlenme biçimlerini, çalışma ilişkilerini ve üretim süreçlerini yeniden şekillendiren aktörler olarak öne çıkmaktadır. Bu durum, çalışmanın mekânsal, zamansal ve kurumsal sınırlarının giderek daha belirsiz hâle gelmesine yol açmaktadır.

Araştırmanın temel problemi, dijital platformlar aracılığıyla ortaya çıkan yeni çalışma biçimlerinin, standart istihdam ilişkilerine dayalı klasik emek rejimi çerçeveleriyle açıklanmasının giderek yetersiz kalmasıdır. Bu çerçeveler, esnek, parçalı ve süresiz çalışma pratiklerini kavramakta sınırlı kalmakta; platform temelli çalışmanın çalışma ilişkilerinde yarattığı yapısal dönüşümleri tam olarak görünür kılamamaktadır.

Platform ekonomisi sıklıkla bireysel özerklik ve esneklik söylemleri üzerinden meşrulaştırılmaktadır. Ancak bu söylemlerin pratikte nasıl işlediği, dijital platformlar tarafından kullanılan algoritmik düzenleme, performans ölçümü ve puanlama sistemleri aracılığıyla çalışmanın nasıl denetlendiği, çalışma sosyolojisi açısından kritik bir tartışma alanı oluşturmaktadır.

Bu bildiri, platform ekonomisini yalnızca yeni bir istihdam modeli olarak değil; dijitalleşme sürecinde çalışmanın anlamının, değerinin ve toplumsal konumunun nasıl dönüştüğünü tartışmaya açan bir alan olarak ele almaktadır. Bu çerçevede çalışma, dijitalleşmenin çalışma hayatında yarattığı dönüşümü, genel ve kavramsal bir sosyolojik problematik olarak değerlendirmeyi amaçlamaktadır.

Bu bağlamda, çalışma sosyolojisi açısından temel sorunlardan biri, dijitalleşme ile birlikte ortaya çıkan bu yeni çalışma biçimlerinin mevcut kuramsal araçlarla nasıl kavranabileceğidir. Platform temelli çalışma, istihdamın sürekliliği, gelir güvencesi, iş ve yaşam sınırlarının ayrılması ve çalışma zamanının düzenlenmesi gibi temel başlıklarda önemli belirsizlikler üretmektedir. Bu belirsizlikler, çalışmanın yalnızca bireysel bir faaliyet olarak değil; aynı zamanda toplumsal eşitsizlikler, güç ilişkileri ve denetim mekanizmalarıyla iç içe geçmiş bir süreç olarak yeniden düşünüldüğünü gerektirmektedir.

Araştırma Yöntemi

Bu bildiri, dijitalleşme ve platform ekonomisinin çalışma hayatındaki dönüşümünü kavramsal ve kuramsal bir bakış açısıyla tartışmayı amaçlamaktadır. Ampirik veri üretiminden ziyade, analitik bir inceleme üzerinden bu dönüşümün dinamikleri üzerinde durulacaktır. Yöntemsel olarak çalışma, platform ekonomisi, dijital emek ve çalışma sosyolojisi literatüründen beslenen nitel bir yaklaşımı benimsemektedir. Bu bağlamda, bildiri, dijitalleşmenin çalışma hayatı üzerindeki etkilerini, ilgili kuramsal çerçeveler ve kavramlar aracılığıyla kapsamlı bir şekilde tartışmayı hedeflemektedir.

Metodolojik yaklaşım, dijital kapitalizm, platformlaşma ve çalışma sosyolojisi gibi temel teorik alanlarda yapılan tartışmalara dayanmaktadır. Bu literatür, dijitalleşmenin emek süreçlerine etkilerini, çalışma ilişkilerini ve toplumsal yapıyı nasıl dönüştürdüğünü analiz etmek için bir çerçeve sunmaktadır. Çalışma, bu teoriler ışığında, dijital platformların iş gücünü nasıl düzenlediğini ve bu süreçlerin çalışma biçimlerini nasıl yeniden şekillendirdiğini ele alacaktır.

Bu bağlamda, çalışma, dijital platformların teknolojik altyapılar olarak değil, aynı zamanda ekonomik ve toplumsal ilişkileri yeniden yapılandıran araçlar olarak işlediği fikrini temel almaktadır. Çalışmanın amacı, dijital platformların çalışma süreçlerine ve emek ilişkilerine yaptığı etkiyi anlamak, bununla birlikte bu platformlarda meydana gelen denetim ve kontrol süreçlerini analiz etmektir.

Bu yöntemsel yaklaşım, dijitalleşmenin çalışma hayatındaki yerini ve rolünü anlamak için kullanılan kavramların açıklayıcı kapasitesini sınamayı amaçlamaktadır. Platform ekonomisinin ortaya koyduğu esneklik ve özgürlük söylemleri ile birlikte bu söylemlerin pratikte nasıl işlediği, çalışma süreçlerini nasıl dönüştürdüğü ve denetim mekanizmalarının nasıl şekillendiği üzerine bir kavramsal tartışma yürütülecektir.

Bildiride, dijitalleşmenin çalışma ilişkileri üzerindeki etkileri hem yapısal hem de işleyişe dair dinamiklerle ele alınacaktır. Bu yöntem, dijitalleşme sürecinde meydana gelen dönüşümün farklı boyutlarını birlikte değerlendirmeyi hedefleyerek, çalışma hayatı üzerindeki etkilere dair bütüncül bir anlayış sunmayı amaçlamaktadır.

Sonuç olarak, bu kuramsal ve analitik yaklaşım, dijitalleşmenin çalışma hayatındaki dönüşümünü anlamak için sağlam bir teorik zemin hazırlamayı ve gelecekteki ampirik araştırmalara ışık tutmayı hedeflemektedir.

Kavramsal ve Kuramsal Çerçeve

Bu bildirinin kavramsal ve kuramsal çerçevesi, dijital kapitalizm, platformlaşma ve çalışma sosyolojisi alanlarında yürütülen tartışmalara dayanmaktadır. Dijitalleşme, bu literatürde yalnızca teknolojik bir ilerleme olarak değil; üretim ilişkilerini, emek süreçlerini ve denetim biçimlerini dönüştüren toplumsal bir süreç olarak ele alınmaktadır. Günümüzde giderek yaygınlaşan platform temelli çalışma modelleri, bu dönüşümün çalışma ilişkileri üzerindeki etkilerini analiz etmek açısından merkezi bir kavramsal çerçeve sunmaktadır.

Platformlaşma süreci, emeğin veri üretimi, performans ölçümü ve görünürlük üzerinden yeniden örgütlendiği bir çalışma düzenine işaret etmektedir. Dijital platformlar yalnızca iş ile çalışan arasında aracılık yapmakla kalmamakta; aynı zamanda çalışma süreçlerini algoritmik sistemler aracılığıyla düzenlemekte ve yönlendirmektedir. Bu durum, denetimin daha dolaylı ancak süreklilik arz eden biçimlerde işlemesine işaret etmektedir. Platform temelli çalışma modelleri, yeni iş olanaklarıyla birlikte istihdam piyasasında giderek daha belirgin bir yer edinmektedir.

Bu bağlamda algoritmik yönetim kavramı, çalışma süreçlerinin sayısal ölçütler, puanlama sistemleri ve otomatik değerlendirme mekanizmaları üzerinden düzenlenmesini ifade etmektedir. Karar alma süreçlerinin kişisel otoriteden ziyade algoritmik sistemler üzerinden işlemesi, dijital platformlarda çalışmanın yönetim ve denetim biçimlerini farklılaştırmaktadır.

Dijital emek kavramı ise, üretim süreçlerinin maddi olmayan boyutlarını ve görünmez emek biçimlerini analiz etmeye imkân tanımaktadır. Maddi karşılık almadan önce emek verilmesi, emeğin sürekli görünür şekilde sunulma gerekliliği ve elde edilen kazancın sürekliliğinin garanti altında olmaması, dijital platformlarda yürütülen çalışmanın öne çıkan özellikleri arasında yer almaktadır. Bu özellikler, dijitalleşme çağında çalışmanın dönüşümünü anlamak için dijital emek kavramını önemli bir analitik araç hâline getirmektedir.

Bildiride kullanılan kavramsal çerçeve, dijitalleşmenin çalışma hayatını nasıl yeniden yapılandırıldığını genel hatlarıyla tartışmayı amaçlamaktadır. Bu çerçeve, çalışma ilişkilerinin

dönüşümünü tek bir boyuta indirgmeden; kontrol, görünürlük ve performans gibi farklı boyutları birlikte ele alan bütüncül bir analitik yaklaşım sunmaktadır.

Bulgular ve Beklenen Sonuçlar

Bu bildiri, ampirik bulgular sunmaktan ziyade, kuramsal bir tartışma üzerinden bazı analitik sonuçlara işaret etmektedir. Dijitalleşme ve platform ekonomisi, çalışmayı esnek ve bireysel bir faaliyet olarak sunan söylemlerle birlikte ele alınmakta; buna karşılık emeğin güvencesizleşmesi ve denetimin süreklilik kazanması gibi eğilimleri de görünür kılmaktadır. Bu durum, çalışma hayatında yapısal bir gerilime işaret eden önemli bir tartışma alanı oluşturmaktadır.

Platform temelli çalışma biçimlerinde performansın sürekli ölçülmesi ve görünürlüğün üretim sürecinin merkezine yerleşmesi dikkat çekmektedir. Algoritmalar aracılığıyla işleyen denetim mekanizmaları, çalışmanın hem nicel hem de nitel boyutlarının izlenebilir hâle gelmesine imkân tanımaktadır. Bu süreç, emeğin değerinin sayısal göstergeler üzerinden yeniden tanımlandığı bir çalışma düzenine işaret etmektedir. Algoritmik değerlendirme kriterlerinin çoğu zaman muğlak olması, ölçümün ve değerlemenin hangi ölçütlere göre yapıldığının kullanıcılar tarafından tam olarak bilinmemesi, platform temelli çalışmanın yapısal özellikleri arasında yer almaktadır.

Beklenen sonuçlardan biri, dijitalleşme çağında çalışmanın yeniden tanımlanmasının yalnızca teknolojik gelişmelerle açıklanamayacağıdır. Çalışmanın dönüşümü, aynı zamanda iktidar, kontrol ve yönetim mekanizmalarıyla birlikte ele alınması gereken toplumsal bir süreç olarak ortaya çıkmaktadır. Platform ekonomisi, bu mekanizmaların yoğunlaştığı ve aktörlerin rollerinin daha belirsiz hâle geldiği bir alan olarak değerlendirilmektedir. Bu yapı içinde emek süreçleri, klasik işveren–çalışan ilişkilerinden farklı biçimlerde şekillenmektedir. Bu bildiri, platform ekonomisinin sunduğu esneklik söylemi ile pratikte ortaya çıkan denetim ve bağımlılık ilişkileri arasındaki gerilimi kavramsal düzeyde tartışmaya açmayı amaçlamaktadır. Bu yönüyle çalışma, dijitalleşme ve çalışma hayatı ilişkisine dair daha kapsamlı sosyolojik tartışmalar için analitik bir zemin sunmayı hedeflemektedir.

Bu çerçevede beklenen analitik sonuçlardan biri, platform temelli çalışmanın emek süreçlerini daha esnek hâle getirirken aynı zamanda daha kırılgan ve güvencesiz bir yapıya sürüklediğinin görünür hâle gelmesidir. Denetimin algoritmik ve dolaylı biçimlerde işlemesi, çalışanın karşı karşıya olduğu kontrol mekanizmalarını daha az şeffaf ancak daha sürekli kılmaktadır. Bu durum, çalışmanın öznel deneyiminden bağımsız olarak, emek süreçlerinin yapısal düzeyde yeniden düzenlendiğine işaret etmektedir. Dolayısıyla dijitalleşme, çalışma hayatında yalnızca biçimsel değil; ilişkisel ve yönetsel dönüşümler de üretmektedir.

Bibliyografya

Abidin, C. (2021). Mapping internet celebrity on TikTok: Exploring attention economies and visibility labour. *Cultural Science Journal*, 12(1), 77–103.

<https://doi.org/10.5334/csci.140>

Duffy, B. E. (2017). *Not getting paid to do what you love: Gender, social media, and aspirational work*. Yale University Press.

Eurofound. (2020). *New forms of employment: 2020 update*. Publications Office of the European Union. <https://www.eurofound.europa.eu/en/publications/all/new-forms-employment-2020-update>

- Eurofound. (2022). *Non-standard employment*. European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions. <https://www.eurofound.europa.eu/en/topic/non-standard-employment>
- Fuchs, C. (2014). *Digital labour and Karl Marx*. Routledge.
- Fuchs, C. (2022). *Digital capitalism*. Routledge.
- Gill, R. (2007). Postfeminist media culture: Elements of a sensibility. *European Journal of Cultural Studies*, 10(2), 147–166. <https://doi.org/10.1177/1367549407075898>
- Huws, U. (2014). *Labour in the global digital economy: The cybertariat comes of age*. Monthly Review Press.
- International Labour Organization. (2016). *Non-standard employment around the world: Understanding challenges, shaping prospects*.
- International Labour Organization. (2021). *World employment and social outlook 2021: The role of digital labour platforms in transforming the world of work*. https://www.ilo.org/sites/default/files/wcmsp5/groups/public/@dgreports/@dcomm/@publ/documents/publication/wcms_771749.pdf
- Jarrett, K. (2022). *Digital labour*. Polity Press.
- Kuehn, K., & Corrigan, T. F. (2013). Hope labor: The role of employment prospects in online social production. *The Political Economy of Communication*, 1(1), 9–25. <https://polecom.org/index.php/polecom/article/view/9>
- Scholz, T. (Ed.). (2012). *Digital labour: The Internet as playground and factory*. Routledge.
- Srnicek, N. (2016). *Platform capitalism*. Polity Press.
- Standing, G. (2011). *The precariat: The new dangerous class*. Bloomsbury Academic.
- Terranova, T. (2000). Free labor: Producing culture for the digital economy. *Social Text*, 18(2), 33–58. https://doi.org/10.1215/01642472-18-2_63-33
- Zuboff, S. (2019). *The age of surveillance capitalism: The fight for a human future at the new frontier of power*. PublicAffairs.
- Abidin, C. (2021). Mapping internet celebrity on TikTok: Exploring attention economies and visibility labour. *Cultural Science Journal*, 12(1), 77–103. <https://doi.org/10.5334/csci.140>
- Duffy, B. E. (2017). *Not getting paid to do what you love: Gender, social media, and aspirational work*. Yale University Press.
- Eurofound. (2020). *New forms of employment: 2020 update*. Publications Office of the European Union. <https://www.eurofound.europa.eu/en/publications/all/new-forms-employment-2020-update>
- Eurofound. (2022). *Non-standard employment*. European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions. <https://www.eurofound.europa.eu/en/topic/non-standard-employment>
- Fuchs, C. (2014). *Digital labour and Karl Marx*. Routledge.

- Fuchs, C. (2022). *Digital capitalism*. Routledge.
- Gill, R. (2007). Postfeminist media culture: Elements of a sensibility. *European Journal of Cultural Studies*, 10(2), 147–166. <https://doi.org/10.1177/1367549407075898>
- Huws, U. (2014). *Labour in the global digital economy: The cybertariat comes of age*. Monthly Review Press.
- International Labour Organization. (2016). *Non-standard employment around the world: Understanding challenges, shaping prospects*.
- International Labour Organization. (2021). *World employment and social outlook 2021: The role of digital labour platforms in transforming the world of work*. https://www.ilo.org/sites/default/files/wcmsp5/groups/public/@dgreports/@dcomm/@publ/documents/publication/wcms_771749.pdf
- Jarrett, K. (2022). *Digital labour*. Polity Press.
- Kuehn, K., & Corrigan, T. F. (2013). Hope labor: The role of employment prospects in online social production. *The Political Economy of Communication*, 1(1), 9–25. <https://polecom.org/index.php/polecom/article/view/9>
- Scholz, T. (Ed.). (2012). *Digital labour: The Internet as playground and factory*. Routledge.
- Srnicek, N. (2016). *Platform capitalism*. Polity Press.
- Standing, G. (2011). *The precariat: The new dangerous class*. Bloomsbury Academic.
- Terranova, T. (2000). Free labor: Producing culture for the digital economy. *Social Text*, 18(2), 33–58. https://doi.org/10.1215/01642472-18-2_63-33
- Zuboff, S. (2019). *The age of surveillance capitalism: The fight for a human future at the new frontier of power*. PublicAffairs.

EKRANDA ÖLÜM YOK: DİJİTAL DUYGULANIM VE SAYISAL HAYATTA KALMA STRATEJİLERİ

Şevket Burak IŞIK⁸ Adem SAĞIR⁹

Özet: Dijital teknolojilerin yaşamın neredeyse her alanını etkilediği bir dönemde, insan bedeni sürekli olarak gözetim, ölçüm ve optimize etme odağı haline gelmiştir. Akıllı cihazlar; örneğin fitness bileklikleri, kalp atış hızı monitörleri ve uyku analiz araçları, bedeni yaşayan bir veri kümesine dönüştürmekte; yaşam süresini sayılar aracılığıyla uzatırken, ölümlülüğe dair algımızı da örtük biçimde dönüştürmektedir. Bu çalışma, dijital öz-izleme araçlarının bireylerin ölüm, sonluluk ve canlılık farkındalıklarını nasıl yeniden biçimlendirdiğini incelemektedir. Temellendirilmiş kuram yaklaşımıyla yürütülen araştırmada, 25–45 yaş aralığında düzenli olarak öz-izleme cihazı kullanan ve haftada en az iki kez spor salonuna giden 20 katılımcıyla derinlemesine görüşmeler yapılmış ve “Sessiz Kavramlar Atölyesi” düzenlenmiştir. Örneklem, Amaçsal örneklem stratejisi ile İstanbul, Ankara, Karabük, İzmir ve Sakarya illerinden 10 kadın ve 10 erkek katılımcı ile gerçekleştirilerek veri çeşitliliği sağlanmıştır. Analiz sonuçları, bu teknolojilerin hem birer denetim aracı hem de varoluşsal farkındalığı artıran eşlikçiler olarak işlev gördüğünü, katılımcıların ölüm bilincini yönetmek adına Bastırma (Repression), Rasyonelleştirme (Rationalization) ve Performatizasyon (Performatization) olmak üzere üç temel strateji geliştirdiklerini ortaya koymaktadır. Kullanıcılara güvenlik, disiplin ve ölümsüzlük hissi sunarken; aynı zamanda kırılabilirlik, kayıp ve kaçınılmaz çözülme duygularını da uyandırmaktadır. Bulgular, biyopolitik ve nekropolitik işlevlerin iç içe geçtiği hibrit bir iktidar formu yaratarak, dijital bedenselliğin “algoritmik ölümlülük” olarak adlandırılabilir paradoksal bir varoluş biçimi ürettiğini göstermektedir. Bu bağlamda ölüm korkusu ortadan kalkmamakta, aksine ölçülebilir bir canlılık arayışına dönüştürülmektedir. Sayısallaşmış benlik, bu analiz aracılığıyla, istikrarlı bir kimlik kategorisi değil geri bildirim döngüleri aracılığıyla sürekli yeniden kurulan, güvencesiz bir varoluş hali olarak açığa çıkmaktadır. Bu araştırma, öz-izleme pratiklerini ölüm çalışmaları ve dijital sosyoloji alanlarının kesişiminde konumlandırarak, veriye dayalı yeni bir ölüm farkındalığı modeli önermektedir.

Anahtar Kelimeler: dijital ölümlülük, öz-izleme, bedensel veri, algoritmik beden, ölüm fenomenolojisi

Araştırmanın Konusu ve Problemi

Kullanıcıların cihazlarıyla geliştirdikleri ilişki yalnızca sağlığı yönetmekle ilgili değil, aynı zamanda ölümü geciktirmeye, kontrol etmeye ya da onunla barış bulmaya çalışmakla da ilgilidir. Her ölçüm, kalp atışı, adım sayısı, uyku süresi ya da stres düzeyi yaşamı onaylayan bir ritüel işlevi görmektedir. Akıllı cihazlar genellikle yalnızca koruyucu araçlar olarak değil, aynı zamanda gündelik rutinleri örgütleyen rehberler, aynalar ve disiplin araçları olarak görülmektedir. Her bildirim ile birlikte ölüm yalnızca biyolojik bir olay değil, aynı zamanda veri akışının gerçekleştiği an haline gelmektedir.

⁸ Dr. Bağımsız Araştırmacı, Ankara, Türkiye

ORCID: 0000-0001-5544-6307

⁹ Prof. Dr., Edebiyat Fakültesi/ Sosyoloji/ Uygulamalı Sosyoloji ABD, Karabük Üniversitesi, Karabük, Türkiye

ORCID: 0000-0003-0763-0518

Sayısallaşmış benliğin (Lupton, 2016) eşzamanlı biçimde ölüme bağlanması ve ondan uzaklaşması, araştırmanın temel problemi olan varoluşsal paradoksu oluşturur. Dolayısıyla bu çalışma, dijital çağda insanların akıllı cihazlarla etkileşimleri aracılığıyla ölümü nasıl deneyimlediklerini ve ölümlülük bilincini hangi duygusal durumlar ve anlam çerçevelerinin şekillendirdiğini incelemeyi amaçlamaktadır. Akıllı cihazların gündelik kullanımının sağlık ve performans kaygılarının ötesinde, ölüm, sonluluk ve ölümlülük bilinci ile gizli ama önemli bir bağlantı içerdiğini savunmaktadır. Bu bağlantıyı katılımcıların yaşanmış deneyimleri aracılığıyla kendi ifadelerinden, veriye dayalı öz-izlemenin bireylerin ölümle ilişkilerini nasıl değiştirdiğine ve ölümlülük korkusunun, kaygısının ve kabulünün teknolojik etkileşim yoluyla nasıl yaratıldığına, bastırıldığına ya da dönüştürüldüğüne odaklanmaktadır.

Yapay zekâ çağında insanların akıllı cihazlarla etkileşimleri aracılığıyla ölümü nasıl deneyimlediklerini ve hangi duygusal durumların ve anlam çerçevelerinin ölümlülük farkındalıklarını şekillendirdiğini inceleyerek bu paradoksu araştırmayı amaçlamaktadır. Kullanıcıların cihazlarıyla geliştirdikleri ilişki sadece sağlığı yönetmekle ilgili değil, aynı zamanda ölümü geciktirmeye, kontrol etmeye veya onunla barışmaya çalışmakla da ilgilidir. Akıllı cihazlar genellikle sadece koruyucu araçlar olarak değil, aynı zamanda günlük rutinleri düzenleyen rehberler ve disiplin araçları olarak da görülür.

Bu çalışma, yenilikçi sağlık teknolojileri ve ölümün bu daha az bilinen kesişim noktasını inceleyerek, özellikle dijital sağlık uygulamalarının ölüm farkındalığını nasıl yeniden şekillendirdiği konusundaki tartışmalarda İnsan-Bilgisayar Etkileşimi [Human-Computer Interaction, HCI (Massimi & Charise, 2009)] literatürüne katkıda bulunmayı amaçlamaktadır. Nihayetinde, teorik varsayımlardan ziyade katılımcıların yaşanmış deneyimlerine dayanan, ölüme etik ve düşünceli bir şekilde yaklaşan ölüme duyarlı (thanatosensitive) arayüz tasarım yaklaşımları eleştirisi ile birlikte hem ampirik hem de teorik temeller geliştirmeyi hedeflemektedir.

Araştırma Yöntemi

Araştırma temellendirilmiş kuram yaklaşımı kullanılarak tasarlanmış ve iki aşamada gerçekleştirilmiştir. İlk aşamada örneklem, Ankara, İzmir, Karabük, İstanbul ve Sakarya'dan 25-45 yaş arası 20 katılımcıdan (10 kadın ve 10 erkek) oluşmuştur. Tüm katılımcılar haftada en az iki kez düzenli olarak fitness veya Pilates seanslarına katılmakta ve akıllı saatler ya da mobil sağlık uygulamaları kullanarak adımlarını, kalp atış hızlarını, stres düzeylerini ve uyku verilerini tutarlı biçimde takip etmektedir. Bu grup, akıllı cihaz kullanımını gündelik rutinlerine tamamen entegre etmiş ve süregelen beden izleme pratiklerini sürdüren bireyleri temsil etmek üzere kasıtlı olarak seçilmiştir.

Yarı yapılandırılmış, derinlemesine görüşmeler aracılığıyla katılımcıların bu teknolojiler üzerinden bedenlerini, ölümü, kaygıyı ve güvenliği nasıl yorumladıkları araştırılmıştır. İkinci aşamada katılımcılar, doğrudan ifade edilmesi zor olan ölümle ilgili duyguları ve anlamları ortaya çıkarmak için metaforik kavram kartları ve kavram haritalama tekniklerini kullanan bir "Sessiz Kavramlar Atölyesi"ne katılmışlardır. Her iki aşamadan toplanan anlatılar açık, eksensel ve seçici kodlama yoluyla analiz edilmiş; bu süreç dijital teknolojilerin insanların ölümlülükle ilişkilerini nasıl değiştirdiğini açıklayan kuramsal bir modelin geliştirilmesine yardımcı olmuştur.

Çalışma, kullanıcılar ile akıllı cihazları arasındaki bağın yalnızca teknolojik değil, aynı zamanda duygusal, ritüelistik ve varoluşsal olduğunu vurgulamaktadır. Bu nedenle araştırma tasarımı, katılımcıların öznel deneyimlerini derinlemesine anlamayı ve bu deneyimlerden hareketle kuramsal bir çerçeve oluşturmayı hedeflemiştir. Yenilikçi sağlık teknolojileri ile ölüm arasındaki

bu daha az bilinen kesişimi araştıran çalışma literatürüne, özellikle dijital sağlık pratiklerinin ölümlülük bilincini nasıl yeniden şekillendirdiğine ilişkin tartışmalara katkı sunmayı amaçlamaktadır.

Veri analizi süreci, açık kodlama, eksenel kodlama ve seçici kodlama olmak üzere üç aşamada gerçekleştirilmiştir (Strauss & Corbin, 1998). Açık kodlama aşamasında, görüşme dökümleri satır satır incelenmiş, tekrar eden ifadeler ve anlam birimleri belirlenmiştir. Bu aşamada, ölçüm, rutin, kaygı, kontrol ve ritüel gibi ilk kavramsal kümeler oluşturulmuştur. Eksenel kodlama aşamasında, açık kodlar arasındaki ilişkiler belirlenmiş ve üç üst strateji kategorisine ulaşılmıştır: Bastırma, Rasyonalleştirme ve Performatizasyon. Bu üç strateji, dijital öznenin ölüm farkındalığını nasıl yönettiğini açıklayan eksenel temalar olarak belirlenmiştir. Seçici kodlama aşamasında, bu stratejiler bir araya getirilerek çalışmanın çekirdek kavramı olan algopolitika tanımlanmıştır. İki araştırmacı verileri bağımsız biçimde kodlamış, sonrasında karşılaştırmalı analiz yoluyla temalar üzerinde uzlaşmaya varmıştır. Kodlama süreci tekrarlayıcı biçimde sürdürülmüş; kategorik doyum sağlandığında veri toplama aşaması sonlandırılmıştır.

Kavramsal ve Kuramsal Çerçeve

Freud'un (1919) yaşam dürtüsü (Eros) ile ölüm dürtüsü (Thanatos) arasındaki mücadelenin insan psişesindeki en derin çatışmayı oluşturduğunu ileri sürmesi, ölümün hem çözülemez bir paradoks hem de bilinçte sürekli varlığını hissettiren bir olgu olduğunu gösterir. Kellehear'ın (2007) belirttiği gibi ölmek yalnızca biyolojik bir olay değil, maddi, ritüel, ekonomik ve duygusal boyutları olan toplumsal bir yolculuktur. Ölüm bilinci sürekli bir aciliyet duygusu yaratır ve yaşam bu bilinç aracılığıyla anlam kazanır. Nuland (2010) benzer şekilde her ölümün, her yaşam gibi benzersiz olduğunu vurgulamıştır. Dolayısıyla ölüm aynı zamanda kişisel, toplumsal ve kültürel-tarihsel bir olgudur. Ariès (1991) Batı toplumlarındaki değişimi araştırarak, ölümün kamusal bir deneyimden bastırılmış bir sembole dönüştüğünü, modernite tarafından gündelik görünürlükten dışlandığını savunur. Bu yenilenen maruziyete rağmen modern toplumlar yalnızca ölüme değil, ölümsüzlük yanılsamasına da giderek daha fazla saplanmaktadır.

Bookchin'in (1980) "teknoloji bir zamanlar insanlığın uzantısıyken, insanlık artık teknolojinin uzantısı haline gelmiştir" sözü bu dönüşümü güçlü biçimde yakalar. Akıllı cihazlar bireylerin yaşadıklarını doğrulamalarını sağlamakla kalmaz, ölümün kendisinin kontrol edilebileceği yanılsamasını da yaratır. Bu bağlamda ölüm artık yalnızca yokluğu değil, verinin kesintiye uğramasını ifade eder. Beden giderek daha fazla ölçülebilir, raporlanabilir ve yönetilebilir hale geldikçe yaşam biyolojik süreklilik olarak değil, dijital kalıcılık biçimi olarak yeniden tanımlanır.

Ölüm, veri akışının durduğu eşikte yönetilmesi bakımından yaşam ise bu akışın sürekliliği aracılığıyla disipline edilmektedir. Bu analiz dolayısıyla biyopolitika (Foucault, 1978) ile nekropolitikanın (Mbembe, 2003) yakınsadığı hibrit bir iktidar rejimine işaret etmektedir. Hibridite, gömülü kuram ve ilişkisel sosyoloji içinde sosyal olguları sabit kategoriler olarak değil, geçişli, etkileşimli ve karşılıklı dönüştürücü süreçler olarak anlamamızı sağlayan bir kavramdır. Charmaz'ın (2014) süreçsel düşünmesiyle uyumlu olarak hibridite, özne ile yapı, insan ile teknoloji, doğa ile kültür arasındaki geçirgenliği vurgular; sınırların ortadan kalkmasını değil, sürekli yeniden yapılandırılmasını öne çıkarır. Bu çerçevede hibrit, iki kutbun basit bir karışımı değil, bunların geriliminden ortaya çıkan üçüncü bir ilişkisel düzlemdir. Dijital çağda bu düzlem, insanlar ile algoritmalar arasında simbiyotik bir ilişki olarak tezahür eder.

Bulgular

Katılımcıların akıllı cihaz arayüzleriyle etkileşiminin kapsamlı analizi, ölümü gizleme ile yaşamı sürekli ölçme arasındaki gerilimin modern dijital yönetişimin temel bir parçasını oluşturduğunu göstermektedir. Bastırma, Rasyonalizasyon ve Performatizasyon olarak adlandırılan üç strateji, ölüm bilincinin bir algoritmik iktidar yapısı içinde nasıl bastırıldığını, zihinsel olarak işlendiğini ve ölçülebilir eylemlere dönüştürüldüğünü ortaya koymaktadır. Bu bağlamda çalışmanın temel kuramsal katkısı olarak sunulan algopolitika kavramı yalnızca yeni bir terim değil, aynı zamanda güncel sosyoteknik değişimleri anlamak için temel bir araçtır.

Algopolitika, yaşamın biyopolitik yönetimi ile ölümün nekropolitik düzenlemesinin algoritmik bir görünmezlik sistemi içinde iç içe geçtiği hibrit bir iktidar rejimi olarak şekillenmektedir. Katılımcıların anlatıları, sürekli veri akışının varoluş kanıtı haline geldiği, veri akışındaki bir kesintinin ise varoluşsal ölüm olarak deneyimlendiği bir durumu ortaya çıkarmaktadır. Ancak nekropolitikadan (Mbembe, 2003) farklı olarak iktidar ölümü doğrudan dayatmaz; bunun yerine süregiden erteleme vaadi aracılığıyla yönetmesini içerir. Dolayısıyla algopolitika, ertelemenin, ölümün akıllı cihazların ekranlarında var olmaması deneyiminde hem vaat hem de disiplin olarak işlediği bir rejim olarak işlev görür.

Katılımcılar akıllı cihazları aracılığıyla yeni veri üreterek istikrarı yeniden kurmuşlardır. Bu, Foucault'nun (1978) tanımladığı günah çıkarmanın dijital dönüşümünü yansıtan bulgulardır. Bireyler içselleştirilmiş bir algoritmik otorite karşısında canlılıklarını sürekli olarak onaylamak zorundadır. Sonuç olarak algopolitik özne hem gözlemci hem de gözlemlenendir, hem optimizasyonun faili hem de sessiz ölüm yönetişiminin hedefidir.

Ölüm giderek bir veri sorunu ya da performans faktörü olarak görülmekte, bu da onu kişisel bir son noktadan yönetilebilir bir kategoriye dönüştürmektedir. Bu değişimde Mbembe'nin (2003) tanımladığı yaşam ve ölüm üzerindeki egemen iktidar fiilen algoritmik sistemlere devredilmektedir. Neyin sağlıklı, verimli ya da normal olduğu tıbbi ya da devlet otoritesinden çok algoritma mantığı tarafından belirlenmektedir.

Algopolitika dolayısıyla varoluşsal otoritenin organizmadan algoritmaya kaydığı ontolojik bir kırılmayı da ifade eder. Sayısallaşmış benlik (Lupton, 2016) istikrarlı bir kimlik değil, geri bildirim döngüleri aracılığıyla sürekli yeniden inşa edilen kırılgan bir varoluş kipidir. Bu koşullar altında var olmak veriye dönüşmek demektir. Ölümün ekrandaki yokluğu bu nedenle nötr bir tasarım tercihi olarak değil, çağdaş iktidarın stratejik bir ifadesi olarak açıklamaya dahil edilmiştir.

Sonuç olarak algopolitika, yaşamı uzatma ve ölümü geciktirme arayışının aynı algoritmik mantığı izlediği hibrit bir rejimi betimler. Dijital teknolojiler böylece yalnızca araçlar olarak değil, yaşamın ve ölümün anlamlarını dönüştüren ontolojik aktörlerdir. Araştırma bulguları çerçevesinde; akıllı cihaz arayüzlerinin ardında, bireyleri biyolojik sınırlardan uzaklaştırırken onları sonsuz bir veri toplama döngüsüne bağlayan sessiz bir iktidar sistemi yaratmakta bu da yaşamın kendisini paradoksal biçimde bilgiye (enformasyona) indirgemektedir.

Bibliyografya

Ariès, P. (1991). *The hour of our death*. Oxford University Press.

Bookchin, M. (1980). *Toward an ecological society*. Black Rose Books.

Charmaz, K. (2014). *Constructing grounded theory: A practical guide through qualitative analysis* (2. md.). Sage Publications.

- Foucault, M. (1978). *The history of sexuality, Vol. 1: An introduction*. Vintage Books.
- Freud, S. (1919). The uncanny. J. Strachey (Ed. & Çev.), *The standard edition of the complete psychological works of Sigmund Freud* içinde (Cilt 17, ss. 217–256). Hogarth Press.
- Kellehear, A. (2007). *A social history of dying: Cambridge studies in social and cultural anthropology*. Cambridge University Press.
- Lupton, D. (2016). *The quantified self: A sociology of self-tracking*. Polity Press.
- Massimi, M., & Charise, A. (2009). Dying, death, and mortality: Towards thanatosensitivity in HCI. *CHI'09 Extended Abstracts on Human Factors in Computing Systems* içinde (ss. 2459–2468).
- Mbembe, A. (2003). Necropolitics. *Public Culture*, 15(1), 11–40.
- Nuland, S. B. (2010). *How we die: Reflections on life's final chapter* (25. yıl dönümü md.). Random House.
- Strauss, A., & Corbin, J. (1998). *Basics of qualitative research: Techniques and procedures for developing grounded theory* (2. md.). Sage Publications.

YENİ TEKNOLOJİLER VE KADINLARIN BİLGİ İNŞA PRATİKLERİNDEKİ KONUMU: EPİSTEMOLOJİK VE TEKNOLOJİK SORUNLAR

Pınar KARABABA DEMİRCAN¹⁰

Özet: Yeni medya teknolojilerinin bilgi üretimi, öğrenme, problem çözümü alanında yaygınlaşmasıyla beraber daha önceden oluşmuş kurumsal, bürokratik, pratik bilgi setleri “algoritma” kavramıyla birlikte ele alınmaya başlandı. Halihazırda ikili işleyen (hem kendi bilgi kümesi içinde hem de yeni algoritmanın kendi işleyiş alanında) bu farklı fakat ilişkili bilgi setlerini birbirinden ayırmaya çalıştığımızda kurumsal tarih, kolektif bellek, kümülatif deneyim konularında epistemolojik çıkmazların teknoloji kavramı altında örtülü kaldığını görmekteyiz. Özellikle kadınların bilgi ile ilişkilerinin çatışmalı ve uzun tarihi göz önüne alındığında algoritmanın epistemoloji çerçevesinde teknoloji kullanımıyla birlikte eşitlik getireceği inancı “algoritmik ayrımcılık” eleştirileri ile karşı karşıya kalmaktadır. Hem epistemolojik şiddetin bir parçası olan hem de teknoloji ile bağından dolayı bilgi üzerinden yeni tahakküm kurma pratiklerinin aktif sahası olan algoritmik ayrımcılık kendi nedensellik ağları ile bilgi inşa süreçlerinde görünürlüğü yeniden tarihsel olarak ayrıcalıklı olan gruplara vermektedir. Buna göre bilgi inşa pratiklerinde tarihsel olarak dışarıda bırakılan ve kadınların da içinde bulunduğu grupların yeni bilgi inşa sistemlerinde de kendi kümülatif deneyimlerini ve geçmiş ayrımcılıklar ve mücadeleler üzerinden kurdukları kolektif belleği yansıtamamaktadır. Bu yeni alan, kurumsal tarihin kendi deneyim ve bilgi birikimini yansıttığı ve bir vekil sunucu (proxy) işlevi gördüğü algoritma sahasında da karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışma epistemolojik şiddetin bu yeni uzantısı içerisinde kadınların epistemoloji ve teknoloji alanlarındaki konumunu ve baş etme yöntemlerini tartışmaktadır.

Anahtar Kelimeler: epistemolojik şiddet, algoritmik ayrımcılık, toplumsal cinsiyet eşitliği, kolektif bellek, deneyim

Araştırmanın Konusu ve Problemi

Kadınların epistemoloji tarihindeki çatışmalı serüvenine eklenen yeni sayfa, algoritmalar aracılığıyla dünyanın ayrımcı hafızasını temel alan yeni bir bilgi üretim döneminin ortaya çıkmasıyla açılmıştır. Yeni medya teknolojilerinin bilgi üretimi, öğrenme, problem çözümü alanında yaygınlaşması önceki kurumsal, bürokratik ve pratik bilgi setlerinin “algoritma” kavramıyla işlenmesini beraberinde getirir. Bu süreçte dahil edilmeyen hafıza, deneyim ve bilgi kümeleri önceki dönemde epistemolojik şiddetle mücadele eden fakat epistemolojik tahakküm alanındaki mücadelesi tam olarak sonlanmamış gruplara dairdir. Kadınlar bu grupların büyük bir kümesini oluşturmaktadır. Halihazırda ikili işleyen (hem kendi bilgi kümesi içinde hem de yeni algoritmanın kendi işleyiş alanında) bu farklı fakat ilişkili bilgi setlerini birbirinden ayırmaya çalıştığımızda kurumsal tarih, kolektif bellek, kümülatif deneyim konularında epistemolojik çıkmazların teknoloji kavramı altında örtülü kaldığını görmekteyiz.

Bu yeni dönemin uzun bir geçmişi dolayısıyla büyük bir teorik ve pratik birikimi olmasa da önceki hafızanın devralınması, bir diğer deyişle tarihte kadınların deneyimini yansıtmayan tüm politik ve pratik hafızanın bir vekil sunucu (proxy) gibi işlemesi hızla yeni bir terimin, “algoritmik

¹⁰ Doç. Dr., Sosyoloji Bölümü, İstanbul Topkapı Üniversitesi, Türkiye
pinarkarababa81@gmail.com, pinarkarababademircan@topkapi.edu.tr

ORCID: 0000-0003-1565-9409

ayrımcılık” teriminin kullanılmaya başlamasını beraberinde getirmiştir. Kadınların bilgi ile ilişkisine bakıldığında bu tarihin engellenmiş ve sekteye uğratılmış niteliği göze çarpar. Algoritmanın işleyişinde de hızla ortaya çıkan durum önceki epistemolojik tahakküm biçimlerinin dijital mecrada da hızla benzer bir epistemik ayrımcılık alanı var ederek kendini yeniden üretmesidir. Ortaya çıkan tablo, epistemolojik şiddetin hem yeniden tanımlandığı hem de teknoloji aracılığıyla farklı biçimlerde güncellendiği bir sürece işaret etmektedir. Bu süreçte bilen öznenin konumu yeniden düzenlenirken, bilgi-emek ilişkisindeki hiyerarşiler kadınların ikincilleştirilmesini tekrar eden biçimlerde üretmeye devam etmektedir.

Özellikle kadınların bilgi ile ilişkilerinin çatışmalı ve uzun tarihi göz önüne alındığında algoritmanın epistemoloji çerçevesinde teknoloji kullanımıyla birlikte eşitlik getireceği inancı “algoritmik ayrımcılık” eleştirileri ile karşı karşıya kalmaktadır. Hem epistemolojik şiddetin bir parçası olan hem de teknoloji ile bağından dolayı bilgi üzerinden yeni tahakküm kurma pratiklerinin aktif sahası olan algoritmik ayrımcılık kendi nedensellik ağları ile bilgi inşa süreçlerinde görünürlüğü yeniden tarihsel olarak ayrıcalıklı olan gruplara vermektedir. Buna göre bilgi inşa pratiklerinde tarihsel olarak dışarıda bırakılan ve kadınların da içinde bulunduğu grupların yeni bilgi inşa sistemlerinde de kendi kümülatif deneyimlerini ve geçmiş ayrımcılıklar ve mücadeleler üzerinden kurdukları kolektif belleği yansıtamamaktadır. Bu çalışma epistemolojik şiddetin bu yeni uzantısı içerisinde kadınların epistemoloji ve teknoloji alanlarındaki konumunu ve muhtemel baş etme yöntemlerini tartışmaktadır.

Bu noktada önemli soru, yeni bir ayrımcılık dönemine mi girildiği, yoksa bilinen pratiklerin yalnızca dijital teknikler aracılığıyla yeniden mi dolaşıma sokulduğudur. Bu ayrım, geçmiş direniş biçimlerinin ve kolektif belleğin bugün için nasıl işlev göreceğini belirleyecektir. Buna göre kadınların bilgi sistemleri içinde kendilerini görünür kılma mücadelelerinin devamlılığı ya da bellek ve deneyim ilişkisinin bir anlamda yeni bir mecrada yeniden başlama zorunluluğu ortaya çıkacaktır. Alternatif bir imkân ise, bilgi, teknoloji ve iktidar ilişkilerinde yeni bir dirençlilik geliştirerek kadınların kendi epistemik konumlarını yeniden inşa edebilmeleridir. Sunum bu çerçeveyi merkeze alarak tarih-bellek ve bilgi-iktidar ilişkilerinin geçmiş ve algoritma dönemindeki benzerlik ve farklarını kadınların halihazırdaki ve potansiyel başa çıkma pratikleri ile değerlendirmeyi amaçlamaktadır.

Epistemik Şiddeti Araştırmak

Bu çalışma, ampirik bir saha araştırmasına dayanmamakta; algoritmik sistemler, bilgi üretimi ve epistemolojik şiddet arasındaki ilişkiyi kuramsal düzlemde tartışmayı amaçlayan teorik bir inceleme olarak konumlanmaktadır. Bu tercih, yalnızca araştırmanın kapsamıyla değil, aynı zamanda ele alınan meselenin güncelliği ve yöntembilimsel olarak henüz tam anlamıyla kurumsallaşmamış olmasıyla da ilişkilidir. Algoritmik ayrımcılık ve epistemolojik şiddetin dijital biçimleri, hem hızla dönüşen teknolojik altyapılar nedeniyle klasik sosyal bilim yöntemleriyle doğrudan ölçülmesi ve gözlemlenmesi güç olgular arasında yer almaktadır hem de yansıtılmayan bir hafızanın ve deneyimin incelemesini yapmak meselenin yapısal örtüklüğü sebebiyle zorlaşmaktadır.

Yeni ortaya çıkan teknolojik rejimler, bilginin üretim ve dolaşım biçimlerini dönüştürürken, bu dönüşümün kavramsallaştırılmasını da zorlaştırmaktadır. Özellikle algoritmaların kapalı, mülkiyet temelli ve sürekli güncellenen yapıları, araştırmacının nesnesine eleştirel bir mesafeden erişimini sınırlandırmaktadır. Bu durum, yöntembilimsel bir eksiklikten ziyade, algoritmik sistemlerin epistemolojik şiddeti nasıl perdelediğinin bizzat bir göstergesi olarak değerlendirilmektedir. Zira

bilginin nasıl üretildiği, hangi verilerin dışarıda bırakıldığı ve hangi bilen özne modelinin merkez alındığı soruları, teknolojinin teknik dili altında görünmez kılınmaktadır.

Bu çalışmada izlenen yöntem, eleştirel epistemoloji, feminist bilim çalışmaları ve teknoloji eleştirisi literatürlerinin karşılaştırmalı ve kavramsal analizi üzerine kuruludur. Foucault'nun bilgi-iktidar ilişkisine dair çözümlemeleri, Haraway'ın konumlanmış bilgi yaklaşımı ve Spivak'ın epistemolojik şiddet kavramsallaştırması, algoritmik sistemlerin yalnızca teknik değil, aynı zamanda tarihsel ve politik yapılar olarak ele alınmasını mümkün kılan analitik araçlar sunmaktadır. Bu kuramsal çerçeve, algoritmaların tarafsızlık ve evrensellik iddialarını sorgulamak için yöntemsel bir zemin oluşturmaktadır.

Teorik çalışmanın karşılaştığı temel zorluklardan biri, algoritmik sistemlerin somut etkilerinin çoğu zaman dolaylı, gecikmeli ve parçalı biçimde ortaya çıkmasıdır. Bu durum, nedensellik ilişkilerinin açık biçimde kurulmasını güçleştirmekte; ancak aynı zamanda epistemolojik şiddetin doğasına işaret etmektedir. Epistemolojik şiddet, çoğunlukla açık baskı biçimleriyle değil, bilginin ne olduğuna ve kim tarafından üretilebileceğine dair sınırların sessizce çizilmesiyle işler. Algoritmaların bu sınırları teknik gereklilikler olarak sunması, yöntembilimsel belirsizlikleri derinleştirmektedir.

Bu çalışma, yöntemsel zorlukları aşılması gereken birer engel olarak değil, ele alınan meselenin kurucu unsurları olarak değerlendirmektedir. Algoritmik sistemlerin birikiminin araştırılmasına dair yaşanan sınırlılıklar, yeni medya teknolojilerinin epistemolojik şiddeti nasıl görünmezleştirdiğini ve meşrulaştırdığını doğrulayan yapısal göstergeler olarak okunmaktadır. Bu yaklaşım, teorik analizlerin, henüz tam olarak ölçülemeyen ancak etkileri derinleşen bu yeni bilgi rejimlerini anlamada vazgeçilmez bir araç olduğunu savunmaktadır.

Epistemik Şiddet ve Teknoloji Destekli Görünmezlik

Bilgi, iktidar ve teknoloji arasındaki ilişki, özellikle dijitalleşmenin hız kazanmasıyla birlikte sosyal bilimlerde yoğun bir tartışma alanı haline gelmiştir. Klasik epistemoloji literatürü, bilginin evrensel ve öznellikten bağımsız olarak üretilebileceği varsayımına dayanırken, eleştirel ve feminist yaklaşımlar bu varsayımı erken dönemden itibaren problematize etmiştir. Michel Foucault'nun bilgi-iktidar ilişkisine dair çalışmaları, bilginin tarafsız bir yansıma değil, belirli iktidar düzenekleri içinde üretilen ve dolaşıma sokulan, özneyi aracı kılarak yayılmayı hedefleyen bir pratik olduğunu ortaya koymuştur (Foucault, 2005). Foucault'ya göre bilgi, belirli söylemsel rejimler aracılığıyla neyin “doğru”, “bilimsel” ve “meşru” kabul edileceğini belirler. Bu yaklaşım, güncel literatürde algoritmaların yeni bir söylemsel iktidar biçimi olarak ele alınmasına teorik bir zemin sunmaktadır.

Epistemik Şiddet bilgi üretimi süreçlerinde baskın grupların bilen özneyi tanımlar ve bilgi üzerine sistemler kurarken dışarıda bıraktıkları gruplara dair görünmezleştirme ve bilgi alanından dışlama pratiklerinin çatı kavramıdır. Spivak bu kavramı sömürgeleştirme çerçevesinde tanıtırken epistemik şiddetin kurumsallaşmasını “kolonyal özneyi öteki olarak yapılandırmak için uzaktan koordine edilen, geniş kapsamlı ve heterojen proje” olarak tanımlar (Spivak 1988, 280). Bu bağlamda algoritmalar, yalnızca bilginin aktarımında değil, bilginin ne olduğunun tanımlanmasında da aktif rol oynayan araçlar haline gelmektedir. Güncel çalışmalar, epistemolojik şiddetin dijitalleşme ile birlikte daha örtük, ancak daha yaygın ve otomatik bir nitelik kazandığını göstermektedir.

Spivak'ın madun tanımdan hareketle açılan literatür içinde daha geniş mecralarda da tanımlanan epistemik şiddet Santos'un çalışmalarında "epistemicide" adını alır çünkü kültürler arası eşitsiz değişimler her zaman alt kültürün bilgisinin ölümünü beraberinde getirir (Santos, 2014, 92). Bu sebeple Santos pradiğma değişimini ve farklı düşünme yöntemlerinin geliştirilmesini savunmaktadır (88). Benzer şekilde bu çalışma da algoritmik ayrımcılığın doğrudan algoritma ile sadece hukuk bazında mücadele etmek ile değil tarih-bellek ve emek alanlarında savunuculuk ve bilgi üretimi ile sınırlanabileceğine inanmaktadır.

Weerts ve çalışma grubu bu ayrımcılığın işleyişinde karşılaşılan meşrulaştırma sorunun tarafsızlık teriminin vurgulanmasıyla ilişkisini gösterir ve bunu "tarafsızlık yanılgısı" olarak adlandırır. Algoritma savunusu üç tarafsızlık alanı belirler bunlar "verilerin tarafsızlığı", "tahmin modellerinin tarafsızlığıdır" ve "algoritmik karar vermenin tarafsızlığıdır" (Weerts, vd., 2024, 2061). Oysaki statüko, veri, uygulama modeli ve karar verme mekanizmaları arasında statükodan yola çıkan pek çok alışveriş ağı görülmektedir (2065).

Algoritmalar üzerine yapılan eleştirel çalışmalar, bu sistemlerin "teknik rasyonalite" kavramını üretmek mevcut toplumsal eşitsizlikleri yeniden ürettiğini göstermektedir. Özellikle Safiya Noble'in algoritmik arama motorları üzerine yaptığı çalışmalar, ırk ve cinsiyet temelli önyargıların dijital sistemler aracılığıyla nasıl normalleştirildiğini ortaya koymuştur. Onun çalışmasında siyahiliğe dair deneyimin değil siyahi karşıtlığının veri kurucu özelliği diğer pek çok gruba da bu bilgiden hareketlenen bir önyargının işlenmesini beraberinde getirir ve ırkçı algoritmanın kolaylıkla cinsiyetçiliği de benimseyerek yetersiz veri üzerinden siyahi kadın prototipleri oluşturmaya yol açar (Noble, 2018, 11). Bu hem gündelik bilginin hem de bürokratik bilginin işleminde etkilenen kalıp önyargılar sistemini harekete geçirir.

Toplumsal cinsiyet perspektifi, bu görünmezliğin rastlantısal olmadığını ortaya koyar. Feminist emek literatürü, kadınların tarihsel olarak bakım, duygulanımsal emek ve yeniden üretim alanlarında yoğunlaşan emeğinin nasıl değersizleştirildiğini göstermiştir. Algoritmik bilgi üretim süreçleri de benzer bir mantıkla işlemekte; kadınların ve marjinalleştirilmiş grupların bilgiye katkıları ya veri öncesi aşamada dışlanmakta ya da teknik süreçlerin içine gömülerek tanınmaz hale gelmektedir. Böylece bilgi-emek ilişkileri, cinsiyetlendirilmiş bir hiyerarşi üzerinden yeniden kurulmaktadır.

Epistemik Bir İnşa Mücadelesi

Başta sorulan soruyu yeniden gözden geçirilirse bu dönemin doğrudan yeni bir ayrımcılık dönemi olmadığı fakat teknoloji epistemoloji ilişkisini yeniden ele almanın gerekliliğini ortaya koyan bir süreç olduğu görünmektedir. Bu bağlamda algoritmalar, yalnızca bilginin dolaşımını hızlandıran araçlar değil, aynı zamanda hangi deneyim biçimlerinin "bilgi" olarak tanınacağını belirleyen düzeneklerdir. Erkek egemen teknik uzmanlık, rasyonalite ve nesnellik idealleriyle özdeşleştirilirken; deneyimsel, duygulanımsal ve kolektif bilgi biçimleri ikincilleştirilmektedir. Bu durum, bilen öznenin yalnızca epistemolojik değil, aynı zamanda emek rejimleri üzerinden de inşa edildiğini göstermektedir.

Feminist epistemoloji literatürü ise bu tartışmaya "bilen özne" kavramı üzerinden katkı sunmaktadır. Donna Haraway'ın "konumlanmış bilgi" yaklaşımı, bilginin her zaman belirli bir öznel ve toplumsal konumdan üretildiğini vurgulayarak, algoritmaların evrensellik iddiasını eleştiriye açar. Bu noktada "bilen özne" kavramı merkezi bir önem taşır. Klasik epistemolojide bilen özne, rasyonel, evrensel ve bedensiz bir figür olarak kurgulanmıştır. Feminist epistemoloji ise bu figürün tarihsel olarak erkek deneyimini merkeze aldığını göstermiştir. Algoritmik

sistemler, bu soyut bilen özneyi teknik bir form altında yeniden üretmekte; böylece bilginin üretiminde öznel deneyimlerin ve kolektif belleğin rolünü dışlamaktadır. Sonuç olarak algoritmalar, bilen özneyi çoğullandırmak yerine tekilleştiren ve hiyerarşik hale getiren bir işlev görmektedir.

Bu noktada Susan Buck-Morss'un "delikli tarih" kavramının yeni mücadele alanlarında deneyim, birikim ve bellek öğelerini örgütlemek açısından işlevsel olduğunu düşünüyorum (Buck-Morss, 2009). Buck-Morss modern tarihyazımının çizgisel, ulus-merkezli ve kapalı anlatılarını eleştiren bir yaklaşımı ifade eder. Buck-Morss'a göre tarih, birbirinden yalıtılmış ulusal ya da ideolojik anlatılardan değil, karşılaşmalar, kesişmeler ve aktarım noktalarıyla "delinmiş" çok katmanlı bir alandan oluşur. Bu yaklaşım, özellikle Doğu-Batı, merkez-çevre ve ilerleme-gerilik ikiliklerini sorgulayarak, tarihin bastırılmış, unutulmuş ya da görünmez kılınmış bağlantılarını açığa çıkarmayı amaçlar. Böylece delikli tarih, eleştirel, karşılaştırmalı ve transnasyonal bir tarih düşüncesi önerir.

Sonuç olarak teknoloji, toplumsal cinsiyet ve bilgi-emek ilişkileri, algoritmik sistemler aracılığıyla birbirini yeniden üreten bir yapı oluşturmaktadır. Bu yapı içerisinde epistemolojik şiddet, yalnızca bilginin içeriğinde değil, bilginin hangi emek süreçleriyle üretildiğinin görünmez kılınmasında da ortaya çıkmaktadır. Kadınların bu süreçlerdeki konumu, hem bilgi üreticisi hem de bilgi-emek sağlayıcısı olarak sistematik biçimde silinmekte; bu da algoritmik eşitsizliğin sürekliliğini sağlamaktadır. Buna karşı çıkmanın yolları içinde tarih ve deneyim ilişkisini eksiklik üzerinden değil, kümülatif deneyimlerin öbeklendiği alanlardan yola çıkarak tamamlayıcı ve dönüştürücü bir şekilde gösterecek hukuksal, akademik ve pratik çalışmaların tarihin dominant lineerliğini kırarak şekilde ilerlemesinin önünde duracağını düşünüyorum. Bu ikili mecrada, hem fiziksel-toplumsal mekânda hem de dijital mekanda gerçekleştirilecek bir mücadele. Birbirini üreten bu iki alanın bilgi alanındaki suç ortaklığı ancak her iki alanda da yeni bilgilerin üretilip birinde toplumsal hayata diğerinde bilgi sürümüne aktarımıyla var edilebilir.

Bibliyografya

- Buck-Morss, S. (2009). *Hegel, Haiti, and universal history*. University of Pittsburgh Press.
- Foucault, M. (2005). *Özne ve iktidar* (I. Ergüden & O. Akınbay, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Haraway, D. J. (1988). Situated knowledges: The science question in feminism and the privilege of partial perspective. *Feminist Studies*, 14(3), 575–599.
- Noble, S. U. (2018). *Algorithms of oppression: How search engines reinforce racism*. New York University Press.
- Santos, B. d. S. (2014). *Epistemologies of the South: Justice against epistemicide*. Routledge.
- Spivak, G. C. (1988). Can the subaltern speak?. N. Cary & L. Grossberg (Ed.), *Marxism and the interpretation of culture* içinde (ss. 271–313). University of Illinois Press.
- Weerts, H., et al. (2024). The neutrality fallacy: When algorithmic fairness interventions are (not) positive action. *Proceedings of the 2024 ACM Conference on Fairness, Accountability, and Transparency (FAccT '24)* içinde (ss. 2060–2070). Association for Computing Machinery. <https://doi.org/10.1145/3630106.3659025>

AKADEMİDE DİJİTAL DÖNÜŞÜM: YAPAY ZEKÂ ARAÇLARININ KULLANIM PRATİKLERİ VE TUTUMLAR

Eda KILIÇ¹¹

Özet: Üretken yapay zekâ araçlarının bilhassa 2022’de ChatGPT’nin ortaya çıkışı ile kullanım oranları önemli seviyede artmıştır. Gündelik hayatta, müşteri hizmetlerinde, telefonlardaki akıllı asistan uygulamalarında kullanımı önceki yıllara dayansa da mevcut yapay zekâ araçlarının sınırlı kapasiteleri ve yapabildiklerinin aksine üretken yapay zekâ araçlarının sundukları günlük kullanımdan sağlık alanına, hukuk alanından eğitim alanına çok geniş yelpazede kullanıcılara hitap etmiştir. Akademik alanda ise kaynakça düzenleme, literatür tarama gibi spesifik işlevlere sahip yapay zeka araçları (Mendeley, EndNote gibi), halihazırda kullanılmaktaydı. Ancak ChatGPT, Gemini gibi üretken yapay zekâ araçları akademik araştırmalarda ve akademik yazımda ihtiyaç duyulan tüm işlevleri basit komutlarla yerine getirme olanağı sunmaktadır. Bu kolaylık, kısa sürede çok sayıda yayın üretebilmek anlamına gelirken beraberinde etik kaygıları getirmiştir ve bu araçları kullanmayanların haksız rekabete uğrayacağı, yayın kalitesinin düşeceği yönündeki tartışmalara yol açmıştır. Bu doğrultuda üretken yapay zekâ araçlarının akademik çalışmalarda kullanılmasına yönelik Türkiye’de Yükseköğretim Kurumu da bir rehber oluşturmuştur. Dolayısıyla üretken yapay zekâ araçlarının kullanımının önüne geçilmesi yerine sorumlu ve etik kullanımın sınırları belirlenmiştir. Dijitalleşmenin ulaştığı bu son boyut ile bu araçların akademik üretim, araştırma yönetimi ve öğretim faaliyetleri üzerindeki etkisinin artması sonucu akademideki rolü önemli bir çalışma alanı haline gelmiştir. Bu doğrultuda Türkiye’de akademisyenlerin ve akademik yayın üreten lisansüstü öğrencilerin üretken yapay zekâ kullanım pratiklerini, bu araçlara yönelik tutum ve yaklaşımlarını ve akademik iş süreçlerindeki dönüşümü belirlemek üzere 2024 Nisan-Eylül ayları arasında saha çalışması yapılmıştır. Nicel yöntemle yürütülen bu araştırma, 305 akademisyen ve 119 yüksek lisans ve doktora öğrencisi tarafından yüz yüze ve çevrimiçi yanıtlanan anket formundan elde edilen sonuçları içermektedir. Akademik araştırmacıların üretken yapay zekâ araçlarını kullanım sıklığı, amaçları, fayda ve risk algıları ve etik kaygıları araştırmanın sonuçlarını oluşturmaktadır. Bulgular, katılımcıların bu araçları kullanmaya yönelik olumlu tutumlara sahip olduklarını, bu araçları düzenli kullandıklarını ancak etik kaygıların varlığını sürdürdüğünü ortaya koymaktadır. Çalışma, bu araçların akademik çalışmalarda kullanımının her geçen gün arttığını ortaya koymakta dolayısıyla bu araçların kullanım pratiklerinin genele yayılması gerekliliğini ancak bunun kurumsal politika, eğitim programları ve etik çerçeve bağlamında ele alınması gerektiğini önermektedir.

Anahtar Kelimeler: : yükseköğretim, akademik etik, yapay zekâ, akademisyen, lisansüstü öğrenci

¹¹ Dr.

Bağımsız araştırmacı, Türkiye

edaakademik@gmail.com

Orcid Id: <https://orcid.org/0000-0001-7075-0315>

Araştırmanın Konusu ve Problemi

Bu araştırmanın konusu, akademisyenlerin ve lisansüstü öğrencilerin üretken yapay zekâ (generative artificial intelligence- GenAI) tabanlı araçlarını akademik yazım süreçlerinde kullanımına yönelik bireysel tutumlarının, algılarının ve etik kaygılarının çok boyutlu bir çerçevede incelenmesi ve bu yapıların demografik değişkenler ve kullanım tercihleri açısından nasıl konumlandırıldığının değerlendirilmesidir.

Akademik üretimde yapay zekâ (YZ) tabanlı araçların ve uygulamaların kaynakça düzenleme, çeviri yapma gibi amaçlarla kullanılması yeni bir gelişme olmamakla birlikte üretken yapay zekâ araçlarının yazım süreçlerinin her aşamasını gerçekleştirme potansiyeli, akademik üretimin doğasına etkileri açısından riskleri ve fırsatları beraberinde getirmektedir. Bu bağlamda özgünlük, dürüstlük, etik sorumluluk, akademisyenlerin geleceği, akademik emeğin niteliği ve araştırma pratiklerinin dönüşümü açısından yeni ampirik soruları ortaya çıkarmaktadır.

Araştırmanın problem alanı, **üretken YZ araçlarının akademik üretimde kullanımına yönelik olumlu/olumsuz tutumlar, öz-yeterlik temelli beceri algıları, bu araçların kullanılabileceği kapsama ilişkin görüşler, bilim etiği ve akademisyenlerin geleceğine yönelik kaygılar** gibi yapıları, bir ölçme modeli üzerinden katılımcı profillerinin bu yapılarda anlamlı farklılık gösterip göstermediğinin incelenmesidir.

Literatürde, YZ'nin akademik yazım süreçlerindeki etkilerini tartışan çalışmalar ve YZ araçlarının kullanımına ilişkin tutumları ölçmeye yönelik ölçek geliştirme ve uyarlama çalışmaları bulunmakla birlikte, kullanıcıların bu teknolojilere yaklaşımını çok boyutlu ve kapsamlı biçimde değerlendirilmesine yönelik ampirik çalışmalar sınırlıdır.

Araştırmanın problemi, bu çerçevede şu temel soruda somutlaşmaktadır: **“Araştırmacıların yapay zekâ araçlarının akademik yazım süreçlerinde kullanılmasına yönelik tutumları, algıları ve etik kaygıları hangi düzeydedir ve bu tutumlar belirli kullanıcı gruplarına göre anlamlı şekilde farklılaşmakta mıdır?”**

Çalışma, bu problemi çözmek amacıyla akademisyenlerin ve lisansüstü öğrencilerin:

- Üretken YZ araçlarını akademik yazım süreçlerinde kullanım tercihleri,
- Bu araçlarının akademik yazım süreçlerinde kullanılmasına yönelik olumlu tutumları,
- Bu araçlarının akademik yazım süreçlerinde kullanılmasının olası olumsuz sonuçları,
- Beceri algıları,
- Etik kaygıları

gibi değişkenlerin cinsiyet, yaş, akademik unvan gibi demografik veya davranışsal değişkenler açısından farklılaşıp farklılaşmadığını sistematik biçimde incelemeyi amaçlamaktadır.

Bu problem üzerinden çalışma, hem akademik üretimde YZ araçlarının kullanımına dair güncel akademik tartışmalara katkı sağlamayı hem YZ araçlarının akademik üretim süreçlerine entegrasyonuna ilişkin **ölçümsel kanıt üretmeyi** hem de yükseköğretim kurumlarında politika ve

etik yönergeler geliştirme süreçlerine dayanak oluşturabilecek veri temelli bir çerçeve sunmayı hedeflemektedir.

Araştırma Yöntemi

Bu araştırma, akademisyenlerin ve lisansüstü öğrencilerinin akademik üretimde üretken yapay zekâ araçlarının kullanımına ilişkin tercihlerini, deneyimlerini, bu araçların kullanılmasına yönelik tutumlarını, beceri algılarını ve etik kaygılarını incelemek amacıyla nicel araştırma deseninde yürütülmüştür. Nicel yöntem, araştırma problemini ölçülebilir değişkenler üzerinden anlamayı ve gruplar arasındaki farklılıkları istatistiksel olarak test etmeyi mümkün kıldığı için tercih edilmiştir (Creswell, 2014). Çalışmada kesitsel tarama modeli kullanılmış olup veriler yüz yüze ve çevrim içi anket formu aracılığıyla toplanmıştır. Evreni, Türkiye’de çeşitli üniversitelerde çalışan akademisyenler ve öğrenim gören lisansüstü öğrenciler oluşturmakta; örnekleme ise kolayda örnekleme yoluyla ulaşılan toplam **424 katılımcı** meydana getirmektedir. Katılımcılardan demografik bilgiler ve kullanım tercihlerine ek olarak yapay zekâyâ ilişkin tutum ve algılarını ölçmeye yönelik maddeleri içeren soru gruplarını yanıtlamaları istenmiştir. Soru grupları, literatür taraması doğrultusunda yazar tarafından oluşturulmuştur. Anket formunda yer alan tüm soru grupları, **5’li Likert tipi** ölçekte düzenlenmiş olup (1 = Kesinlikle katılmıyorum, 5 = Kesinlikle katılıyorum), “YZ olumlu tutum”, “YZ beceri algısı”, “YZ olumsuz beceri algısı”, “Bilim etiği ve akademisyenliğin geleceğine ilişkin kaygılar” ve “olası olumsuz sonuçlar” alt boyutlarından oluşmaktadır. Ölçeklere ilişkin iç tutarlılık güvenilirliği Cronbach alfa katsayıları üzerinden incelenmiş ve tüm alt boyutların .70’in üzerinde güvenilir olduğu belirlenmiştir.

Verilerin analizi SPSS 27 paket programı kullanılarak gerçekleştirilmiştir (Field, 2018). Öncelikle betimleyici istatistikler (ortalama, standart sapma, frekans, yüzde) hesaplanmış, ardından normallik varsayımı çarpıklık-basıklık değerleri ve histogram grafikleri incelenerek değerlendirilmiştir. Cinsiyet gibi iki kategorili değişkenlere göre ölçek puanlarında farklılık olup olmadığını incelemek için bağımsız örneklem t-testi, ikiden fazla kategori içeren değişkenler için tek yönlü **varyans analizi (ANOVA)** uygulanmıştır. ANOVA sonuçlarında anlamlı farklılık elde edilen durumlarda farkın kaynağını belirlemek amacıyla **Tukey HSD** çoklu karşılaştırma testi kullanılmıştır. Böylece gruplar arası ortalama farklarının istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığı ve farkın hangi yönlerde gerçekleştiği belirlenmiştir (Büyüköztürk, 2022). Ayrıca anlamlı bulunan karşılaştırmalar için etki büyüklüğü ölçütü olarak **Cohen’s d** ve **eta-kare (η^2)** değerleri raporlanmıştır. Tüm analizlerde anlamlılık düzeyi $p < .05$ olarak kabul edilmiştir.

Bu yöntemsel çerçeve, araştırmanın geçerli ve güvenilir biçimde yürütülmesini sağlamış ve nicel desenin sunduğu karşılaştırmalı analiz imkânlarından yararlanarak yapay zekâ araçlarının kullanımına ilişkin tercihlerin, tutumların, algıların ve kaygıların demografik değişkenlere ve kullanım tercihlerine göre istatistiksel olarak anlamlı biçimde değerlendirilmesine olanak tanımıştır.

Kavramsal ve Kuramsal Çerçeve

Teknolojik gelişmeler yüzyıllar boyu insan hayatını kolaylaştıran, çok daha karmaşık işlerin üstesinden gelinmesini sağlayan yenilikleri beraberinde getirmiştir. Her geçen gün bu yenilikler artmakta, geliştirilmekte ve tahmin gücünün ötesinde işlevlerle karşımıza çıkmaktadır (Bozkurt ve

Moosa, 2025). Robotlar, yapay zeka gibi ürünlere aşina olunmasına rağmen bu ürünlerin karar verme mekanizması insana benzeyen (Kolbjørnsrud vd., 2016), insana benzer yargılar oluşturup sınıflandırma ve analiz yapabilen (Russel ve Norvig, 1995) diğer bir deyişle insana özgü bilişsel işlevler sergileme özelliğine sahip olabileceği gerçekleşmekten uzak görünüyordu. Artık bunun gerçekleştiğini üretken yapay zekâ ile söylemek mümkün hale gelmiştir. Üretken yapay zekâyı, insan zekâsına ve yeteneklerine özgü işlevlerin bilgisayar tarafından öğrenilerek taklit edilmek üzere eğitilmiş büyük veri kümelerini hesaplama algoritmaları olarak tanımlamak mümkündür (Zhang ve Lu, 2021; Syam ve Sharma, 2018). Üretken yapay zekânın öne çıkan en bilinen örneği 2022’de ChatGPT olarak ortaya çıkmış ve benzer GPT’lerin (Generative, Pre-trained Transformer) piyasaya çıkışı onu izlemiştir. GPT’ler, farklı dilleri tanıma, kullanabilme ve yorumlama yeteneğine sahip ve sürekli eğitilen büyük dil modellerine dayanarak sohbet etme olanağı sağlamaktadır. Sağlık, finans, e-ticaret, chatbots gibi uygulama alanlarının yanı sıra GPT’ler ve diğer üretken yapay zekâ araçlarının, akademik üretimin tüm süreçlerinde kullanımı artmıştır.

Üretken YZ araçlarının hem harcanan zaman hem de emek açısından araştırma (hipotez oluşturma, literatür taraması, yöntem seçimi, veri toplama, veri analizi vb.) ve yazma (başlık, anahtar kelimeler, giriş, yöntem, sonuç, tartışma, kaynakça kısımları, çeviri yapma vb.) süreçlerinin kolaylaşmasını sağlayan işlevleri, bilimsel araştırmacıların ilgisini çekerek kullanım tercihlerinde değişikliğe yol açmıştır (Haleem vd., 2022; Mondal ve Mondal, 2023; Geoffrey, 2023). Yapılan araştırmalar, YZ araçlarının yaygınlaştığını ve gelecekte bilimsel araştırma pratiği üzerinde önemli bir etkiye sahip olacağını öngörmektedir (Van Noorden ve Perkel, 2023; Farhi vd., 2023; Mohammadi vd., 2026). Akademik üretimde üretken YZ araçlarının kullanılmasının algılanan en önemli avantajı, üretim sürecini hızlandıracağı, kolaylaştıracağı dolayısıyla üretkenliği ve verimliliği arttıracığı şeklindedir. Gerek teşvik gerekse yükselme kriterleri nedeniyle bilhassa akademisyenler için yayın kalitesi kadar yayın sayısı da oldukça önem arz etmektedir. Bu doğrultuda bilimsel araştırmalarda bu araçların diğer faydaları, bilim insanlarının iş yükünün azalması (Gao vd., 2022), literatürün taranarak okunması ve özetlenmesi için ayrılan zamanın azalması (Van Noorden ve Perkel, 2023), daha hızlı ve etkili yayın yapılması (Mijwill vd., 2023), içerik kalitesinin artırılması (Patel ve Lam, 2023), çeviri yapılmasının kolaylaşması (Van Noorden ve Perkel, 2023; Chen, 2023) şeklindedir.

Yapay zekâ araçlarının kullanımına ilişkin riskler, potansiyel olumsuz sonuçlar ve kaygılar ise ücretli uygulamalara erişim ve bu araçların kullanımına ilişkin bilgi ve beceri eksikliğinin yaratacağı eşitsizlik ve haksız avantaj, intihal riski (Geoffrey, 2023; Vanathi, 2023; Rodrigues vd., 2025), haksız fayda (yükselme, teşvik) (Thunström, 2022; Dolunay ve Temel, 2024), telif hakkı sorunu (AlZaabi vd., 2023), veri gizliliği ve güvenliği riski (Baumgartner, 2023), öğrencilerin ödev hazırlarken ya da online sınavlarda kopya çekme ihtimali (Geoffrey, 2023), yanıltıcı yanıtlar nedeniyle bilim insanının objektifliğini kaybetme riski (Guleria vd., 2023), sorumluluk eksikliği (Sáiz-Manzanares vd., 2022), bilim insanının/ akademisyenin özgünlük, yenilikçilik ve yaratıcılığın aşınması (Crompton ve Burke, 2023; Golan vd., 2023), kendi üslubunu yitirmesi (AlZaabi vd., 2023), eleştirel düşünce becerisinin körelmesi (Golan vd., 2023, Kasani vd., 2024), bilimsel üretimin yalnızca bu araçlar ile yapılmasının mümkün olması halinde akademik

araştırmacıların işlerini kaybetme riski (Jabotinsky ve Sarel, 2022) şeklinde literatürde yer almaktadır.

Bilimin geleceği ve bilim etiği açısından riskler ise yanlış bilginin yayılması riski (Bushwick ve Mukerjee, 2022; Guleria vd., 2023; Sanmarchi vd., 2023), bu araçlarla oluşturulan bilimsel metinlerin yüzeysel kalması ve insana özgü incelikli dil kullanımının olmaması (Hill-Yardin vd., 2023), aslında var olmayan kaynaklara atıflar yapılması, (Bushwick ve Mukerjee, 2022; Manohar ve Prasad, 2023), üslup açısından birbirine benzer akademik yayınlar üretilmesi, yapay zekadan yararlanıldığına gizlenmesi gibi hesap verebilirlik (AlZaabi vd, 2023) ve şeffaflık sorunları (Geoffrey, 2023) olarak açıklanabilir.

Bu çalışmanın literatürde doldurmayı iddia ettiği boşluklardan biri, Türkiye’de akademisyenler üzerine sınırlı sayıda yapılmış nicel araştırma olmasına rağmen bilimsel araştırma sürecini yürüten diğer bir grup olan lisansüstü öğrencilerin bu araştırmalara dâhil edilmemesidir. Literatüre katkı sağlayacak diğer ve en önemli katkı ise Türkiye’de akademisyenlerin ve lisansüstü öğrencilerin daha önce YZ araçları kullanma deneyimi olup olmadığının, YZ araçlarını kullanabilme becerisine dair algılarının, YZ’ ye ilişkin olumlu tutumlarının ve bilim etiği ve akademisyenliğin geleceğine ilişkin kaygılarının incelenmesi olacaktır.

Bulgular, Beklenen Sonuçlar

Katılımcıların %72’si akademisyenlerden, %28’i ise lisansüstü öğrencilerden oluşmaktadır. %58,3 ile kadın katılımcılar, %76,9 ile sosyal bilimlerdeki araştırmacılar örnekleme çoğunluğu oluşturmaktadır. Akademik yazımda akademisyenlerin 52,5’i, lisansüstü öğrencilerin %64,7.2si YZ araçlarını kullandıklarını belirtmiştir. Bu araçları düzenli kullanan akademisyen oranı %44,3, lisansüstü öğrencilerin oranı ise %41,2’dir. Birden fazla yanıt verebilme özelliği olan sorularda en fazla kullanılan araçların %84 ile ChatGpt, %34,4 ile Grammarly ve %33,7 ile Canva olduğu anlaşılmıştır. Akademik üretimde YZ araçlarına en çok çeviri yapmak (%62,7), yazım ve dilbilgisi denetimi yapmak (%57,3) ve literatür tarama (%50,2) için başvurulduğu görülmüştür.

Akademik üretimde YZ araçlarının kullanımına ilişkin olumlu tutum, olası olumsuz sonuçlar, bilim etiğine ve akademisyenliğin geleceğine ilişkin kaygı, beceri algısı puanları ve kullanılan YZ araçlarının ortalamaları üzerinde cinsiyet, yaş, çalışma alanı ve akademik yazımda YZ araçları kullanma durumunun farklılık yaratıp yaratmadığını belirlemek üzere Bağımsız Örneklem T Testleri yapılmıştır.

Cinsiyetler arasında YZ olumlu tutum düzeyi, bilim etiği ve akademisyenlerin geleceğine ilişkin kaygı düzeyi, olası olumsuz sonuç puanları ve beceri algı düzeyi anlamlı biçimde farklıdır ($p < .005$). Erkek katılımcıların akademik yazımda YZ araçlarının kullanılmasına yönelik olumlu tutum puanları (Cohen’s d : -.30), beklenen olumsuz sonuç puanları (Cohen’s d : -.28) ve bu araçları kullanabileceklerine dair beceri algıları kadınlara göre daha yüksektir (Cohen’s d : -.30), kadınların ise bilim etiğine ve akademisyenlerin geleceğine ilişkin kaygıları daha fazladır (Cohen’s d : .33).

33 yaş altı ve üstü katılımcıların YZ olumlu tutum düzeyi, bilim etiği ve akademisyenlerin geleceğine ilişkin kaygı düzeyi, algı düzeyi ve kullanılan YZ araçları ortalaması anlamlı biçimde

farklıdır ($p < .005$). 33 yaş altı katılımcıların diğerlerine göre YZ araçlarının kullanılmasına yönelik daha fazla olumlu tutum sergiledikleri (Cohen's d : .32), daha fazla beceri algısına sahip oldukları (Cohen's d : .44) ve daha fazla sayıda YZ aracı kullandıkları anlaşılmaktadır (Cohen's d : .54).

Sosyal bilimler ve diğer alanlarda akademik çalışmalar yapan katılımcıların olumsuz beceri algısı düzeyi anlamlı biçimde farklıdır ($p < .005$) ve sosyal bilimler alanındaki katılımcılar yapay zekâ araçlarını kullanmakta diğer alanlardaki katılımcılara nazaran daha çok zorlanacaklarını düşünmektedir (Cohen's d : .36)

Akademik çalışmalarda YZ araçlarını kullanan ve kullanmayan katılımcıların olumlu tutum, olası olumsuz sonuç, bilim etiğine ve akademisyenliğin geleceğine ilişkin kaygı, beceri algısı puanları ve kullanılan YZ araçlarının ortalamaları anlamlı biçimde farklıdır ($p < .005$). Bu araçları kullananlar kullanmayanlara göre daha fazla olumlu tutum puanına sahipken (Cohen's d : .93), olumsuz sonuçların daha fazla farkındadırlar (Cohen's d : .26) ve beceri algıları da (Cohen's d : .81) kullandıkları YZ araçları da daha fazladır (Cohen's d : .74). Bu araçları kullanmayanların ise bilim etiğine ve akademisyenliğin geleceğine ilişkin kaygı seviyeleri kullananlara göre daha yüksektir (Cohen's d : .65).

Akademik çalışmalarda YZ kullanımına ilişkin olası olumsuz sonuçları onaylayan ve onaylamayan katılımcıların YZ olumlu tutum düzeyi, bilim etiği ve akademisyenlerin geleceğine ilişkin kaygı düzeyi anlamlı biçimde farklıdır ($p < .005$). Akademik yayın kalitesinin düşmesi (Cohen's d : .58), öğrencilerin mesleki gelişiminin olumsuz etkilenmesi (Cohen's d : .71), akademisyenler arası haksız rekabet (Cohen's d : .76), yaratıcı yazma yeteneklerinde körelme (Cohen's d : .80), eleştirel düşünce yeteneklerinde körelme (Cohen's d : .72) gibi olası olumsuz sonuçları onaylayan katılımcıların bilim etiğine ve akademisyenliğin geleceğine ilişkin kaygı seviyeleri onaylamayanlara göre daha yüksektir. Benzer şekilde akademik yayın kalitesinin düşmesi (Cohen's d : -.70), öğrencilerin mesleki gelişiminin olumsuz etkilenmesi (Cohen's d : -.38), akademisyenler arası haksız rekabet (Cohen's d : -.46), yaratıcı yazma yeteneklerinde körelme (Cohen's d : -.30), eleştirel düşünce yeteneklerinde körelme (Cohen's d : -.36) gibi olası olumsuz sonuçları onaylamayanların olumlu tutum puanları onaylayanlara göre daha yüksektir.

Akademik yazımda YZ araçlarının kullanımına dair görüş gruplarına göre olumlu tutum, olası olumsuz sonuç, bilim etiğine ve akademisyenliğin geleceğine ilişkin kaygı ve beceri algısı puanlarının farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek üzere yapılan tek yönlü ANOVA sonucuna göre, gruplar arasında anlamlı fark bulunmuştur ($p < .05$).

Games–Howell post hoc testi, YZ olumlu tutum puanları açısından tüm gruplar arasında anlamlı farklılık olduğunu göstermiştir ($F(2, 421) = 59.36, p < .001$.) En düşük ortalama “hiçbir şekilde kullanılmasını doğru bulmuyorum” ($M = 2.28$), en yüksek ortalama “her aşamada kullanılabilir” ($M = 4.32$) grubundadır.

Tukey HSD post hoc testi, bilim etiğine ve akademisyenliğin geleceğine ilişkin kaygı puanları açısından tüm gruplar arasında anlamlı farklılık olduğunu göstermiştir

($F(2,421) = 62.58, p < .001$). En yüksek ortalama “hiçbir şekilde kullanılmasını doğru bulmuyorum” ($M = 4.26$), en düşük ortalama “her aşamada kullanılabilir” ($M = 2.48$) grubundadır.

Tukey HSD post hoc testi, olası olumsuz sonuç puanları açısından tüm gruplar arasında anlamlı farklılık olduğunu göstermiştir ($F(2, 421) = 15.169, p < .001$). En düşük ortalama “hiçbir şekilde kullanılmasını doğru bulmuyorum” ($M = 1.51$), en yüksek ortalama “her aşamada kullanılabilir” ($M = 1.69$) grubundadır.

Tukey HSD post hoc testi, beceri algısı puanları tüm gruplar arasında anlamlı farklılık olduğunu göstermiştir ($F(2, 421) = 19.065, p < .001$). En düşük ortalama “hiçbir şekilde kullanılmasını doğru bulmuyorum” ($M = 2.75$), en yüksek ortalama “her aşamada kullanılabilir” ($M = 4.18$) grubundadır.

Bu araştırma, akademik üretimde YZ araçlarının kullanımına yönelik tutumların, olası olumsuz sonuç beklentilerinin, beceri algılarının ve etik kaygıların cinsiyet, yaş çalışma alanı gibi demografik özellikler ve kullanım eğilimleri doğrultusunda belirgin biçimde farklılaştığını ortaya koymuştur. Katılımcıların YZ araçlarının kullanımına ilişkin genel olarak olumlu bir tutuma sahip olduğu anlaşılmakla birlikte etik ve akademik bütünlük konularında önemli düzeyde kaygı taşıdıkları görülmüştür.

Çalışmanın en önemli sonuçlarından biri, YZ'nin her aşamada kullanılabilir olduğunu düşünenlerin, diğer gruplara kıyasla anlamlı derecede daha yüksek olumlu tutum ve daha düşük etik kaygı puanlarına sahip olmasıdır. Bu durum, YZ entegrasyonuna yönelik algının bireysel deneyimler ve beklentilerle şekillendiğini göstermektedir. Diğer taraftan bu araçların kullanım tercihlerindeki artışın yanı sıra Yükseköğretim Kurulu tarafından hazırlanan “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Faaliyetlerinde Üretken Yapay Zeka Kullanımına Dair Etik Rehber” ve Yükseköğretim Kurulu himayesinde hayata geçirilen “Veri Analizi Okulu” gibi gelişmeler, akademide dijital dönüşümün başladığının habercisidir. Dolayısıyla bu dönüşüm, bu araçları kullanmayı öğrenmeyen ya da tercih etmeyen araştırmacılar için çoğunluğun hızlı ve çok sayıda bilimsel üretim yaptığı çağın gerisinde kalmak anlamına gelecektir. Bu dijital dönüşümün etik yönergelerle çerçevesi belirlenmiş şekilde gerçekleşmesi ve bilimsel araştırmacıların bu dönüşüme YZ araçlarını kullanabilme becerisini edinmek ve etik kullanım ilkelerini benimsemek için eğitim ve farkındalık programlarıyla eşlik etmesi kaçınılmaz ve en ideal yaklaşım olacaktır.

Bibliyografya

- AlZaabi, A., ALamri, A., Albalushi, H., Aljabri, R., and AalAbdulsalam, A. (2023), “ChatGPT applications in academic research: a review of benefits, concerns, and recommendations”, *Biorxiv*, 2023-08.
- Baumgartner, C. (2023), “The potential impact of ChatGPT in clinical and translational medicine”, *Clinical and translational medicine*, Vol. 13 No. 3, e1206.
- Bozkurt, V., and Moosa, D. (2025), “Artificial intelligence in education: an introduction. In V. Bozkurt, V., and Moosa, D. (Ed.s), *Artificial intelligence in education*, TESAM Publications, pp.11-25.
- Bushwick, S., and Mukerjee, M. (2022), “ChatGPT explains why AIs like ChatGPT should be regulated”, *Scientific American*.
- Büyüköztürk, Ş. (2022). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı: İstatistik, araştırma deseni, SPSS uygulamaları ve yorum*. Pegem Akademi.
- Chen, T.J. (2023), “ChatGPT and other artificial intelligence applications speed up scientific writing”, *Journal of the Chinese Medical Association*, Vol. 86 No. 4, pp. 351-353.
- Creswell, J. W. (2014). *Research design: Qualitative, quantitative, and mixed methods approaches* (4th ed.). Sage.
- Crompton, H., and Burke, D. (2023), “Artificial intelligence in higher education: the state of the field”, *Int J Educ Technol High Educ*, Vol. 20 No. 22.
- Dolunay, A. and Temel, A.C. (2024), “The relationship between personal and professional goals and emotional state in academia: a study on unethical use of artificial intelligence”, *Front. Psychol* Vol. 15:1363174.
- Farhi, F., Jeljeli, R., Aburezeq, I., Dweikat, F. F., Al-shami, S. A., and Slamene, R. (2023), “Analyzing the students' views, concerns, and perceived ethics about chat GPT usage”, *Computers and Education: Artificial Intelligence*, Vol.5, 100180.
- Field, A. (2018). *Discovering statistics using IBM SPSS statistics* (5th ed.). Sage.
- Gao, C. A., Howard, F. M., Markov, N. S., Dyer, E. C., Ramesh, S., Luo, Y., and Pearson, A. T. (2022), “Comparing scientific abstracts generated by ChatGPT to original abstracts using an artificial intelligence output detector, plagiarism detector, and blinded human reviewers”, *BioRxiv*, 2022-12.
- Geoffrey, M. C. (2023), “Academic integrity and artificial intelligence: is ChatGPT hype, hero or heresy?”, *Seminars in Nuclear Medicine*, Vol. 53 No. 5, pp.719-730.
- Golan, R., Reddy, R., Muthigi, A., and Ramasamy, R. (2023), “Artificial intelligence in academic writing: a paradigm-shifting technological advance”, *Nature reviews urology*, Vol. 20 No. 6, pp.327-328.
- Guleria, A., Krishan, K., Sharma, V. and Kanchan, T. (2023), “ChatGPT: Ethical concerns and challenges in academics and research”, *J Infect Dev Ctries*, Vol. 17, pp.1292–1299.

- Haleem, A., Javaid, M., and Singh, R. P. (2022), "An era of ChatGPT as a significant futuristic support tool: a study on features, abilities, and challenges", *BenchCouncil transactions on benchmarks, standards and evaluations*, Vol. 2 No. 4, 100089.
- Hill-Yardin, E. L., Hutchinson, M. R., Laycock, R., and Spencer, S. J. (2023), "A Chat (GPT) about the future of scientific publishing", *Brain, behavior, and immunity*, S0889-1591.
- Jabotinsky, H. Y., and Sarel, R. (2024), "Co-authoring with an AI? Ethical dilemmas and artificial intelligence", *Ariz. St. LJ*, Vol. 56.
- Kasani, P. H., Cho, K. H., Jang, J.W. and Yun, C. H. (2024), "Influence of artificial intelligence and chatbots on research integrity and publication ethics", *Sci Ed.*, Vol. 11 No. 1, pp.12-25.
- Kolbjørnsrud, V., Amico, R., and Thomas, R. J. (2016), "How artificial intelligence will redefine management", *Harvard business review*, Vol. 2 No. 1, pp.3-10.
- Manohar, N., and Prasad, S. S. (2023), "Use of ChatGPT in academic publishing: a rare case of seronegative systemic lupus erythematosus in a patient with HIV infection", *Cureus*, Vol. 15 No. 2.
- Mijwil, M. M., Hiran, K. K., Doshi, R., Dadhich, M., Al-Mistarehi, A. H., and Bala, I. (2023), "ChatGPT and the future of academic integrity in the artificial intelligence era: a new frontier", *Al-Salam J. Engineer. Technol.* Vol. 2 pp.116–127.
- Mohammadi, E., Thelwall, M., Cai, Y., Collier, T., Tahamtan, I. and Eftekhari, A. (2026), "Is generative AI reshaping academic practices worldwide? A survey of adoption, benefits, and concerns", *Information Processing and Management*, Vol. 63 No. 1.
- Mondal, H. and Mondal, S. (2023), "ChatGPT in academic writing: maximizing its benefits and minimizing the risks", *Indian Journal of Ophthalmology*, Vol. 71 No. 12, pp.3600-3606.
- Patel, S. B., and Lam, K. (2023), "ChatGPT: the future of discharge summaries?", *The Lancet Digital Health*, Vol. 5 No. 3, pp.e107-e108.
- Resnik, D. B. (2012), "Ethical virtues in scientific research", *Account. Res.*, Vol. 19, pp.329–343.
- Rodrigues, M., Silva, R., Borges, A. P., Franco, M. and Oliveira, C. (2025), "Artificial intelligence: threat or asset to academic integrity? A bibliometric analysis" *Kybernetes*, Vol. 54 No. 5, pp.2939–2970.
- Russel, S., Norvig, P. (1995), *Artificial intelligence a modern approach*, Prentice Hall.
- Sáiz-Manzanares, M. C., Almeida, L. S., Martín-Antón, L. J., Carbonero, M. A., and Valdivieso-Burón, J. A. (2022), "Teacher training effectiveness in self-regulation in virtual environments", *Frontiers in Psychology*, Vol. 13.
- Sanmarchi, F., Golinelli, D., and Bucci, A. (2023), "A step-by-step researcher's guide to the use of an AI-based transformer in epidemiology: an exploratory analysis of ChatGPT using the STROBE checklist for observational studies", *MedRxiv*.
- Syam, N. and Sharma, A. (2018), "Waiting for a sales renaissance in the fourth industrial revolution: machine learning and artificial intelligence in sales research and practice", *Industrial Marketing Management*, Vol. 69, pp. 135-146.
- Thunström, A. O. (2022), "We asked GPT-3 to write an academic paper about itself: then we tried to get it published", *Scientific American*, Vol. 30.
- Van Noorden, R. and Perkel, J. M. (2023), "AI and science: what 1,600 researchers think", *Nature*. Vol.621 No.7980, pp.672-675.

Vanathi M. (2023), “Realms of publication ethics”, *Indian J Ophthalmol*, Vol.71.
Zhang, C. and Lu, Y., (2021), “Study on artificial intelligence: The state of the art and future prospects”, *Journal of Industrial Information Integration*, Vol. 23.

YENİ NESİL MAFYA, DİJİTAL ŞİDDET VE YAPAY ZEKA

Osman ÖZARSLAN¹²

Özet: Bilindiği üzere, klasik mafya örgütlenmesi çoğunlukla kaçakçılık, kumar, uyuşturucu ticareti, karapara aklama gibi yasadışı faaliyetlerine; bu faaliyeti yöneten geleneksel yapıların (klanlar, kabadayılar, çeteler, akrabalık ağları) ürettiği fiziki şiddete ve tüm bunların, siyasi-bürokratik-hukuki ağlarda korunmasına dayanır. Yeni nesil mafya olarak tanımlanan ağlar ise bir yönüyle şiddetin üretilmesi ve uygulanması bakımından klasik mafya örgütlenmesini taklit ederken, diğer yönüyle de faaliyet alanları ve uygulamaları itibarıyla eski tip örgütlenmeden ayrılır. Öncelikle, yeni nesil mafya, siber suç ağları, dark web, deep web gibi alanlarda da dijital olarak vardır, uyuşturucu ticareti, silah ticareti, eleman bulma işlerinin önemli bir kısmı buradan yapılmakta, suç örgütlerinin nüfuz alanları bu ağlarda kurulan işbirlikleri üzerinden kolaylıkla uluslararası hale gelebilmektedir. Ayrıca kimlik ve verilerin çalınması, fidye yazılımları (ransomware) bunların suç ve şantaj amaçlı kullanılması, kripto para, blockchain, soğuk cüzdanlar aracılığıyla kara para aklanması ve yapay zeka ile yönetilen finansal sistemlerle bunların legal sisteme entegre edilmesi; deepfake aracılığıyla sahte içerik; otomatik phishing kampanyaları, bot yazılımlar, sahte e-postaların silah gibi kullanılması; sokaklar kadar dijital mecralarda da hakimiyet mücadelesi verilmesi yeni nesil mafya örgütlenmesinin önemli bir alamet-i farikası ve tüm bunlar organizasyon şemasına eklenen ‘dijitalciler’ yapay zeka uzmanları ve hackerlar tarafından yapılıyor. Hepsinden önemlisi, yapay zeka destekli dijital mecralarda, yeni nesil mafya pek çok içerik ve bunların dolaşıma sokulmasıyla, yeni türde nüfuz alanları, hegemonya ve meşruiyet biçimleri üretmiş durumda. Dolayısıyla bu çalışmada, yeni nesil mafya denilen suç örgütlenmelerinin, yapay zeka ve dijital dünya aracılığıyla ürettikleri, dijital şiddetin Türkiye’deki kimi bağlamlarına bakılmaya çalışılacak.

Anahtar Kelimeler: mafya, dijital şiddet, dijital suç, yapay zeka

Araştırma Yöntemi

Bu çalışmada, yeni nesil mafya denilen suç organizasyonlarının dijital mecralardaki varlığı, Türkiye bağlamında, nitel yöntemle incelenecektir. Bu amaçla, bu tür suç örgütlerinin karmaşık ve akışkan şemalarını incelemek için dijital etnografi ya da daha bilinen ismiyle NetNografi ve Sosyal Ağ Analizi yöntemleri karma olarak kullanılacaktır. Bu örgütlerin, fiziki araçlardan ziyade, şifreli ve dijital uygulamaları (Telegram, Signal), Dark Web forumları ve sosyal medya platformlarında (TikTok, Instagram) görünürlük kazandığı için, veri toplama süreci de bahsedilen dijital mecraların sistematik olarak gözlemlenmesine dayanacaktır.

Araştırma kapsamında, Türkiye’de son yıllarda adli kayıtlara yansıyan siber tabanlı organize suç vakaları, "Amaçlı Örneklem" (Purposive Sampling) tekniğiyle seçilecektir. Veri toplama aşamasında; 1- suç örgütlerinin dijital mecralardaki "itibar yönetimi" ve "şiddet temsillerini" içeren görsel-işitsel materyallerin incelenmesi ve 2- siber suçlarla ilgili iddianameler ve mahkeme kararları gibi birincil hukuk belgelerinin içerik analizi, 3- siber güvenlik uzmanları ile adli bilişim profesyonelleriyle yapılacak yarı yapılandırılmış görüşmeler gerçekleştirilecektir.

¹² Dr. Öğretim Üyesi, Başkent Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Türkiye
osmanozarslan@gmail.com
ORCID: 0000-0001-6073-3140

Sosyal Ağ Analizi yöntemiyle, dijitalciler, hackerlar ve finansal operasyonculardan oluşan hibrit örgüt şeması görselleştirilerek, aktörler arasındaki bağların gücü ve merkezîyet rolleri tespit edilecektir. Ayrıca, "Dijital İz Analizi" (Digital Trace Analysis) aracılığıyla kripto para cüzdanları ve blokzincir üzerindeki anonim işlem zincirleri, kara para aklama pratiklerinin kuramsal kanıtı olarak incelenecektir. Araştırma sürecinde dijital etik ilkelerine sadık kalınacak, anonimlik ve veri gizliliği korunarak suç ekonomisinin Türkiye'deki sosyo-teknik dinamikleri deşifre edilecektir. Bu yöntemsel yaklaşım, şiddetin fiziksel boyuttan dijital boyuta evrilen karakterini ampirik bir zeminde tartışmaya olanak tanıyacaktır.

Kavramsal ve Kuramsal Çerçeve

Yeni nesil mafya yapılanmalarını anlamak, klasik kriminolojik yaklaşımların ötesinde, "Ağ Toplumu" (Network Society) ve "Dijital Suç Spektrumu" gibi çağdaş kuramsal çerçeveleri gerektirmektedir. Manuel Castells (2010) tarafından kavramsallaştırılan ağ toplumu kuramı, organize suçun hiyerarşik ve yerel yapılardan, yatay, esnek ve küresel ağlara dönüşümünü açıklar. Bu bağlamda, yeni nesil mafya artık sadece fiziksel bir "aile" veya "klan" değil; coğrafi sınırları aşan, dijital düğümler (nodes) üzerinden birbirine bağlı bir "meta-organizasyon" olarak tanımlanmaktadır.

Andrea Di Nicola (2023), "The Dark Mafia" çalışmasında, organize suçun internet çağına adaptasyonunu bir "hibritleşme" süreci olarak ele alır. Bu kuramsal çerçeveye göre, suç örgütleri siber alanı sadece bir araç olarak değil, bizzat faaliyet alanı (suç mahalli) olarak kullanmaktadır. Geleneksel mafyanın "fiziki şiddet" tekelinin yerini, literatürde "Yumuşak Şiddet" (Soft Violence) veya "Dijital Şiddet" olarak adlandırılan kavramlar almaktadır. Dijital şiddet; itibar suikastları, deepfake içeriklerle yapılan şantajlar ve fidye yazılımları üzerinden gerçekleştirilen psikolojik ve ekonomik sindirme eylemlerini kapsamaktadır.

Yapay zeka desteği, bu kuramsal çerçevede "şiddetin otomasyonu" olarak işlev görmektedir. Racoveanu (2024), yapay zekanın suç örgütlerine sağladığı asimetrik avantajı bir "çift tarafı keskin kılıç" olarak niteler; otomatize edilmiş kimlik avı (phishing) ve bot yazılımlar, suçun ölçeğini küresel boyuta taşıırken failin anonimliğini pekiştirmektedir. Türkiye bağlamında literatür, bu dijital dönüşümün "kabadayılık" kültürünün dijital mecralardaki meşruiyet arayışıyla birleştiğini (dijital hegemonya) göstermektedir. Özetle; klasik mafyanın fiziksel hakimiyet alanı (territory), yeni nesil yapılanmalarda algoritmik hakimiyet ve dijital veri sahipliğine evrilmiştir. Bu çalışma, söz konusu kuramsal dönüşümü "Teknoloji Odaklı Organize Suç" perspektifiyle Türkiye ekseninde analiz etmektedir.

Bulgular, Beklenen Sonuçlar

Bu çalışmanın olası bulguları şu şekilde sıralanabilir:

-Örgütsel Yapıda "Hibritleşme" ve Yeni Aktör Tipleri

Araştırma sonucunda, klasik hiyerarşik mafya yapısının yerini yatay ve modüler bir yapıya bıraktığı görülebilir. Bunların bilhassa, yeni dijital birimlerin ortaya çıkışı ve örgüt şemasındaki yeni başlıklar üzerinden gözlemlenmesi mümkün olacaktır: Örgüt şemalarında artık sadece "tetikçilerin" değil, "teknik direktörlerin" (hackerlar, veri analistleri, kripto uzmanları) kritik kararlar aldığı ve geleneksel lider kadrosuyla doğrudan çalıştığı tespit edilebilir. Ayrıca, suçun daha ayrıntılı bir şekilde yeni 'uzmanlaşma' biçimleri üzerinden taşeronlaşacağını düşünmek de mümkün. Ayrıca, siber suç ağlarının, belirli operasyonlar (örneğin bir banka

sistemine sızma veya kara para aklama yazılımı yazma) için dünyanın farklı yerlerindeki bağımsız hacker gruplarıyla geçici "proje bazlı" iş birlikleri yaptığı bulgusuna ulaşılabilir.

- Şiddetin Evrimi: Fizikselden Algoritmik Şiddete

Araştırma, şiddetin sadece bir sindirme aracı olmaktan çıkıp **dijital bir silaha** dönüştüğünü kanıtlayabilir. Burada özellikle, sosyal medya ve dijital mecralarda kullanılan dijital racon ve itibar suikastinin yaygınlaşması en olası bulgular olarak öne çıkmaktadır. Sosyal medya (TikTok, Instagram) üzerinden yapılan paylaşımların, rakip grupları fiziksel olarak darp etmekten daha etkili bir "caydırıcılık" aracı olarak kullanıldığı görülebilir. Benzer bir şekilde, şantaj otomasyonu diyebileceğimiz yeni yöntemlerle yapay zeka destekli *deepfake* içeriklerin ve kişisel verilerin (KVKK ihlalleriyle ele geçirilen) sistematik bir şantaj ekonomisi yarattığı, şiddetin artık "ekran başında" üretildiği sonucuna varılabilir.

- Yeni Nesil Kara Para Aklama ve Finansal Mimari

Dijital iz analizini takip ettiğimizde muhtemelen, kripto laundring denilen bir yöntemin oldukça yaygınlaştığını göreceğiz. Zira, klasik kumarhane veya inşaat üzerinden para aklama yöntemlerinin yerini; "karıştırma" (mixing) servisleri, NFT ticareti, soğuk cüzdan ve merkeziyetsiz finans (DeFi) protokolleri üzerinden yürütülen, takibi son derece zor anonim zincirlerin küresel akışına bıraktığı görülebilir.

- Dijital Hegemonya ve Toplumsal Meşruiyet

Geleneksel "kabadayı" imajının, lüks yaşam ve teknolojik güçle birleştirilerek genç kuşaklara "modern bir başarı hikayesi" gibi sunulduğu ve dijital mecralarda bir "hayran kitlesi" (mikro-hegemonya) oluşturulduğu görülebilir. Böylelikle, iş alma ve eleman teminine ilişkin geleneksel zorlukların dijital imkanlarla ortadan kalktığı ya da alabildiğine kolaylaştığı görülebilecektir.

- Hukuki ve Teknik Boşluklar (Kurumsal Zorluklar)

Mevcut Türk Ceza Kanunu'nun "organize suç" tanımlarının, fiziksel varlığı olmayan ancak dijital dünyada devasa ekonomik hacme sahip bu "hayalet ağları" kapsamakta yetersiz kaldığı; adli bilişim kapasitesinin yapay zeka destekli suç hızıyla yarışmakta zorlandığı ortaya konulabilir.

Bibliyografya

- Castells, M. (2010). The rise of the network society (2nd ed.). Wiley-Blackwell.
- Di Nicola, A. (2023). The dark mafia: Organized crime in the age of the internet. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003278597>
- Nicaso, A., & Danesi, M. (2021). Organized crime in the digital age. Routledge.
- Nikas, A. (2023). The reshaping of the criteria for defining the criminal organization of the crimes of cyber mafia. Scholarly Journal of Law, 2(2), 74-81. <https://doi.org/10.56397/slj.2023.06.14>
- Racoveanu, C. (2024). Artificial intelligence – a double-edged sword: Organized crime's AI vs law enforcement's AI. Proceedings of the International Conference on Business Excellence, 18(1), 543-552. <https://doi.org/10.2478/picbe-2024-0044>
- Sguotti, G. (2025). Web and SNS, the digital evolution of organized crimes. Social Justice and Organized Crime, 1, 191-210.
- Wilson, C. (2008). Botnets, cybercrime, and cyberterrorism: Vulnerabilities and policy issues for congress. Congressional Research Service

YAPAY ZEKA DESTEKLİ YÜZ TANIMA SİSTEMLERİ VE TREACHER COLLINS SENDROMLU BİREYLERİN YURTTAŞLIK DENEYİMLERİNİN DÖNÜŞÜMÜ

Nur ÖZER¹³

Özet: Yüz; iletişim aracı, toplumun anlam haritası ve canlılığın merkezidir. David Le Breton yüzü günümüz dünyasının kimlik taşıyıcısı ve tanınma süreçlerinin sahnesi olarak tartışmaktadır. Yüzü ilişkisel ve sembolik anlamları ile birlikte düşünür. Breton'un yüz kavramsallaştırması sadece tarihsel bir anlatı sunmaz. Aynı zamanda günümüz teknolojik gelişmeleriyle birlikte yüzün değişen anlamının da peşine düşer. Yüz tanıma sistemlerinin gündelik hayattaki yeri göz önüne alındığında, Breton'un tarif ettiği "yüz sahnesi"ne algoritmik bakış yeni bir aktör olarak eklenir. Bu aktör neyin yüz olarak kabul edilebileceğine, yüzün temel özelliklerinin ne olması gerektiğine dair argümanlar sunar. Bu argümanların dışında kalan yüzler ise yeniden dışlanır, damgalanır ve hatta koşullu ya da yarı yurttaşlar olarak kabul edilir. Treacher Collins Sendromu, doğuştan gelen ve yüzde görünür farklılıklara yol açan nadir bir genetik hastalıktır. Elmacık kemik yetersiz ya da az gelişir, çenenin konumu geridedir, kulak kepçesi ve göz kapağı küçük ya da hiç oluşmaz. Yüz tanıma sistemleri de tam bu özelliklere göre yüzü yüz olarak kabul eder ya da etmez. Treacher Collins Sendromlu bireylerin yapay zekâ tabanlı yüz tanıma sistemleriyle karşılaşmaları, Le Breton'un kuramsal çerçevesinin somut olarak izlenebildiği özel bir kesişim noktası sunar. Teknik araçlar ile beden ve yüz avatarlar oluşturularak bir yandan görünmez hale getirilmiş bir yandan da eşi benzeri görülmemiş ayrıntılı düzeyde ölçülebilir nesnelere dönüştürülerek, norm ve veri hesabına tabi tutulmuştur. Bir başka deyişle, yüz tanıma sistemleriyle yüz artık sadece kimliğin taşıyıcısı değil, aynı zamanda kimlik anahtarı olarak değerlendirilmektedir. Yüz tanıma sistemleri bugünün dünyasında kullandığımız cep telefonlarından resmi işlemlere kadar geniş bir ölçekte sunulmaktadır. Bu cihazların neredeyse tamamı yapay zeka desteklidir. Algoritmalarında tipik yüz özellikleri bulunur. Gözler arasındaki mesafe, burun ucunun şekli, çene hattı, elmacık kemikler, yüzün simetrisi ve kulak-çene biçimi bu algoritmalarda işlenmiştir. Treacher Collins sendromu olan kişilerin yüzlerinde de tam bu algoritmalara ters düşecek farklılıklar bulunmaktadır. Tüm bu tartışmalar bağlamında bu bildirinin de temel soruları şunlardır: Toplumsal bir mekan olan yüz, dijital çağda nasıl dönüşmektedir? Kimliğin anahtarını üretemeyen yüzleri toplum nasıl değerlendirmektedir? Okunabilir biyometrik veri olarak kabul edilmeyen yüzlerin hangi yurttaşlık haklarına erişimi engeller? Bu bildiri, yapay zeka tabanlı yüz tanıma sistemlerinin yüzdeki görünür farklılığı nasıl yeniden ürettiğini, erişim engellerini, damgalanma pratiklerini ve tüm bunların dijital yurttaşlık bağlamında getirdiği tartışmaları Breton'un beden ve yüz kuramları çerçevesinde ele alacaktır.

Anahtar Kelimeler: yüzde görünür farklılık, yüz tanıma sistemleri, algoritmik bakış, dijital yurttaşlık, yurttaşlık hakları

Araştırmanın Konusu ve Problemi

Bu çalışma, yapay zeka destekli yüz tanımlama sistemlerinin yüzdeki görünür farklılıklar karşısında nasıl işlediğini, Treacher Collins sendromlu bireyler için hangi yeni erişim, tanınma, dışlama, ve yurttaşlık sorunlarını ürettiğini tartışmaktadır. Araştırma; "Toplumsal bir mekan olan

¹³ Dr., Bağımsız Araştırmacı, Sosyoloji, Türkiye

nur.kd94@gmail.com

ORCID: 0009-0006-3642-6697

yüz, dijital çağda nasıl dönüşmektedir? Kimliğin anahtarını üretemeyen yüzleri toplum nasıl değerlendirmektedir? Okunabilir biyometrik veri olarak kabul edilmeyen yüzlerin hangi yurttaşlık haklarına erişimi engellenir?” soruları etrafında düşünmeyi önerir. Dijitalleşen dünyada yüz sadece iletişimin baş rolü olmakla sınırlı değildir. Yüz tek başına dahi birçok tartışmayı getirebilecek kadar güçlüyken yüzün bir yurttaşlık meselesi olarak düşünülmesi, tanımlanan yüzler dışında kalan yüzlerin konumunu tartışmaya açacaktır. Bugünün dünyasında beden ile birlikte sadece dünya deneyimlenmez. Parmaklar; dokunmaktan ya da bir nesneyi tutmaktan ya da işaret etmekten, gözler; anlamlı bakış atmaktan ya da görmekten ya da iletişim kurmaktan fazlası haline gelmiştir. Parmaklar, iziyle ya da gözler retina ölçümleriyle kimliğin ispat edicisi haline gelmiştir. Bu uygulamalar teknolojinin ve dijitalleşmenin beraberinde getirdiği güvensizlik ve riskler için bir önlem olarak düşünülebilir ve tamamen yanlış ya da hatalı uygulamalar olarak nitelendirilemez. Ancak bedenin yüzyıllardır etrafında süregelen norm, normalleşme, tek-tipleştirme ya da denetim tartışmalarını dijital dünya bağlamında yeniden düşünmeye bir çağrı olduğu açıktır.

Dijital çağda yüz tanıma sistemleri, akıllı cihazlardan sağlık sistemlerine, iş yerleri girişlerinden, banka işlemlerine kadar her yerde yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Ancak yüz tanıma sistemleri “standart” bir yüz girdisi ile birlikte yüzdeki önemli noktaları haritalandırır ve bilinen yüzlerden oluşmuş olan bir veri tabanı ile karşılaştırmalı bir şekilde çalışır. Bu çalışma sistemi ise Treacher Collins gibi doğuştan gelen, gözlerde, elmacık kemiklerinde, kulaklarda, çenede ve göz kapağında birtakım deformasyonlara neden olan sendromlara sahip kişilerde ciddi erişim ve ayrımcılık sorunları yaratmaktadır. Bu tezi Face Equality International (FEI)’in 2024 yılında yüz tanıma sistemlerinin yüzünde görünür farklılıklar olan kişilerin yaşadıkları zorlukları ortaya çıkaran araştırması destekler. Bu çalışmada sosyal medya kullanımları, pasaport kontrolleri, bankacılık işlemleri ve cep telefonlarındaki Face ID kullanımları başlıkları altında, sekiz farklı ülkeden altmış katılımcı ile görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Katılımcıların %32’si sosyal medyada fotoğraf eklemek istediklerinde sorun yaşadıklarını ve “yüz eşleşmedi.” ya da “içerik uyarısı” şeklinde uyarı aldıklarını belirtmiştir. Gümrükte pasaport kontrolleri esnasında katılımcıların %12’si sistemin hiç çalışmadığını ve bu durumun diğer insanların yanında gerçekleşmesi nedeniyle kaygı ve utanç gibi duyguları yaşadıklarını ifade etmişlerdir. Bankacılık uygulamalarında katılımcıların %14’ü uygulamaların hiç çalışmadığını söylerken %29’u bazen çalışıyor şeklinde yanıt vermiştir. Google ve Apple fotoğrafları kullanan katılımcıların sadece %25’i sistemin her zaman çalıştığını söylemiştir. Geri kalan katılımcılar ise sistemin yüzdeki farklılığı yüz olarak tanımlamadığını ve diğer yüzlerle ayrımını belirleyemediğini ifade etmiştir. Cep telefonlarında yer alan Face ID özelliği kullanımı konusunda ise katılımcıların %22’si sistemin düzgün bir şekilde her zaman çalışmadığını ve sistemin kendilerinin yüzünü yüz olarak kabul etmediğini dile getirmiştir. Araştırmanın bulguları kısıtlamalara ve engellere işaret etmekle birlikte yüz tanıma sistemlerinin bugün yeterince araştırılmadığını ve tartışılmadığının da altını çizmektedir (Face Equality, 2024).

FEI tarafından gerçekleştirilen araştırma göstermektedir ki, mevcut yüz tanıma sistemleri tüm gelişme ve ilerleme iddialarına rağmen, yüz farklılığı olan bireyleri yeterince temsil edememektedir. Yüz eşleştirmelerinde böyle hataların varlığı temel haklara erişim noktasında bazı endişeleri beraberinde getirir. İnsan onuru, özel hayata saygı, kişisel verilerin korunması, ayrımcılık, adil yargılanma gibi sıralanabilecek birçok hak üzerinde kayıplara yol açar (O’Flaherty, 2020). Normun dışında kalan bedenler de bu dışlamalardan şüphesiz en yüksek payı alır. Kadınlar, siyahiler ve engelli bireyler yüz tanıma sistemlerinin yanlış tanıma ya da tanıyamama süreçlerinden orantısız biçimde etkilenen gruplar arasında yer almaktadır (Abdurrahim, Samed vd. 2018, 1620-1622). Yüz tanıma sistemlerinin hangi kayıplara, kimler üzerinde, daha çok yol açtığı bugün tam olarak belirlenemez. Hem teknolojik ve bilimsel

gelişmelerin sürekli olarak değişmesi hem de toplumsal yapının dinamik yapısı nedeniyle bu sistemlerin etki alanlarının görülmesi kolay değildir. Bu sebeplerle sosyal bilimlerde teorik tartışmalar gereklidir. Hem saha araştırmaları hem de teorik araştırmaların zenginleştirilmesi ile birlikte yüzünde görünür farklılığa sahip kişilerin eğitim, istihdam ve sağlık gibi temel haklara erişimlerinin yanı sıra dijital dünyada tam bir yurttaşlık hakkını da kazanmalarına olanak sağlayacaktır.

Bu bildirinin temel amacı, yüz tanıma sistemlerinin yüz farklılıkları karşısındaki işleyişini ve bu işleyişin ürettiği engel ve erişim sorunlarını, dijital yurttaşlık tartışmaları ekseninde ve David Le Breton'un beden ve yüz kuramları ışığında incelemektir.

Çalışmanın Yaklaşımı

Bu çalışma ampirik bir saha araştırmasına dayanmamaktadır. Yüz tanıma sistemlerinin yüzünde belirgin farklılık olan kişiler karşısındaki işleyişini, yarattığı engelleri, dezavantajları ve erişim problemlerini kuramsal ve eleştirel bir tartışma ile ele almaktadır. Bu bildirinin yaklaşımı üç izleği takip eder: İlk olarak, yapay zeka destekli yüz tanıma sistemlerine ilişkin teknik bilgiler ele edilmiştir. Eski ve yeni sistemlerin hangi yüzleri kapsadığı, işleyiş biçimleri ve çalışma prensipleri karşılaştırmalı bir şekilde ele alınmıştır. İkinci olarak, bu araştırmanın arkasında bir doktora tezi yer almaktadır. 2024 yılında niteliksel araştırma yöntemleri ile gerçekleştirilmiş olan *Yüzünde Farklı Olmanın Sosyolojik Açısından Değerlendirilmesi: David Le Breton'un Yüz Teorisi* isimli doktora tezinde yüz ve sakatlık meselelerine odaklanılmış ve yüzünde sakatlığı taşıyan kişilerin sosyal ilişkileri, kurumsal deneyimleri, hayatı değerlendirme biçimleri ve duyguları David Le Breton'un teorileri ışığında araştırılmıştır. Üçüncü olarak ise yüzdeki farklılık ve yapay zeka destekli yüz tanıma sistemlerini içeren raporlar incelenmiştir.

Tüm bunların ışığında bu çalışma, yüz tanıma sistemlerinin norma uygun yüz girdilerinin ve haritalandırma sistemlerinin, yüz farklılıkları karşısında nasıl sonuçlar üretebileceği ve bu sonuçların yurttaşlık meselelerine yansarak hangi ayrımcılıklara yol açtığı kavramsal bir çözümleme yöntemiyle ele alınmıştır.

Kavramsal ve Kuramsal Çerçeve

Çalışmanın kavramsal çerçevesi, yüzün ve bedenin kültürel, toplumsal anlamlarını içeren sosyolojik tartışmalar ve yapay zeka tabanlı yüz tanıma sistemlerinin işleyiş kesişiminde oluşmaktadır. Bu anlayışın temelinde bilim ve teknolojiye gelişmelerin sadece teknik ilerlemeler olmadığı aynı zamanda toplumsal, siyasi ve kültürel yapılara gömülü süreçler olduğu düşüncesi yatmaktadır (Haraway, 2006; Winner, 2017; Jasanoff, 2003). Yüz tanıma sistemleri kullanımı da sadece teknik bir ilerlemeye işaret etmez. Geniş bir yelpazede kullanılan bu teknolojilerin toplumsal yaşamda büyük bir dönüşümü beraberinde getirmiştir (Gabrielli, 2025).

David Le Breton'un beden ve yüz tartışmaları bu çalışmanın temel tartışma alanını oluşturmaktadır. Breton bedenli birey olmanın izlerini yürümekten (2008; 2021a) sessiz kalmaya (2021c), acı çekmekten kendini yaralamaya (2021b) kadar çok farklı bağlamlar içerisinde arayan antropolog ve sosyologtur. Bedeni ve yüzü hem tarihsel perspektiften hem de kültürel bir sentezden ele alır. Çağdaş düşünce yapısıyla günümüz dünyasını anlamlandırma ve tartışma alanında önemli yollar açacak niteliktedir. David Le Breton çağdaş dünyada bedenin artık paranteze alındığını yani asansörler, yürüyen merdivenler, otomobiller ile birlikte kullanımının azaldığını ve bu araçların bedenin teknik protezleri haline geldiğini bizlere anlatır. Bu anlatı bedenin erken mi kaybedildiği ile ilgili soruları ve tartışmaları güçlendirir. Ancak Breton, bedenin

tamamen asla kaybedilemeyeceğini ve ortadan kaldırılamayacağını vurgular (Le Breton, 2019, s. 154). Çünkü beden sürekli kendini hatırlatır. Bugün, yapay zeka temelinde bir beden tartışması başlatıldığında Breton'u yine haklı çıkarmak mümkündür. *Bedene Veda* (2019) isimli eserinde de belirttiği gibi beden asla tamamen yok olamaz ve bir veda gerçekleştirilemez. Ancak günümüzde beden kendi başına değerli değildir. Kullanım alanlarının sayılara, verilere ve birçok nicel ifadeye dönüştürülmesi ile bugün bedene veda edilmemiş olsa da beden ikame bir nesne konuma indirgenmiştir (Le Breton, 2019, s. 154-155).

Yüz, tartışılmaya başlandığı dönemlerden günümüze kadar beden ile benzer bir kaderi yaşamıştır. Hem kutsallık atfedilmesi nedeniyle saygı duyulmuş hem de parçalarının şekil özelliklerine göre dışlanmış ya da saygı kazanmıştır. Bu çelişkili yapısı ile yüz üzerine düşünmek, yüzün anlamına yaklaşmak ve yüzü iletişimin ve toplumsallaşmanın merkezine almak uzun bir yolculuğa işaret eder. Yüz; deneyimleri, duyguları ve düşünceleri izler halinde üzerinde taşır. Bu çok anlamlı yapısı ile yüzün parçaları üzerindeki herhangi bir farklılık kendini ötekine dayatır. Bu sebeplerle de yüzünde görünür farklılık olan bireylerin kimliklenme meselesi, kabul ya da dışlanma konuları mikro sosyoloji tartışmalarında derin anlamlar taşır. Breton da yüzün biçimindeki bozulmaların bir görüntü engeli olduğunu söyler. Bu düşüncesini “yüzün biçiminin bozulması kişinin yetilerinin hiçbirini geçersiz kılmadığı için herhangi bir konuda engel değilse de benzer bir toplumsal davranışa yol açtığı andan başlayarak engele dönüşür (2019, s.314).” şeklinde açıklar. Yüzlerinde görünür farklılık olan kişiler toplumsal ilişkilerden sürekli olarak uzak tutulur, saklanma döngüsü içine hapsolür ve yaşamları adeta hiç sona ermeyen bir sahneye dönüşür. Bu noktada vurgulanması gereken temel çelişki ise şudur: Hakim söylem yüzlerinde farklılık olan kişilerin eşit haklara sahip olduğu ya da saygınlıklarının etkilenmediği ile ilgiliyken gerçek farklıdır. Yüzlerinde görünür farklılık olan kişiler çalışma yaşamlarında, eğitim dönemlerinde, sağlık hizmetlerinde, gündelik yaşantılarında dışarı itilir ya da aykırılaştırılır. Breton bu durumu hayalet bir normallik olarak tanımlar (Le Breton, 2018, 310). Bu durum üzerine dijital dönüşüm bağlamı eklendiğinde, sokakta her yerden fırlayan yargılayıcı ya da meraklı bakışlara bir de algoritmik bakışın eklendiği bir gerçektir. Yüzler artık sadece biçimi “bozuk”, güzellik algısının dışında ya da farklı diye öteki olmaz. Yüzünde farklılık bulunan kişilerin aynı zamanda yurttaş olma hakları da ellerinden alınarak çok katmanlı bir ayrımcılık ve dışlanma pratiğinin içine hapsedilir.

Temel insani haklara erişim noktasında dahi problem yaşayan kişiler, teknolojik gelişmeler ile birlikte teşhisten tanı ve tedaviye kadar birçok imkan yakalasa da teknoloji ile bir kez daha dışlanma yaşarlar. Yüz tanıma sistemleri de bu dışlanmayı gösterecek örnek bir durumdur. Hem işleyişte hem de gündelik yaşantının içerisinde iki taraflı bir aykırılaştırmayı içerisinde barındırır. Algoritmik dışlama üretir. Yüz, tespit edilemeyen, yanlış eşleşen bir veri nesnesine dönüşür. Bu cihazlar standart yüz girdilerini haritalandırır. Gözler arasındaki mesafe, burun ucunun formu, çene hattının yapısı, elmacık kemiklerin belirginliği, yüzün simetri düzeyi ile kulak ve çene ilişkisi temel biyometrik parametreler olarak sistemde yer alır. Bu özelliklerin dışında kalan yüzler kabul edilmeyerek yeniden normun dışına itilir. Yüzlerinde belirgin farklılık olan kişiler, belirlenmiş olan özelliklerin dışında olan itilir ve kişisel olarak kullanılan cep telefonlarından bankacılık işlemlerine kadar geniş bir yelpazede yurttaşlık sınırlarının dışında tutulur. Kullanım esnasında ise sistemin uyarıları kendisine dair eksiklikleri vurgulamaz, bunun yerine “yüz tanımlanamadı” ya da “uygunsuz içerik” şeklinde geri dönütler sunarak bireysel eksikliği dayatır. Bunu daha geniş bir tarihsel perspektiften düşündüğümüzde, Sokrates ve Platon okullarının alınlığında bulunan “geometri bilmeyen, yüzü biçimsiz ya da kolu bacağı orantısız buraya giremez (Le Breton, 2018, s.59)” yazısı ile bir farkının olmadığını görebiliriz. Yüzyıllar önce yüzü biçimsiz olarak kabul edilen insanların dışlandığı yerler, bugün hala duvarlarını bir şekilde korumaktadır. Bu noktada

günümüz dünyasında duvarları aşmak için bazı şartların olduğunu ve yüzünde belirgin farklılık olan kişilerin şartlı ya da koşullu olarak yurttaş olabildiklerini ya da olamadıklarını söylemek yanlış olmayacaktır.

Beklenen Sonuçlar

Yüz tanıma teknolojilerinin “dışarıda kalan” bedenleri ele alış biçimi Türkçe literatürde neredeyse hiç tartışılmamış bir konudur. Yüz tanıma sistemlerinin işleyişi, gelişimi ve etki alanlarına dair teknik çalışmalar (Varol ve Cebe, 2011; Sütçüler, 2006; Torun, Yurdakul vd. 2007; Tan ve Emeksiz, 2023) ya da etik sınırları hakkındaki tartışmalar (Şıracı, 2023; Arslan ve Sağıroğlu, 2016) her geçen gün artıyor olsa da sosyoloji alanında yüzdeki farklılık ve teknolojik gelişmeler ilişkisini içeren tartışmaların henüz yetersiz olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Treacher Collins gibi genetik ve nadir bir hastalık bağlamında “dışarıda kalan” yüzlerin etkilerini tartışmak literatür için oldukça önemlidir. Bu bildiri için bir teori tartışması uygun görülmüş olsa da bu çalışma, devam eden bir saha araştırmasının başlangıcı niteliğindedir. 2020-2023 yılları arasında bir doktora tezi kapsamında gerçekleştirilen çalışmada yüzünde belirgin farklılıklar bulunan kişilerin toplumsal yaşamı deneyimleme biçimleri, toplumsal karşılaşmaları ve sosyal hakları ele alınmıştı. Söz konusu çalışma eğitim, sağlık, istihdam ve duygular alanlarındaki eşitsizlikleri görünür kılarken, bu bildiri ve ardında devam eden alan araştırması yüz tanıma teknolojileri bu eşitsizliklerin dijital yurttaşlık boyutunu açığa çıkarmaktadır. Bu bağlamda bildiri, yüzdeki görünür farklılığın sadece toplumsal ilişkilerle sınırlı olmadığını, biyometrik altyapılar içinde yeniden üretildiğini göstermekte ve yürütülüyor olan nitel saha araştırmasının kuramsal zeminini oluşturmaktadır.

Bibliyografya

- Abdurrahim, S. H., Samad, S. A., & Huddin, A. B. (2018). Review on the effects of age, gender, and race demographics on automatic face recognition. *The Visual Computer*, 34(11), 1617–1630.
- Arslan, B., & Sağıroğlu, Ş. (2016). Mobil cihazlarda biyometrik sistemler üzerine bir inceleme. *Politeknik Dergisi*, 19(2), 101–114.
- Face Equality International. (2024). *Facial recognition and the facial difference community: 2024 survey results*. https://faceequalityinternational.org/FEI_2024_survey_results.pdf
- Gabrielli, G. (2025). The use of facial recognition technologies in the context of peaceful protest: The risk of mass surveillance practices and the implications for the protection of human rights. *European Journal of Risk Regulation*, 1–28.
- Haraway, D. (2006). *Siborg manifestosu* (O. Akınhay, Çev.). Agora Kitaplığı.
- Jasanoff, S. (2003). Technologies of humility: Citizen participation in governing science. *Minerva*, 41(3), 223–244.
- Le Breton, D. (2008). *Yürümeye övgü* (İ. Yerguz, Çev.). Sel Yayıncılık.
- Le Breton, D. (2018). *Yüz üzerine antropolojik bir deneme* (O. Türkay, Çev.). Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Le Breton, D. (2019). *Bedene veda* (A. U. Kılıç, Çev.). Sel Yayıncılık.
- Le Breton, D. (2021a). *Hayatı yürümek: Sakin bir mutluluk sanatı* (G. Şakar, Çev.). Sel Yayıncılık.

- Le Breton, D. (2021b). *Ten ve iz: İnsanın kendini yaralaması üzerine* (İ. Yerguz, Çev.). Sel Yayıncılık.
- Le Breton, D. (2021c). *Sessizlik üzerine* (Z. Turan, Çev.). Sel Yayıncılık.
- O'Flaherty, M. (2020). Facial recognition technology and fundamental rights. *European Data Protection Law Review*, 6(2), 170.
- Sütçüler, E. (2006). *Gerçek zamanlı video görüntülerinden yüz bulma ve tanıma sistemi* [Yüksek Lisans Tezi]. Yıldız Teknik Üniversitesi.
- Şıracı, S. (2023). Yüz tanıma teknolojilerinin kişisel verilerin korunması hukuku açısından incelenmesi. *Kişisel Verileri Koruma Dergisi*, 5(1), 23–46.
- Tan, M., & Emeksiz, C. (2023). Yüz tanıma sistemleri için geliştirilmiş veri artırma temelli adaptif yüz tanıma modeli. *Duzce University Journal of Science and Technology*, 11(2), 588–606.
- Torun, B., Yurdakul, M., & Duygulu, P. (2007). *Benzer yüzlerin bulunması*. Bilkent Üniversitesi Bilgisayar Mühendisliği Bölümü.
<http://www.cs.bilkent.edu.tr/~duygulu/papers/SIU2009-Torun.pdf>
- Varol, A., & Cebe, B. (2011, Eylül). Yüz tanıma algoritmaları. *5th International Computer & Instructional Technologies Symposium* içinde (ss. 22–24).
- Winner, L. (2017). Do artifacts have politics?. *Computer ethics* içinde (ss. 177–192). Routledge.

KÜRESEL SALGIN SONRASI “YENİ NORMAL”DE NİTELİKSEL ARAŞTIRMA: DİJİTAL İMKÂNLAR, EPİSTEMOLOJİK SINIRLAR VE HİBRİT ETNOGRAFİYE DOĞRU

Özgür Dirim ÖZKAN¹⁴

Özet: COVID-19 salgını, yalnızca gündelik yaşamı değil, sosyolojik bilginin üretildiği yöntemsel zemini de dönüştürmüştür. “Yeni normal” olarak adlandırılan dönemde dijital ve çevrimiçi iletişim ortamları toplumsal ilişkilerin kurulduğu başat mecralardan biri haline gelirken; niteliksel araştırmanın kurucu kabulleri olan “saha”, yüz yüze görüşme, katılımcı gözlem ve “orada bulunma” ilkesi yeniden tartışmaya açılmıştır. Bu çalışma, dijitalleşmenin niteliksel araştırmalar açısından sunduğu metodolojik imkânlar ile ürettiği epistemolojik sınırlılıkları birlikte ele almayı amaçlayan bir yöntem tartışmasıdır. Web 1.0’dan Web 4.0’a uzanan dönüşüm; hipermetinsellik, kullanıcı katılımının artışı, kamusal/özel alan sınırlarının bulanıklaşması ve çevrimiçi anonimlik gibi süreçler üzerinden çerçevelenmekte; çevrimiçi anket, e-posta ve görüntülü görüşme, forumlar ve sosyal ağlar gibi araçların nitel saha araştırmalarına etkileri tartışılmaktadır. Çevrimiçi araştırmalar, zaman ve maliyet tasarrufu, mekânsal kısıtların aşılması, ulaşılması güç gruplara erişim ve bazı durumlarda mahremiyetin görece artması gibi avantajlar sunarken; dijital eşitsizlikler nedeniyle örneklem yanlılığı, duysal/b bağlamsal ipuçlarının kaybı, güvene dayalı samimiyet kurmanın güçleşmesi, kimlik/temsile ilişkin belirsizlikler ve etik sınırların akışkanlaşması gibi riskler de doğurmaktadır. Çalışma, çevrimiçi alanın yalnızca teknik bir veri toplama kanalı değil, başlı başına toplumsal bir uzam ve araştırma sahası olarak kavranması gerektiğini savunur. Sonuç olarak sosyolojinin geleceğine ilişkin temel yönelimin, “yüz yüze mi çevrimiçi mi?” ikilemi yerine çevrimiçi ve çevrimdışı yöntemlerin eleştirel, refleksif ve etik bir bakışla bir arada kullanıldığı hibrit modellerin geliştirilmesi olduğu ileri sürülmektedir.

Anahtar Kelimeler: dijitalleşme, çevrimiçi etnografi, niteliksel araştırma, hibrit araştırma modelleri, covid-19 ve yeni normal.

Araştırmanın Konusu ve Problemi

Bu çalışmanın konusu, COVID-19 salgınıyla ivmelenen dijitalleşmenin niteliksel sosyal araştırma pratiklerinde yarattığı dönüşüm ve bu dönüşümün doğurduğu yöntemsel/epistemolojik tartışmalardır. Salgın, yüz yüze etkileşimin sınırlandığı bir bağlam yaratmış, buna eşlik eden “yeni normal” içinde çevrimiçi iletişim platformları, yalnızca gündelik iletişimin değil, veri toplama, saha kurma ve araştırmacı–katılımcı ilişkisinin de temel zeminlerinden biri haline gelmiştir. Bu değişim, sosyolojide uzun süre meşruiyeti güçlü olan “orada bulunma”, yüz yüze görüşme ve katılımcı gözlem gibi kabullerin yeniden değerlendirilmesini zorunlu kılmıştır.

Çalışmanın problemi iki katmanda kurulmaktadır. Birinci katman, çevrimiçi yöntemlerin yaygınlaşmasının salt pratik bir “uyum” olarak mı değerlendirilmesi gerektiği, yoksa niteliksel araştırmanın veri, bağlam ve anlam üretim süreçlerinde daha derin bir paradigma dönüşümüne mi işaret ettiği sorusudur. İkinci katman ise, çevrimiçi araçların sunduğu kolaylıkların (hız, düşük maliyet, geniş erişim) niteliksel bilginin niteliği üzerindeki etkilerinin nasıl değerlendirileceğidir.

¹⁴ Dr., Ankara, Türkiye

dirim@vadar.com.tr

ORCID: 0009-0006-5552-9835

Çevrimiçi araştırmalar, mekânsal kısıtları aşma ve ulaşılması güç gruplara erişim gibi avantajlar sunsa da, dijital eşitsizlikler (bağlantı ve cihaz erişimi, dijital okuryazarlık, dil, yaş, sınıf temelli farklılıklar) nedeniyle örneklem yanlılığı üretme potansiyeli taşır. Ayrıca çevrimiçi görüşmelerde jest-mimik, mekânın bağlamsal verisi ve etkileşimin ritmi gibi duyuşsal ipuçları sınırlanabilir; bu durum, derinlemesine anlamlandırma ve güvene dayalı samimiyet inşasını zayıflatır. Öte yandan çevrimiçi anonimlik ve kimliğin yeniden kurulabilirliği, kimi bağlamlarda ifade alanını genişletirken kimi bağlamlarda sahicilik ve doğrulama sorunlarını artırabilir. Etik boyutta ise kamusal/özel alan sınırlarının bulanıklaşması, bilgilendirilmiş onamın kapsamı, veri güvenliği ve araştırmacının görünürlüğü/görünmezliği gibi meseleler daha akışkan bir nitelik kazanır. Bu nedenle çalışma, çevrimiçi yöntemleri ne “alternatifsiz” ne de “epistemolojik olarak değersiz” gören bir uça; avantaj ve sınırlılıkları birlikte tartışarak hibrit bir yöntem tahayyülünün gerekliliğini problemleştirmektedir.

Araştırma Yöntemi

Bu çalışma, ampirik veri üretmeyi hedefleyen bir saha araştırması değil, niteliksel araştırmalarda dijital/çevrimiçi yöntemlerin yeri ve sınırlarına odaklanan kuramsal-yöntemsel bir tartışma yazısıdır. Dolayısıyla yöntem, “veri toplama tekniğı” anlamında değil, argümanı kurma, literatürü derleme ve kavramsal ayrımları sistematikleştirme biçimi olarak tanımlanmaktadır. Çalışmada üçlü bir yöntemsel hat izlenmektedir.

Birincisi, dijitalleşmenin tarihsel evrimi Web 1.0’dan Web 4.0’a uzanan bir çerçeve içinde betimlenmekte ve her dönemin niteliksel araştırma açısından belirleyici olabilecek iletişim özellikleri (tek yönlülük/etkileşimlilik, kullanıcı katılımı, platformlaşma, anlamsal ağlar vb.) özetlenmektedir. Bu bölüm, çevrimiçi ortamın yalnızca teknik bir araç değil, belirli iletişim mantıkları üreten bir toplumsal düzenek olduğunu görünür kılmayı amaçlar.

İkincisi, internet aracılı araştırmalar (internet-mediated research) ve çevrimiçi nitel yöntemler literatürü; çevrimiçi görüşme (e-posta, sohbet, görüntülü görüşme), çevrimiçi gözlem (forumlar, sosyal ağlar) ve dijital iz/akış temelli veri türleri başlıklarında taranmakta; her bir yöntemin avantaj ve sınırlılıkları beş ölçüt üzerinden sınıflandırılmaktadır: (i) erişim ve örneklem, (ii) veri derinliği ve bağlamsallık, (iii) güven/samimiyet ve ilişki inşası, (iv) etik ve mahremiyet, (v) teknik altyapı ve araştırma organizasyonu.

Üçüncüsü, tartışma reflektif bir bakışla yürütülmekte, çevrimiçi yöntemlerin “mekanik bir aktarım” olarak değil, bilgi üretimini dönüştüren bir pratik olarak ele alınması gerektiğı savunulmaktadır. Bu bağlamda çalışma, “en iyi yöntem” iddiası yerine, araştırma sorusunun niteliğı ve araştırma nesnesinin dijital aşinalığına göre değışen koşullu öneriler geliştirmeyi hedefler. Böylece yöntem, teknoloji iyimserliği ile çevrimiçi alanı değersizleştiren reddiyecilik arasında eleştirel bir denge kurar.

Kavramsal ve Kuramsal Çerçeve

Çalışmanın kavramsal çerçevesi, dijitalleşmenin toplumsal etkileşimi yeniden kurma biçimleri ile bu dönüşümün sosyolojik bilgi üretimine etkileri üzerine kuruludur. Web’in evrimi (1.0–4.0) teknik bir ilerleme çizgisi olmanın ötesinde, kullanıcı-özne konumlarının, metinselliğın ve toplumsal mekânın yeniden örgütlenmesi olarak ele alınmaktadır. Web 2.0 ile birlikte “kullanıcıların içerik üreticisine dönüşmesi” ve “yazarsı-okur” konumunun belirginleşmesi, çevrimiçi alanı katılımcı, çoğul ve akışkan bir sosyal sahaya dönüştürür. Hipermetinsellik ise metinlerin birbirine bağlanan, sürekli genişleyen ve yeniden üretilen yapısını ifade eder. Bu yapı,

çevrimiçi ortamda toplumsal etkileşimin metin üzerinden örgütlenmesine ve araştırmacının analiz ettiği nesnenin istikrarlı bir “metin” olmaktan çıkıp akışkan bir “süreç” haline gelmesine yol açar.

Kuramsal düzeyde bilgisayar vasıtalı iletişim (BVI) tartışmaları, yüz yüze iletişimle karşılaştırıldığında duysal verinin (beden dili, mekânın bağlamı, etkileşimin ritmi) nasıl dönüştüğünü anlamak açısından önemlidir. Bu dönüşüm, nitel görüşmelerin temel bileşenlerinden olan yakınlık, geri bildirim yoğunluğu ve ilişki kurma kapasitesini etkileyerek veri derinliği üzerinde belirleyici hale gelir. Bununla bağlantılı olarak kamusal/özel alan sınırlarının bulanıklaşması, özellikle sosyal ağlarda “kamusal paylaşım” ile “özel etkileşim” arasındaki geçişkenliği artırır. Bu da bilgilendirilmiş onam, anonimleştirme, veri güvenliği ve araştırmacının platform içi görünürlüğü gibi etik sorunları merkezileştirir.

Çevrimiçi etnografi/netnografi yaklaşımı, interneti yalnızca veri toplama aracı olarak değil, başlı başına bir saha olarak kavramsallaştırır. Bu bakışla “orada bulunma” ilkesi, fiziksel eşdeğerlikten ziyade platform içi etkileşimlere katılım, zaman içinde iz sürme ve dijital izleri bağlama yerleştirme kapasitesiyle yeniden tanımlanır. Sonuç olarak çalışma, sosyolojinin geleceğinin çevrimiçi/çevrimdışı karşıtlığını aşan, refleksif ve etik duyarlılığı yüksek hibrit saha tahayyüllerinde şekilleneceğini ileri sürmektedir.

Bulgular, Beklenen Sonuçlar

Bu çalışma, yöntem tartışması niteliği gereği “bulgu” kavramını ampirik bir veri setinden türeyen sonuçlar olarak değil, literatür ve kuramsal değerlendirme üzerinden ulaşılan çıkarımlar ve öneriler olarak ele almaktadır. Bu çerçevede birinci temel çıkarım, salgın sonrası dönemde çevrimiçi araçların niteliksel araştırmalarda “geçici bir ikame” olmaktan çıkıp kalıcı bir yöntem repertuvarına dönüştüğüdür. Dolayısıyla mesele, çevrimiçi yöntemin meşruiyeti değil; hangi araştırma sorusu, hangi bağlam ve hangi örneklem için nasıl bir tasarımla kullanılacağıdır.

İkinci çıkarım, çevrimiçi yöntemlerin güçlü avantajlarının (hız, düşük maliyet, mekânsal engellerin aşılması, bazı gruplara erişim) aynı zamanda yeni türden yanlılıklar üretebildiğidir. Dijital eşitsizlikler, “çevrimiçi olanları” görünür kılıp “çevrimiçi olamayanları” araştırma dışında bırakabilir. Bu durum, özellikle kırılgan gruplar, yaşlılar, düşük gelir grupları, dil bariyeri yaşayanlar veya dijital okuryazarlığı sınırlı kişiler açısından temsil sorununu derinleştirebilir.

Üçüncü çıkarım, çevrimiçi görüşmelerde bağlam ve duysallık kaybının veri derinliğini etkileyebileceğidir. Yüz yüze etkileşimde mekânın sunduğu ipuçları, beden dili, etkileşimin ritmi ve “eş-olma” deneyimi, anlamlandırma açısından kritik veri katmanlarıdır. Çevrimiçi ortam bu katmanları zayıflatabilir; ancak eşzamanlı kayıtlar, yazılı dökümler ve platform içi izlenebilirlik gibi özelliklerle yeni veri türleri de üretebilir.

Dördüncü çıkarım etik boyuttadır: Kamusal/özel alan sınırlarının akışkanlaşması, platformların veri politikaları, ekran görüntüsü alma/kayıt yapma pratikleri ve dijital izlerin kalıcılığı, etik ilkelerin “sabit” bir çerçeveden ziyade sürekli güncellenen bir yönetim alanı olarak ele alınmasını gerektirir.

Bu nedenle beklenen sonuç, sosyolojinin geleceği için en verimli hattın, çevrimiçi ve yüz yüze tekniklerin bağlama duyarlı biçimde birleştirildiği hibrit araştırma modelleri olduğudur. Belirleyici olan, kullanılan araçtan çok araştırmacının kuramsal donanımı, metodolojik farkındalığı ve eleştirel değerlendirme kapasitesidir.

Bibliyografya

- Beddows, E. (2008). The methodological issues associated with internet based research. *International Journal of Emerging Technologies and Society*, 6(2), 124–139.
- Binark, M. (Ed.). (2014). *Yeni medya çalışmalarında araştırma yöntem ve teknikleri*. Ayrıntı Yayınları.
- Büker-Alyanak, Z. (2014). Etnografi ve çevrimiçi etnografi. M. Binark (Ed.), *Yeni medya çalışmalarında araştırma yöntem ve teknikleri içinde* (ss. 117–164). Ayrıntı Yayınları.
- Çomu, T., & Halaıqa, İ. (2014). Web içeriklerinin metin temelli çözümlemesi. M. Binark (Ed.), *Yeni medya çalışmalarında araştırma yöntem ve teknikleri içinde* (ss. 26–88). Ayrıntı Yayınları.
- Güvenç, B. (1974). *İnsan ve kültür* (2. md.). Remzi Kitabevi.
- Hai-Jew, S. (2015). *Enhancing qualitative and mixed methods research with technology*. IGI Global.
- Hewson, C. (2013). Qualitative approaches in internet-mediated research: Opportunities, issues, possibilities. P. Leavy (Ed.), *The Oxford handbook of qualitative research methods içinde*. Oxford University Press.
- Markham, A. (t.y.). *Internet communication as a tool for qualitative research* [Yayımlanmamış araştırma raporu].
- Murthy, D. (2008). Digital ethnography: An examination of the use of new technologies for social research. *Sociology*, 42(5), 837–855.
- Murthy, D. (2013). Ethnographic research 2.0: The potentialities of emergent digital technologies for qualitative organizational research. *Journal of Organizational Ethnography*, 2(1), 23–36.
- O'Connor, H., Madge, C., Shaw, R., & Welland, T. (2008). Internet-based interviewing. R. Lee & G. Blank (Ed.), *The SAGE handbook of online research methods içinde* (ss. 271–289). SAGE.
- O'Connor, H., & Madge, C. (2015). Focus groups in cyberspace: Using the internet for qualitative research. *Qualitative Market Research: An International Journal*, 6(2), 133–143.
- Tunç, S. (2014). Yeni medya ortamlarında araştırma etiği ve özdüşünümsellik. M. Binark (Ed.), *Yeni medya çalışmalarında araştırma yöntem ve teknikleri içinde* (ss. 164–195). Ayrıntı Yayınları.

TOPLULUK DESTEKLİ TARIMDA (TDT) DİJİTAL PAZARLAMA YÖNTEMLERİ

Simay ÖZLÜ¹⁵

Özet: Sakin Şehir Güdül ve Ankara arasında yer alan Topluluk destekli tarım (TDT) TADYA'nın kır-kent arasında yeni teknoloji üzerinden kurduğu pazarlama sistemi günümüzün dijitalleşen sosyal koşullarına örnek teşkil etmektedir. TDT, üretici ve tüketici arasında doğrudan kurulan sürdürülebilir paylaşımlar neticesinde kır kent mesafeleri ile ilişkilerinin yeniden kurulduğu ve gıda etiği yoluyla Yeni Dayanışma Ekonomisine (YDE) katkı sağlayan bir sistemdir. Sanayi devrimini takip eden dönemde kır ve kent ilişkileri üretim ve tüketim alanları olarak ayrılmış, bu şekilde üretici ve tüketici de birbirinden uzaklaşmış ve bireyler tükettikleri ürüne, ardından kendilerine yabancılaşmaya başlamışlardır. İletişim ve ulaşım teknolojileri sayesinde TDT üzerinden kurulan yeni sistemle bu tüketim ilişkisi değişmekte, üretici ve tüketici birbirine yaklaşırken kır ve kent ayrımı da üretim neticesinde azalmaktadır. Günümüzde değişen iklim, çevre ve sosyal koşullar sebebiyle bireylerin tüketim alışkanlıkları da sürdürülebilir alışkanlıklara evrilmektedir. Doğal gıdaya erişim ve üreticilerin haklarının korunması güncel etik sorunlar olarak gündemde yer almaktadır. Bu nedenle kapitalist ekonomik sisteme alternatif Yeni Dayanışma Ekonomileri (YDE) ortaya konmaktadır. TDT, YDE'ye uygun yeni tür bir ekonomik sistemdir. Bununla birlikte TDT'deki ilişki ağları üretici ve üreticiler arasında yakın bir bağ kurarak kır ve kent ilişkilerini ve gündelik yaşam pratiklerini değiştirmektedir. Çalışmada Güdül'de yer alan TDT modeli ve dayanışma ekonomisinin teknoloji üzerinden kır-kent ilişki ağlarını ve sınıf ilişkilerini nasıl etkilediği incelenmiştir. Nitel yöntemle yürütülen araştırmada TADYA (Tahtacıörencik Doğal Yaşam Kolektifi) pazarlama sistemi netnografisi (YouTube, podcast görüşmeleri), 11 tüketici ve öncü STK'larla yapılan derinlemesine görüşmeler neticesinde Ankara-Güdül arasındaki doğal gıda sisteminin gıda demokrasisine ve YDE'ye katkı sağladığı ortaya konmuştur. İçerik analiziyle çözümlenen veriler whats app, google docs, web sitesi, sosyal medya gibi yeni teknolojik iletişim ve pazarlama yöntemlerinin kırsal alanda da aktif olarak kullanılabildiğini göstermiştir. Bunun yanı sıra YouTube ve podcast gibi yeni iletişim araçlarından da faydalandığı tespit edilmiştir. Yeni dijital pazarlama yöntemleri kır ile kenti, üretici ile tüketiciyi birbirine yakınlştırırken emek biçimlerini yeniden şekillendirmekte ve küresel ekonomik sisteme bir alternatif oluşturmaktadır. Teknoloji sayesinde yerel üretim kent pazarında yerini alabilmekte ve bu etkileşim sosyal ilişkileri, toplumu ve kültürü dönüştürmektedir. Bu anlamda pazar ve pazar-dışı, yerel ve küresel (küyerel), üretim ve tüketim (türetim), kırsal ve kentsel (*rurban*) üretim biçimlerinde bir hibritleşme ortaya konmaktadır. Özetlemek gerekirse, teknoloji kır ve kent arasında hem iletişim hem ulaşım anlamında kolaylık yaratırken sürdürülebilir tüketim, doğal tarım, gıda demokrasisi, farkındalık ve güven ile şeffaflık anlamında faydalar sağlamaktadır. Sonuç olarak bu araştırma, TDT TADYA'nın Ankara ve Güdül arasında teknoloji ve üretim sistemi üzerinden kır- kent ilişkilerini tanımlayan yeni bir ekonomik ve sosyolojik model olduğunu göstermesi bakımından önem taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: TDT, YDE, Güdül-Ankara, dijital pazarlama, gıda etiği

¹⁵ Dr., Başkent Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji, Türkiye

simayozlu@yahoo.com

ORCID: [0000-0002-2856-353X](https://orcid.org/0000-0002-2856-353X)

Araştırmanın Konusu ve Problemi

Bu araştırmada sanayileşme sonrası modern toplumlarda çevresel ve bireysel sorunların ortaya çıkmasıyla gündeme gelen yeni sürdürülebilir tüketim biçimleri, gıdanın önemi ve değişen kırsal kent ilişkileri merkeze alınmıştır. Bu kapsamda Sakin Şehir Gündül ile Ankara arasında işleyen TDT TADYA'nın YDE kapsamında incelenmesi uygun bulunmuştur. Günümüzde sanayileşme ile birlikte nüfus artışı, kentleşme, seri imalat, hızlı tüketim ve küreselleşme meydana gelmiştir. Fransız sosyolog Jean Baudrillard'ın (2021) kitabında bahsettiği gibi modern toplum zaman içerisinde bir tüketim toplumuna dönüşmüştür. Serbest piyasada rekabet eden üreticiler kullan at ekonomisiyle en fazla ürünü en az maliyetle yapma yarışına girmişlerdir (Yücel, 2003: 109). Günümüzde ecocide (ekokırım) yani çevre katliamı kavramı tanımlanmakta ve bu doğrultuda cezalar bulunmaktadır (Yücel, 2003: 101). Devletlerin aldığı tedbirlerle birlikte günümüzde endüstriyelleşmenin çevresel ve psikolojik olumsuz etkilerine bireysel bir tepki olarak Yavaş Tüketiciler ortaya çıkmıştır. Yavaş tüketicilerin özellikleri destinasyonun kimliğini korumaya saygılı, coğrafya ile uyumlu yerel ve mevsimine uygun ürünler ve hizmetler, anlamlı deneyimler, yerel ürünler ve aktivitelere, yerel satıcılar, yaratıcı, aktif iletişim ve üretici ile tüketici arasında uzun soluklu ilişki yaratmaya yöneliktir. (Med Pearls, 2020: 20).

İç Anadolu'nun ilk Sakin Şehri olan Gündül'de yavaş ve temiz gıda tüketimine dayalı sürdürülebilir bir gıda zinciri oluşturulmuştur. Ancak Gündül'deki TDT TADYA yavaş yemek akımının prensipleriyle örtüşmesine rağmen bu hareketten daha önce ve bağımsız olarak farklı öncülerin liderliğinde şekillenmiştir. Araştırmanın odak noktası TADYA aracılığıyla doğal gıda üzerinden kurulan kırsal-kent ilişki bağlarının nasıl biçimlendiğini incelemektir. Çağdaş iletişim ve ulaşım teknolojilerinin yanı sıra endüstriyelleşme karşıtı görüşler kırsal ve kentin ideolojik ve fiziksel olarak yakınlaşmasına sebep olmaktadır (Davoudi ve Stead, 2002: 4; Koleva, 2013; Stead, 2002). Özellikle gıda demokrasisi (sürdürülebilir üretim ve tüketim biçimleri - İrfanoğlu, 2021; Laville, 2022) kapsamında kurulan kırsal-kent ilişkilerinin bir dayanışma ekonomisi yarattığı düşünülmektedir. Bu araştırmada TDT modeliyle bireylerin kırsal ve kent arasında uzaklaşan ilişki ağlarını yeniden şekillendirdiği (Chiffolleau vd., 2019) ve üretim kültürü üzerinden bir YDE modeli ortaya koyduğu savından yola çıkılmıştır (Alberio ve Moralli, 2021). Günümüzde bireyler artık kaliteli bir yaşam tarzı aramakta ve bunun için şehirlerden göç etmeyi dahi düşünmektedirler. Aşırı tüketim, çevre sorunları ve yozlaşmaya karşı mücadele edilen toplumumuzda bu çalışma aşağıdaki problem sorularına cevap aramayı amaçlamaktadır:

Problemler:

6. TDT yeni dijital pazarlama yöntemlerini nasıl kullanmaktadır?
7. TDT ve yeni pazarlama yöntemleri üretici ve tüketici ilişkisini nasıl etkilemektedir?
8. TDT ve yeni pazarlama yöntemleri YDE'ne nasıl katkı sağlamaktadır?
9. TDT ve yeni pazarlama yöntemleri kırsal-kent ilişkilerini nasıl etkilemektedir?

Araştırma Yöntemi

Araştırmanın örneklemini, Ankara'da ikamet edip Gündül'de yer alan TADYA üreticileri, buradan alışveriş yapan tüketiciler ve TADYA oluşumunda yer alan STK'lardır. Çalışma kapsamında TADYA'nın whatsapp grubu, Google drive, Google forms, instagram hesabı, YouTube kanalı, podcast kanalı ve internet sitesi netnografi yöntemiyle incelenmiştir. 2013 yılında kurulmuş olan

TADYA, Güdül’de etkin olan topluluk destekli bir gıda kolektifidir. TADYA gıda kolektifinin amacı ekolojik tarımla köyün gelişimine destek olmak ve köy halkının doğa dostu geçim kaynaklarına katkı sağlamaktır. TADYA küçük ölçekli, kolektif çalışmaya dayalı bir üretim ve satış modelidir (TADYA, 2023). Her reticinin kimlik ve temas bilgileri açıktır. Kolektif, bir iki aile ile başlamış, eğitim desteğiyle on sekiz aileye ulaşmış bir oluşumdur. Netnografi kapsamında UNDP GEF-SGP ve Buğday Ekolojik Yaşamı Destekleme Derneği ile yürütülen ‘‘Güdül’de Gıda Topluluklarıyla Agroekolojik Dönüşüm’’ programı dahilinde Güdül’de doğa dostu tarımsal üretim yapan ve dönüşüm için çalışan üretici röportajlarından yedi adet YouTube videosu (Dört Mevsim Ekolojik Yaşam Derneği, Gıdamız Geleceğimiz) ve üç adet podcast yayını (Gıdamız Geleceğimiz) incelenmiştir. Netnografinin yanı sıra veri toplama sürecinde Ankara’da ikamet eden ve Güdül’deki TADYA’dan alışveriş yapan 11 tüketicisi ile görüşmeler gerçekleştirilmiştir. 2024 yılının Mayıs ve Ekim ayları arasında toplam 6 kadın, 5 erkek tretici ile yüz yüze derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. 30-60 yaş aralığında (yaş ort. 47,5), çoğunluğu evli ve çocuklu, kendilerini üst-orta sınıf olarak tanımlayan, lisans ve üzeri eğitilmiş, beyaz yakalı çalışan, akademisyen veya iş sahibi kişiler, Ankara’nın iyi semtlerinde kimisi müstakil evlerde oturan, çoğunluğu kadın tüketicilerdir. Son olarak, TADYA’nın kuruluşunda öncülük eden Buğday Derneği ve SYADER yetkilileri ile görüşmeler yapılmıştır.

Sakin şehir Güdül’de yer alan TADYA gıda kolektifinin incelendiği bu çalışmada nitel araştırma deseni olarak içerik analizinin kullanılması uygun bulunmuştur. İçerik analizinde amaç verideki örüntüleri ve temaları ortaya çıkarmaktır (elik vd., 2020: 381, 395). İçerik analizinde verilerin sıklığı değil niteliği ve birbiriyle ilişkisi önemlidir (elik vd., 2020: 386). Bu göz önüne alınarak veriler soyutlama yoluyla kodlanmıştır. Verilerin işlenmesi sürecinde görüşmeler önce deşifre edilmiştir. Ardından açık kodlanma sürecinde karma yöntem (başlangıç + süreç) kullanılmıştır (Korkmazıyürek, 2019: 140). Kategoriler veriyi kavramsallaştırmak amacıyla kodların birleştirilmesiyle ortaya çıkar (elik vd., 2020: 392). Bu süreçte kodlardan kategorilere tmervarım ve kategorilerden kodlara tümdengelimsel bir yöntem izlenir (elik vd., 2020: 392). 11 treticinin içeriği evrimii bir program olan ‘‘Transkriptor’’ ile deşifre edilmiş ve bulgular NVIVO ile analiz edilmiştir.

Kavramsal ve Kuramsal ereve

Gıda konusunda etkin olan TDT modeli de kentlerde ortaya çıkan ve kırdaki doğal tarım yöntemlerini destekleyen güncel bir akımdır. Kentlerdeki bireyler bir topluluk oluşturarak yakın ilçelerde zararsız tarımı desteklemek için kırdan doğal üretim yapan küçük ölçekli iştilerle bir iş birliği kurarlar. Karşılıklı anlaşma ile kırdan kente doğal ürünlerin ulaştırılmasını sağlayan şeffaf bir sistem geliştirilir. Bu modelde üretici ve tüketicisi ilişkileri yeniden şekillenir ve sürdürülebilir gıda sistemine katkı sağlamak amaçlanır (Balazs vd., 2016: 100). Bu sistem var olan ekonomik modeli değiştirerek yeni bir çalışma yöntemi geliştirir (Chiffolleau vd., 2019: 182). Bu yöntemde ekonomik çıkarların yanı sıra sosyal ve çevresel etkiler de göz önüne alınır (Chiffolleau vd., 2019: 183). Üreticiler ve tüketiciler arasında daha yakın sosyal ilişkiler geliştirilir ve ahlaki bir ekonomik sistem (ekonomik etnografi) ortaya çıkar (Chiffolleau vd., 2019: 182). Bu model güven, şeffaflık, eşitlik, karşılıklılık ve dayanışma üzerine kuruludur (Laville, 2013: 185, 186). Gıda demokrasisi yöntemiyle ortak karar verme, toplu öğrenme, ortak fayda gibi değerler gelişerek yeni modele katkı sağlar (Laville, 2013: 13). Bu vesileyle Yeni Dayanışma Ekonomisi - YDE (*New Solidarity Economics - NSE*) sistemi ortaya çıkar (Chiffolleau vd., 2019: 182). Bu sürdürülebilir etkinlikler neticesinde ilişkiler ve meknlar yeniden yaratılır (*respatialize*) ve ilişkilendirilir (*resocialize*) (Chiffolleau vd., 2019: 183). Günümüzde sosyal ve çevresel sorumluluk çerçevesinde tüketim

yapan bireyler (t reticiler) ideolojik ve duygusal olarak motive olmaktadır (Lombardi, 2015: 158). Bütün bu özellikleri sebebiyle TDT modeli gıda demokrasisi ve YDE sistemine uyum sağlamakta ve özellikle kırsal kent bağlamındaki sosyal ilişkileri yeniden şekillendirmektedir.

Günümüzde sosyal yaşam giderek dijitalleşmekte ve dijital kültür bireylerin hayatının pek çok alanına nüfus etmektedir. Postmodern olarak da adlandırılan  ağdaş dönemde Barshkow’a göre küresel ekonomi, g  ler, medya ve turizm yüzünden sınır ötesi, geçirgen yaklaşımlar önem kazanmıştır (Güzel, 2016: 84). Sınırlar artık akışkan bir yapı kazanmıştır. Kültürel sınırlar ortadan kalkarak çok katmanlı bir dönüşüm haline gelmiştir. Teknoloji ve toplumu özdeşleştiren Castells’e göre ise yeni sosyal ve dijital ağlar kültürel süreçleri değiştirmiştir ve dijital kültür kavramı ortaya çıkmıştır (Güzel, 2016: 85). Dijital kültür teknik ekipmanlar (bilgisayar, telefon, kamera, televizyon vb.), dijital kültürel elementler, dijitalleşme (dijital tasarım,  evrimi i içerikler vb.) ve bilgiye ulaşılabilirlik alanlarını içermektedir. “Yeni medya dolayımılı iletişim” ortamları  evrimdişi ortam ve süreçlerden etkilendiği gibi bu yapıları da yeniden üretmektedir. Bu yeni ortamı anlatmak için Levy siberkültür kavramını kullanmıştır (akt. Güzel, 2016: 86). Kültürün de dijitalleşmekte/sayısallaşmakta olduğu dile getirilmektedir. Marx’ın (2010) dediği gibi insan maddeleşmiş hatta sayısallaşmıştır. Zaman ve mek n kavramını aşan bireyler gibi ilişkiler de akışkan hale gelmiştir. Sanal alan olarak adlandırılan ve pek çok kültürel etkinliğin gözlemlendiği  evrimi i alanlarda gerçeklik ve kimlikler bulanıklaşmıştır. İnsanlık teknolojinin bir uzantısı haline gelmiş ve kişilik simgesel bir varlığa dönüşmüştür.

Enformasyon toplumu kavramı dinamik, özgürleştirici, gelecek odaklı ve motive edici bir vizyon sunar (Ampuja ve Koivisto, 2015). Maddi olmayan, çevreye daha az zararlı bir ekonomi, eğlence, yaratıcılık ve demokrasi ile özdeşleşmiş akıllı teknolojileri önerir.  atışmaların temeli sınıf farklılıkları değil hayat tarzı tercihleri, tüketim alışkanlıkları ve  evre sorunları gibi konulara kaymıştır. Ekonomik krizlerle tetiklenen sorunları kontrol altında tutmak isteyen ülkeler daha baskıcı ve demokratik olmayan araçlar vasıtasıyla otoriter devletçiliğe alan yaratmaktadır. Bu durum ise hiyerarşik ve gelişmiş gözetleme sistemlerine doğru ilerlemektedir.

Bulgular, Beklenen Sonuçlar

Araştırma neticesinde teknoloji ve ulaşımdaki gelişmeler, güven ve şeffaflık oluşumu ve değişen ilişkiler sonucunda kırsal ve kentin birbirine yaklaştığını, hibritleştiğini söylemek mümkündür. Bu başlıklar altında incelenen veriler, Ankara ve Güdül arasında yer alan TDT TADYA’nın yararlandığı teknolojik pazarlama yöntemleriyle ilişkileri samimileştirdiğini ve bu modelin YDE’ne katkı sağladığını göstermektedir.

· Teknoloji ve Ulaşım

YDE’de ürünlerin dağıtımı için teknoloji ve internet kullanılmaktadır (Aykaç, 2018). Ayrıca günümüzde değişen koşullarında oluşan ağ toplumu yeni teknolojik ve ulaşım alanındaki gelişmelerle şekillenmektedir (Castells, 2006). TADYA da müşterilerine ulaşmak için sosyal medya, internet sitesi (pazarlama) ve whatsapp, e-posta (iletişim) gibi teknolojik unsurlardan faydalanmaktadır. Ayrıca haftalık ürün ve müşteri listesi için google drive kullanılmaktadır. Müşterilerin isimleri rızaları alınarak excel listesinde açık bir şekilde beyan edilmekte ve  demeler yemek dağıtımının ardından tahsil edilmektedir. Bu sayede güvene dayalı şeffaf bir ilişki kurulmaktadır. Ayrıca, ulaşımdaki ilerleme de daha kolay ağ oluşturma ve ürünlerin teslim edilmesini sağlamaktadır. TADYA haftada bir Ankara’ya gelerek ürünleri ortak nokta veya evlere dağıtmaktadır. T reticilerin ulaşım kolaylığını vurgulamasının yanı sıra üreticilerden Seher Cebeci de ulaşımın Pazar yerine geçtiğini şu sözlerle anlatıyor:

*Pazarımız oluyordu, işte Gündül'e gidiyordu, Ankara'ya gidiyordu. Oralarda satılıyordu. Ama şimdi Pazar yok. Kargoya ver, kargo götürsün. **Bebek götürüyor gibi.** Allah razı olsun, her yere gidiyor. Evlere teslim devam. (DMEYD YouTube, 2021-6).*

- Güven ve Şeffaflık

Polanyi'nin ekonomik modelinin üçüncü ilkesi olan karşılıklılık, üreticiler ve tüketiciler arasında güven, dayanışma ve sadakate dayalı bir tür değiş tokuştur (Polanyi, 1986: 18; Şimşek, 2023: 307). Laville (2022: 2, 13) de YDE'nin şeffaflık ve hakkaniyete bağlı olduğunu savunmaktadır. Üreticilerin duyarlı, çevreci, etik, yeşil tüketicilerle kurdukları ilişki neticesinde yürütülen bu üretim şekli kır-kent ilişkisine yeni, güvene dayalı şeffaf ve teknoloji temelli bir boyut kazandırmaktadır. Bu çalışmada da TADYA üreticilerinin videoları ve podcast'lerinin varlığı üretici ve tüketici arasında şeffaflık ve yakınlaşmaya vesile olmaktadır. Üreticilerden Adnan Durmuş tüketici ve üretici arasında kurulan bağların önemini şu sözlerle aktarıyor: “Bizleri lütfen destekleyin, biz de sizlere zehirsiz sofralar sunalım. ... Buyurun gelin, **köyümüz sizin köyünüz olsun.**” (Gıdamız Geleceğimiz Youtube, 2022)

Örneğin, Türetici 09 satıcıların isimlerinin ve ürünlerinin fiyatlarının açık olmasından memnun olduğunu şu şekilde aktarıyor:

*Ne almak istiyorsanız, büyük bir pazar yeri gibi, online bir pazar yeri kurmuşlar gibi orada. Herkes istediği üründen veya istediği satıcıdan istediği kadar alabiliyor. Evet **şeffaflık** gibi yani kimden ne istiyorsanız, yani fiyatını da herkes yazıyor, orada şey yapıyor. (Türetici 09)*

- İlişkiler (Üretici-Türetici)

Üreticiler kır ve kent arasında tüketiciler vasıtasıyla samimi ilişkiler kurulduğunu farklı şekillerde aktarmışlardır. Örneğin, Nursemin Duran bu gıda topluluğu sayesinde güvene dayalı samimi ilişkiler kurulduğunu ve kır kent arasındaki mesafenin azaldığını vurguluyor:

*Şey diyordum ben nasıl gidip böyle ben nasıl gidip böyle iletişim kuracağım, merhaba diyeceğim falan diye sonrasında böyle aile gibi olduk. **Müşterilerimizle de aile gibi olduk.***

STK görüşmelerinde TDT'nin üretici ile tüketici yani bir diğer deyişle kır-kent arasında bir güven ilişkisi yaratması da altı çizilen konular arasındadır. Örneğin, Buğday Derneği yetkilisi TDT'nin ilişkiler sayesinde devam ettiğini şu sözlerle aktarıyor:

*Gündül'de **düzenli mailler** de gönderiliyor. Sadece ürün listesi değil, şöyle oldu, böyle oldu, ürünlerin şu durumda, köyde bununla çalışıyoruz falan bunların hepsi o ilişkiyi artıran şeyler aslında. İlişki arttıkça da bu iş yürüyor zaten. **Yani aslında ilişkiyle yürüyor.** (Buğday Derneği)*

Ayrıca, SÜYADER yetkilisi aracısız üretimin faydalarından bahsediyor:

*Şu andaki gıda enflasyonunun en önemli sebeplerinden bir tanesi, aracılarla ulaşması bize besinlerin. **Aracıyı ortadan kaldırıp doğrudan üretici odaklı bir satın alma işi ortaya çıktığında her iki taraf da bu işten karlı çıkıyor.***

Türetici 10 TDT önemi hakkında üretici ve tüketicileri bir araya getirmesini anlatıyor ve iç kontrollerinin yapılmasını takdir ediyor:

*Çünkü **çok iyi düşünülmüş bir sistem** geliyor bana. Eee şeye ne diyeyim onay eee merceğine bağlı olmadan **iç kontrollerini yapabilen** eee sertifikaya gerek duymadan **güvenilir ürünler üreten bir sistem** olması benim çok beğendiğim bir şey. (Türetici 10)*

Sonuç olarak TADYA'nın yeni teknolojiden faydalanarak üretici ve tüketicinin yakınlaşmasına ve dolayısıyla kır-kent ilişkilerinin yeniden yapılanmasına vesile olduğu söylenebilir. YDE modeline uyan TDT sayesinde küresel pazar sistemine alternatif bir model oluşturulmakta ve güven ile şeffaflığa dayalı samimi ilişkiler neticesinde yeni bir ekonomi ortaya konmaktadır.

Bibliyografya

- Alberio, M., & Moralli, M. (2021). Social innovation in alternative food networks: The role of co-producers in Campi Aperti. *Journal of Rural Studies*, 82, 447–457.
- Ampuja, M., & Koivisto, J. (2015). “Post endüstriyel toplum”dan “ağ toplumu”na geçiş ve ötesi: Enformasyon toplumu teorisinin siyasi bağlamı ve mevcut krizi.
- Balazs, B., Pataki, G., & Lazányi, O. (2026). Prospects for the future: Community supported agriculture in Hungary. *Futures*, 83, 100–111. <https://doi.org/10.1016/j.futures.2016.03.005>
- Baudrillard, J. (2021). *Tüketim toplumu*. Ayrıntı Yayınları.
- Castells, M. (2006). *Enformasyon çağı: Ekonomi, toplum ve kültür: Cilt 2. Kimliğin gücü*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Chiffolleau, Y., Millet-Amrani, S., Rossi, A., Rivera-Ferre, M. G., & Lopez Merino, P. (2019). The participatory construction of new economic models in short food supply chains. *Journal of Rural Studies*, 68, 182–190.
- Çelik, H., Başer Baykal, N., & Kılıç Memur, H. N. (2020). Nitel veri analizi ve temel ilkeleri. *Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi*, 8(1), 379–406. <https://doi.org/10.14689/issn.2148-2624.1.8c.1s.16m>
- Davoudi, S., & Stead, D. (2002). Urban-rural relationships: An introduction and a brief history. *Built Environment*, 28(4), 269–277.
- Güzel, E. (2016). Dijital habitus. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 4(1), 82–103.
- İrfanoğlu, M. (2021). Tüketmeme: Neden bazı tüketiciler finansal güce sahipken bilinçli bir şekilde marka kaçınması çerçevesinde tüketmeme eğilimi gösterirler?. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 22(2), 53–71.
- Koleva, D. (2013). Rural, urban and rurban: Everyday perceptions and practices. G. Duijzings (Ed.), *Global villages içinde* (ss. 137–152). Anthem Press.
- Korkmazyürek, Y. (2019). Nitel araştırmalarda kodlama: “Psikolojik sözleşme algısı, örgütsel güven algısı ve profesyonel bürokrasi etkisi”ne yönelik bir örnek. *Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 5(1), 131–147. <https://doi.org/10.29131/uiibd.570598>
- Laville, J. L. (2013, 6-8 Mayıs). *The social and solidarity economy* [Konferans bildirisi]. Potential Limits for Social and Solidarity Economy UNRISD Conference.
- Laville, J. L. (2022). *Origins and histories of the social and solidarity economy* (Draft Paper Series). UNTFSSE Knowledge Hub.
- Lombardi, A., Migliore, G., Verneau, F., Schifani, G., & Cembalo, L. (2015). Are “good guys” more likely to participate in local agriculture?. *Food Quality and Preference*, 45, 158–165. <https://doi.org/10.1016/j.foodqual.2015.06.005>

- Marx, K. (2010). *Kapital* (Cilt 1). Yordam Kitap.
- Polanyi, K. (1986). *Büyük dönüşüm*. Alan Yayıncılık.
- Stead, D. (2002). Urban-rural relationships in the West of England. *Built Environment*, 28(4), 299–310.
- Şimşek, E. T. (2023). Dünyada ve Türkiye’de dayanışma ekonomisi fikrinin gelişimi. *Memleket Siyaset Yönetim*, 18(40), 301–322. <https://doi.org/10.56524/msydergi.1349341>
- Tahtacıörencik Doğal Yaşam Kolektifi. (2023). *Tahtacıörencik doğal yaşam kolektifi hakkında*. <https://tahtaciorencik.org/>
- Yücel, A. G. F. (2003). Sürdürülebilir kalkınmanın sağlanmasında çevre korumanın ve ekonomik kalkınmanın karşılıklı ve birlikteliği. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(11), 100–120.

ALINIR – SATILIR VE ÇALINIR: X PLATFORMUNDA İÇERİĞİN VE ETKİLEŞİMİN METALAŞTIRILMASI ÜZERİNE BİR TARTIŞMA

Hazal ÖZYÜREK YAĞLI¹⁶

Özet: Bu çalışma, dijitalleşme çağında sosyal medya platformlarında üretilen içeriklerin *metalaşma* (İng. commodification) ve *üretüketim* (İng. prosumption) süreçlerine girerek nasıl bir ekonomik değere dönüştüğünü sosyolojik bir bakış açısıyla ele almaktadır. X platformunun 27 Ekim 2022 tarihinde Elon Musk tarafından satın alınmasının ardından *İçerik Üreticisi Para Kazanma Standartları* uygulanmaya başlamıştır. Bu düzenlemeyle birlikte X platformunda üretilen içerikler, görüntülenme sayısı üzerinden ödeme yapılan metalar hâline gelmiştir. Buradan hareketle çalışma, X platformunda içeriğin ve etkileşimin metalaşma sürecine odaklanmakta ve platformun geçirdiği bu dönüşümün kullanıcı pratiklerini nasıl biçimlendirdiğine yönelik bir açıklama sunmaktadır. Bu bağlamda çalışmada, X kullanıcılarının platformda yaşanan bu dönüşüme dair pratikleri, içerik hırsızlığı, dilin metalaşması ve bir metalaşma aracı olarak yapay zekâ (Grok) olmak üzere üç temel gözlem üzerinden tartışılmaktadır. X platformunun ödeme politikalarıyla içerik doğrudan maddi kazanç haline gelmiştir. X kullanıcıları, kazançlarının çalınması sebebiyle maruz kaldıkları dijital intihale karşı, failleri "içerik hırsız" olarak adlandırarak kitlesel tepkiler göstermektedir. Bu dilsel ve kitlesel tepki, kullanıcıların içeriğin metalaşma sürecine dair güçlü bir farkındalığının göstergesidir. Buradan hareketle çalışmanın ikinci temel tartışması, platformda yaşanan metalaşmanın sadece içerik ve etkileşimle sınırlı kalmayarak, içeriğin yapısını da oluşturan *dilin metalaşması* (İng. commodification of language) üzerinden sunulmaktadır. Bu süreçte, X kullanıcılarının gönderileri hazırlarken benimsedikleri kalıp ifadeler (Ör. Kaydedin lazım olur, işte sizin için... vb.) gönderilerin daha fazla etkileşim alması için vazgeçilmez içerik öğeleri hâline gelmiştir. Çalışmada son olarak X'in entegre yapay zekâsı Grok'un bu metalaşma sürecindeki hızlandırıcı ve belirleyici rolü ele alınmaktadır. Grok'un tasarımı ve işlevleri, üretüketim döngüsünü pekiştirerek içeriklerin ticari değerlerini maksimize etme amacına hizmet etmektedir. Sonuç olarak çalışma, bu üç temel gözlem üzerinden, X platformundaki kullanıcıların içeriği bir meta olarak üreten, tüketen ve rekabet eden üretüketiciler hâline geldiğini ve dijitalleşmenin ekonomik boyutlarının toplumsal pratikleri nasıl biçimlendirdiğini tartışmaya açmaktadır.

Anahtar Kelimeler: üretüketim, içerik hırsızlığı, metalaşma, yapay zekâ, etkileşim

Araştırmanın Konusu ve Problemi

Dijitalleşme çağında sosyal medya platformları, bireylerin iletişim kurduğu sanal alanlar olmaktan çıkarak devasa verilerin işlendiği, içeriğin ve etkileşimin doğrudan ekonomik bir değere dönüştürüldüğü ticari pazarlar haline gelmiştir. Bu dönüşümün en radikal örneği, eski adıyla Twitter, yeni adıyla X platformunda yaşanmaktadır. Platformun 27 Ekim 2022 tarihinde Elon Musk tarafından satın alınmasının ardından yürürlüğe giren *İçerik Üreticisi Para Kazanma Standartları*, sosyal medyanın doğasında bir paradigma değişimine işaret etmektedir. Bu

¹⁶ Lisanüstü Öğrenci, Başkent Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Türkiye
ozyurekhazal@gmail.com
ORCID: 0000-0002-0989-5168

düzenlemeyle birlikte, X platformunda üretilen içerikler, sadece sembolik bir beğeni nesnesi olmaktan çıkıp, görüntülenme sayısı üzerinden ödeme yapılan somut *metalar* hâline gelmiştir.

Bu çalışmanın temel konusu, X platformunda içeriğin ve etkileşimin metalaşma sürecidir. Çalışma, bu ekonomik dönüşümün kullanıcı pratiklerini, dil kullanımını ve platform içi ilişkileri nasıl yeniden biçimlendirdiğini sosyolojik bir perspektifle incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırmanın temel problemi, kullanıcıların *paylaşım* motivasyonunun yerini *kazanç* motivasyonuna bırakmasıyla ortaya çıkan yeni toplumsal ve etik sorunlardır. İçeriğin bir meta haline gelmesi, platformdaki taklit veya alıntılama pratiklerini *dijital intihal* ve *hırsızlık* bağlamına taşımıştır. Kullanıcılar artık etkileşimlerini sadece sosyal bir sermaye olarak değil, maddi bir kayıp veya kazanç alanı olarak görmektedir.

Ayrıca, platformun algoritmik yapısının ve sisteme entegre edilen yapay zekâ (Grok) teknolojilerinin, bu metalaşma sürecini nasıl hızlandırdığı ve kullanıcıları belirli üretim kalıplarına (biçimlere) nasıl zorladığı araştırmanın bir diğer odak noktasıdır. Çalışma, X platformundaki kullanıcının, özgür bir iletişimci olmaktan ziyade, platformun belirlediği kurallara uymak zorunda olan ve birbirleriyle rekabet eden *üretüketicilere* (İng. prosumer) dönüştüğünü iddia etmektedir. Bu bağlamda araştırma; dijital emek, mülkiyet hakları ve algoritmik denetim ekseninde, kamusal alanın ticari bir fabrikaya dönüşümünü sorunsallaştırmaktadır.

Araştırma Yöntemi

Bu çalışma, toplumsal gerçekliğin bireyler tarafından inşa edildiğini ve anlamlandırıldığını savlayan yorumcu paradigma (Creswell & Poth, 2024) ekseninde desenlenmiş nitel bir durum çalışmasıdır. Araştırmada yorumcu paradigmanın benimsenmesinin temel nedeni, X platformundaki metalaşma sürecinin sadece ekonomik göstergelerle açıklanamayacak, kullanıcıların etkileşimleri ve algılarıyla şekillenen dinamik bir toplumsal inşa olmasıdır. Çalışma, nesnel bir gerçekliğin peşine düşmekten ziyade; kullanıcıların değişen platform politikaları karşısında emek, mülkiyet ve iletişim kavramlarını nasıl yeniden tanımladıklarını ve bu yeni ekonomik düzeni kendi zihinlerinde nasıl anlamlandırdıklarını keşfetmeye odaklanmaktadır. Dolayısıyla, kullanıcıların *içerik hırsızlığı* gibi yeni suç tanımları üretmeleri veya dillerini algoritmaya göre şekillendirmeleri, ancak onların öznel anlam dünyalarına inen yorumlayıcı bir yaklaşımla analiz edilebilir.

Araştırmanın evrenini X platformu oluştururken, örneklem grubu Elon Musk'ın platformu satın alması ve *İçerik Üreticisi Para Kazanma Standartlarının* yürürlüğe girmesi (2023-2025) sonrasında üretilen gönderilerden seçilmiştir. Veri toplama sürecinde, çalışmanın odaklandığı üç temel gözleme yönelik amaçsal örnekleme benimsenmiştir.

Veri setinin oluşturulmasında üç aşamalı bir tarama gerçekleştirilmiştir. İlk aşamada, kullanıcıların mülkiyet ve etik bağlamında dijital intihale yönelik tutumlarını belirlemek amacıyla “içerik hırsız” ve “içerik hırsızlığı” anahtar sözcükleri taranmış; bu kavramların “etkileşim kasmak” gibi eski söylemlerin yerini alma süreci incelenmiştir. İkinci aşamada, dilin araçsallaşarak iletişim aracından ticari bir koda dönüşümünü izlemek amacıyla, “Kaydedin lazım olur”, “İşte sizin için derledim” ve “Bilmeyenler için anlatıyorum” gibi X algoritmasının öne çıkarma eğiliminde olduğu kalıp ifadeleri içeren gönderiler derlenmiştir. Son aşamada ise teknolojik denetim ekseninde, yapay zekânın (Grok) ve premium abonelik sisteminin içerik üretimini nasıl yönlendirdiğini gözlemlemek için, parodi hesaplar ve yapay zekâ destekli içerik üreten hesapların etkileşim pratikleri veri setine dahil edilmiştir.

Elde edilen veriler, betimsel analiz tekniğiyle işlenmiştir. Analiz sürecinde, gönderilerin sadece görünen içerikleri değil; bu içerikleri üreten kullanıcıların ekonomik motivasyonları, platformun *yasa koyucu* rolüyle kurdukları ilişki ve geliştirdikleri *aşağıdan yukarıya denetim* mekanizmaları irdelenmiştir. Yorumcu paradigmanın doğasına uygun olarak çalışma, X platformunu sadece bir teknolojik altyapı olarak değil; anlamların, değerlerin ve sermaye biçimlerinin sürekli müzakere edildiği kültürel bir pazar yeri olarak ele almıştır.

Kavramsal ve Kuramsal Çerçeve

Çalışmanın kuramsal zemini, geç kapitalizm, *üretüketim* (İng. prosumption) ve *metalaşma* (İng. commodification) kavramları üzerine inşa edilmiştir. Jameson'ın (1991) geç kapitalizm analizi ve Ritzer'in (2019) toplumun her alanının metalaşması tezi, çalışmanın büyük ölçekli çerçevesini oluşturmaktadır. Dijitalleşme ile birlikte üretim ve tüketim arasındaki sınırların bulanıklaşması, kullanıcıları *üretüketici* (İng. prosumer) (Ritzer, Dean & Jurgenson, 2012; Zhao & Wang, 2023) olarak tanımlamayı zorunlu kılmaktadır. X kullanıcıları, içerik tüketirken aynı zamanda veri ve içerik üreterek platformun sermaye birikimine *ücretsiz emek* sağlamaktadır.

Çalışma, bu emeğin niteliğini tartışırken literatürdeki güncel yaklaşımlardan yararlanmaktadır. Mears'ın (2023) *dikkat sermayesi* (İng. attention capital) kavramı, kullanıcıların X platformunda elde etmeye çalıştığı kıt kaynağı tanımlamak için kullanılmıştır. Kullanıcılar, bu sermayeyi elde etmek için kendi özgünlüklerinden ziyade, algoritmanın ve kitlenin taleplerine göre şekillenen *durumsal otantiklik* (İng. situational authenticity) sergilemektedir. Ayrıca, Duchene ve Heller'in (2012) dilin bir iletişim aracından kâr getiren bir metaya dönüştüğü tezi ve Bourdieu'nün (1977) dilsel etkileşimin ekonomik doğasına ilişkin görüşleri, platformdaki “Kaydedin lazım olur” gibi kalıp ifadelerin analizinde temel alınmıştır.

Çalışmanın en önemli teorik tartışması ise sosyal medyanın mekânsal tanımı üzerinedir. Jin ve Feenberg (2015), sosyal medya platformlarını bir *fabrikadan* ziyade, kullanıcıların özgürce gezindiği ancak platformun bu trafikten rant elde ettiği bir *kaldırım* veya *AVM koridoru* olarak tanımlamıştır. Ancak bu çalışma, Elon Musk dönemi X platformunun bu tanımı geçersiz kıldığını öne sürmektedir. Kullanıcılara etkileşim başına doğrudan ödeme yapılması, platformu kullanıcıların *gezindiği* bir kaldırımdan, parça başı iş yaptığı ve algoritmik denetim altında çalıştığı bir *dijital fabrikaya* dönüştürmüştür. Kopf'un (2020) belirttiği gibi, platform bu süreçte kendini bir ortak gibi sunsa da aslında kuralları tek taraflı belirleyen bir yasa koyucu ve yargıç konumundadır. Bu bağlamda çalışma, X'i gönüllü katılımdan ücretli emeğe geçişin hibrit bir mekânı olarak teorize etmektedir.

Bulgular, Beklenen Sonuçlar

Çalışmanın bulguları, X platformundaki dönüşümün içeriğin mülkiyeti, dilin metalaşması ve yapay zekânın denetimi olmak üzere üç temel ekseninde gerçekleştiğini göstermektedir.

İlk olarak, X'teki içeriğin kullanıcılar arasında güçlü bir mülkiyet bilinci ve çatışma kültürü yarattığı düşünülmektedir. Para kazanma standartları öncesinde “etkileşim kasmak” veya “ilgi çekmek” olarak adlandırılan eylemler, bugün doğrudan “içerik hırsızlığı” olarak etiketlenmektedir. Kullanıcılar, intihali sadece etik bir ihlal olarak değil, *kazançlarının çalınması* olarak görmekte ve failleri ifşa ederek aşağıdan yukarıya bir denetim mekanizması geliştirmektedir. Ayrıca, akademik atıf pratiklerinin aksine, X kullanıcıları *kaynağın başta belirtilmesi* gerektiğini savunarak, dikkat sermayesinin ve gelirin kaynağa yönlendirilmesini talep etmektedir.

İkinci olarak, platformda kullanılan dilin, iletişimi sağlamaktan ziyade algoritmayı manipüle etmeye yönelik bir “ticari koda” dönüştüğü, yani metalaştırıldığı bulgulanmıştır. “Kaydedin lazım olur”, “Favlayın dönersiniz”, “Bilmeyenler için anlatıyorum (flood)” ve “İşte sizin için...” gibi kalıp ifadeler, algoritmanın ödüllendirdiği *kaydet* ve *süre* metriklerini tetiklemek için stratejik olarak kullanılmaktadır. Bu durum, dilin *duygusal emek* (İng. affective labour) bağlamında araçsallaştığını ve kullanıcıların etkileşim almak için “hizmet sunuyormuş gibi” durumsal otantiklik (İng. situational authenticity) yarattığını göstermektedir.

Üçüncü ve en güncel bulgu ise yapay zekâ Grok’un rolüdür. Grok, üretüketim döngüsünü hızlandıran ve *önce öde, sonra kazan* kuralını dayatan bir kapı bekçisi olarak işlev görmektedir. Parodi hesaplar veya yapay zekâ destekli içerikler, platformun ihtiyaç duyduğu yüksek etkileşimi sağladığı için sistem tarafından teşvik edilmektedir. Ancak gelir elde etmek için premium üyelik zorunluluğu, kullanıcının platform karşısındaki güvencesizliğini artırmaktadır.

Sonuç olarak bu çalışma, X kullanıcılarının artık sadece birer sosyal medya kullanıcısı değil; platformun belirlediği kurallara ve biçimlere uymak zorunda olan, güvencesiz *dijital taşeronlar* olduğunu öne sürmektedir. Dijitalleşmenin ekonomik boyutları, nasıl konuştuğumuz ve neye hırsızlık dediğimiz gibi toplumsal pratikleri yeniden biçimlendirmekte ve kamusal alanı tamamen ticari bir fabrikaya dönüştürmektedir.

Bibliyografya

- Bolin, G. (2012). The labour of media use: The two active audiences. *Information, Communication & Society*, 15(6), 794–814.
<https://doi.org/10.1080/1369118X.2012.677052>
- Bourdieu, P. (1977). The economics of linguistic exchanges. *Social Science Information*, 16(6), 645–668. <https://doi.org/10.1177/053901847701600601>
- Creswell, J. W., & Poth, C. N. (2024). *Qualitative inquiry and research design: Choosing among five approaches* (5. bs.). SAGE.
- Duchene, A., & Heller, M. (2012). *Language in late capitalism: Pride and profit*. Routledge.
- Fuchs, C. (2010). Labor in informational capitalism and on the internet. *The Information Society*, 26(3), 179–196. <https://doi.org/10.1080/01972241003712215>
- Gillespie, T. (2017). Algorithmically recognizable: Santorum’s Google problem, and Google’s Santorum problem. *Information, Communication & Society*, 20(1), 63–80.
<https://doi.org/10.1080/1369118X.2016.1199721>
- Jameson, F. (1991). *Postmodernism, or, the cultural logic of late capitalism*. Duke University Press.
- Jin, D. Y., & Feenberg, A. (2015). Commodity and community in social networking: Marx and the monetization of user-generated content. *The Information Society*, 31(1), 52–60.
<https://doi.org/10.1080/01972243.2015.977635>
- Kemp, S. (2025, 5 Şubat). *Digital 2025: Global overview report*. Datareportal.
<https://datareportal.com/reports/digital-2025-global-overview-report>
- Kopf, S. (2020). “Rewarding good creators”: Corporate social media discourse on monetization schemes for content creators. *Social Media + Society*, 6(4), 1–12.
<https://doi.org/10.1177/2056305120969877>

- Mears, A. (2023). Bringing Bourdieu to a content farm: Social media production fields and the cultural economy of attention. *Social Media + Society*, 9(3).
<https://doi.org/10.1177/20563051231193027>
- Ritzer, G. (2019). *The McDonaldization of society* (9. bs.). SAGE.
- Ritzer, G., Dean, P., & Jurgenson, N. (2012). The coming of age of the prosumer. *American Behavioral Scientist*, 56(4), 379–398. <https://doi.org/10.1177/0002764211429368>
- Zhao, Y., & Wang, M. (2023). Digital sociology: Origin, development, and prospects from a global perspective. *Journal of Chinese Sociology*, 10(19), 1–21.
<https://doi.org/10.1186/s40711-023-00198-1>

TEKNO-FEODALİZM TEZİNİN SINIRLARI: İLKSEL BİRİKİM ve RIZAYA DAYALI SÖZLEŞME

İrem TAŞÇIOĞLU¹⁷

Özet: Özellikle 2008 finansal krizinden beri belirginlik kazanan geçiş (*transition*) ve kriz anlatılarından bir tanesi de kapitalizmin dönüşüm geçirerek tekno-feodalizme evrildiği tezidir. Buna göre, feodalizmi karakterize eden tahakküm, eşitsizlik ve hiyerarşi ilişkilerinin büyük teknoloji (*bigtech*) şirketlerinin denetiminde yeniden hâkim olduğu özgül bir birleşimi ifade eden tekno-feodalizm, kapitalizmin ötesine işaret eden yeni bir derebeylik sistemine işaret eder. Bu çalışma, özellikle bu tezin belli başlı savunucularından olan Yannis Varoufakis ve Jodi Dean'ın yakın bir okumasını yaparak, tekno-feodalizmle ilişkilendirilen özelliklerin ne ölçüde kapitalizmle süreklilik ve/ya kopuş ilişkisi içerdiğini sorgular. Bu sorunsal ekseninde, özellikle teknoloji şirketlerinin tekelleştirdiği dijital platformlarda karşımıza çıkan iki temel ilişki biçimine odaklanır. İlk olarak, tekno-feodalizmde kapitalist kâr ve sömürü (*exploitation*) mantığının yerini - feodalizmle ilişkilendirilen- rant ve el koyma/mülksüzleştirme (*expropriation*) mantığının aldığını öne süren yaklaşımın eleştirel bir incelemesini sunar. Özellikle mülksüzleştirmenin kapitalizme içkin olduğunu öne süren Marksist yazını (David Harvey, Evgeny Morozov vb. gibi) temel alarak dijital platformlardaki tekelleşme sürecine odaklanır ve özgül bir mülksüzleştirme biçimi olarak ilksel birikimin bu platformlarda nasıl ortaya çıktığını analiz eder. Müştereklerin kapatılması (*enclosure*) pratiğiyle tanımlanan ilksel birikimin kapitalizme içkin bir süreç olduğunu ve bu sürecin dijital platformlarda bilgi müştereklerinin özelleştirilmesi şeklinde zuhur ettiğini iddia eder. Bu anlamda, bu çalışmanın argümanına göre, mülksüzleştirmenin dijital alanda artan yaygınlığı, tekno-feodalizme değil, kendisine yeni alanlar açan bir kapitalist birikim rejimine işaret eder. İkinci olarak, tekno-feodal tezin, modern kapitalizmin önemli bir bileşeni olan sözleşmeye dayalı (*contractual*) ilişki biçimini göz ardı ettiğini öne sürer ve aslında, dijital platform kullanıcılarının en azından hukuki-formel düzeyde rızaya dayalı bir ilişki içerisinde olduklarını savunur. Bu bağlamda, Sashana Zuboff'un formüle ettiği *Gözetim Kapitalizmi* tartışmalarına dönerek, kişisel verilerin büyük teknoloji şirketlerince işlenerek metalaştırılması sürecinde kullanıcıların rızasının, kapitalizme özgü bir hukuki kurgu olduğunun altını çizer. Bu çalışma, bu iki eleştirel tespitten yola çıkarak tekno-feodalizm tezinin sınırlarına işaret eder ve aslında günümüzdeki başlıca sorulardan birinin dijital kapitalizme içkin olan görünürde birbirine zıt bu iki uğrağın, yani bir süreç olarak ilksel birikim/mülksüzleştirme ile hukuki bir kurgu olarak sözleşmeye dayalı ilişkinin nasıl bir arada düşünülebileceği sorusu olduğunu savunur.

Anahtar Kelimeler: tekno-feodalizm, kapitalizm, ilksel birikim, dijital platform, sözleşme

Araştırmanın Konusu ve Problemi

Bu araştırmanın konusu, son yıllarda kapitalizmin geçirdiği değişim ve dönüşümleri açıklamak üzere öne sürülen tekno-feodalizm ve neo-feodalizm tezlerinin kuramsal geçerliliğini ve açıklayıcılık sınırlarını eleştirel bir perspektiften incelemektir. Özellikle Yannis Varoufakis ve Jodi Dean tarafından geliştirilen bu tezler, dijital platformların yükselişiyle birlikte kapitalist üretim ilişkilerinin yerini feodal tahakküm, rant ve hiyerarşi ilişkilerinin aldığı iddiasına dayanır.

¹⁷ Doktor Öğretim Üyesi, İstanbul Topkapı Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, T.C., iremtascioglu@topkapi.edu.tr
ORCID: 0000-0001-9728-3331

Araştırma, bu iddiaların hangi tarihsel analogiler ve teorik varsayımlar üzerinden kurulduğunu eleştirel bir biçimde analiz etmeyi amaçlamaktadır. Çalışmanın temel problemi, dijital platformlar etrafında şekillenen güncel sosyo-ekonomik dönüşümlerin kapitalizmin ötesine işaret eden yeni, post-kapitalist ya da feodal bir formasyon olarak mı, yoksa kapitalizme içkin dinamiklerin özgül ve tarihsel olarak yoğunlaşmış bir biçimi olarak mı kavranması gerektiği sorusudur. Bu bağlamda araştırma, tekno-feodalizm tezinin merkezine yerleştirilen rant, el koyma (mülksüzleştirme), siyasal-ekonomik zorun iç içe geçmesi ve üretkenliğin yerini durağanlığa bırakması gibi unsurların, gerçekten kapitalizmin “hareket yasaları”ndan bir kopuşu mu temsil ettiğini sorgular. Araştırma problemi, özellikle iki kavramsal eksen etrafında yoğunlaşır. Bunlardan ilki, Marx’ın ilksel birikim kavramının yalnızca kapitalizmin tarihsel kuruluşuna ait bir moment mi yoksa süreklileşmiş bir kapitalist süreç mi olduğu sorusudur. İkincisi ise, dijital platformlar bağlamında rıza ve sözleşmenin niteliğinin, kapitalist üretim ve mülkiyet ilişkilerinin kurucu hukuki kurgusuyla nasıl ilişkilendirileceğidir. Bu iki eksen üzerinden çalışma, tekno-feodalizm kavramsallaştırmasının açıklamakta yetersiz kaldığı noktaları görünür kılmayı ve dijital kapitalizmin hâlen kapitalizm kavramı çerçevesinde analiz edilmesinin kuramsal gerekçelerini ortaya koymayı hedeflemektedir.

Araştırma Yöntemi

Bu çalışma, nitel ve kuramsal bir araştırma yöntemi benimsemekte olup, temel olarak eleştirel metin analizi ve kavramsal çözümleme üzerine kuruludur. Araştırma, ampirik veri toplama tekniklerinden ziyade, özellikle Marksist kapitalizm çözümlemeleri içinde geliştirilen kuramsal tartışmaların sistematik bir yeniden değerlendirilmesini amaçlamaktadır. Bu doğrultuda yöntem, güncel dijital kapitalizm tartışmalarını daha uzun erimli kapitalist birikim dinamikleriyle ilişkilendirmeyi hedefler.

Çalışmanın ilk aşamasında, tekno-feodalizm ve neo-feodalizm tezlerinin başlıca temsilcileri olan Yannis Varoufakis ve Jodi Dean’in kitapları ve makaleleri başta olmak üzere, bu tezleri destekleyen güncel literatür ayrıntılı biçimde incelenmiştir. Bu metinler, feodalizm analogisinin hangi varsayımlar ve tarihsel benzetmeler üzerinden kurulduğunu ortaya koymak amacıyla karşılaştırmalı olarak analiz edilmiştir. Aynı zamanda, Evgeny Morozov ve Alex Hochuli gibi yazarların eleştirel katkıları da değerlendirilerek, tekno-feodalizm tezinin yöneltti başlıca itirazlar sistematik biçimde sınıflandırılmıştır.

Araştırmanın ikinci aşamasında, Marx’ın feodalizm, kapitalizm ve ilksel birikim kavramlarına ilişkin temel metinleri (özellikle *Kapital*, *Alman İdeolojisi* ve *Grundrisse*) tarihsel ve kavramsal bir okuma çerçevesinde ele alınmıştır. Bu okuma, feodalizm ile kapitalizmi ayıran temel ölçütlerin netleştirilmesini ve dijital kapitalizmde gözlemlenen olguların bu ölçütler ışığında yeniden değerlendirilmesini amaçlamaktadır. İlksel birikim ve sözleşme kavramları, kapitalizmin yalnızca tarihsel kökenine değil, güncel birikim süreçlerindeki sürekliliğine odaklanılarak analiz edilmiştir. Son olarak çalışma, siyasal iktisat, hukuk çalışmaları, tekno-feodalizm ve dijital kapitalizm literatürünü bir araya getiren disiplinlerarası bir yöntem izler. Bu yöntemsel çerçeve, tekno-feodalizm kavramsallaştırmasının analitik sınırlarını görünür kılmayı ve dijital çağın sosyo-ekonomik ilişkilerini kapitalizmin içkin dinamikleri üzerinden açıklamanın kuramsal imkânlarını tartışmayı amaçlamaktadır.

Kuramsal ve Kavramsal Çerçeve

Bu metnin kuramsal ve kavramsal temeli, güncel dijital kapitalizmi açıklamak üzere geliştirilen tekno-feodalizm ve neo-feodalizm tezlerinin eleştirel bir değerlendirmesine dayanır. Tekno-

feodalizm yaklaşımı, büyük teknoloji şirketlerinin denetiminde şekillenen güncel toplumsal formasyonu, feodalizmi karakterize eden tahakküm, hiyerarşi ve eşitsizlik ilişkilerinin “geri dönüşü” olarak kavramsallaştırır. Bu tez, kapitalist üretkenlik ve dinamizmin yerini durağanlığa, kârın yerini ranta, piyasanın yerini ise tekelleşmiş dijital platformlara bıraktığını ileri sürerek, kapitalizmin bir çöküş ve *dekadans* evresine girdiği varsayımına yaslanır. Yannis Varoufakis ve Jodi Dean’ın çalışmaları, bu yaklaşımın çağdaş teorik formülasyonunu oluşturmaktadır.

Metnin kuramsal çerçevesi, bu iddiaları değerlendirebilmek için öncelikle feodalizmin Marksist kavramsallaştırmasına başvurur. Marx ve Marksist tarih yazımı açısından feodalizm, ekonomik ve siyasal zorun ayrıışmadığı, kişisel bağımlılık ilişkilerine dayalı, artı-emeğe doğrudan ve açık biçimde el konulan bir üretim tarzını ifade eder. Toprak mülkiyetinin doğrudan siyasal egemenlik biçimiyle birleştiği bu düzende, feodal rant ekonomi-dışı zor aracılığıyla temellük edilir ve bu durum üretici güçlerin gelişimini yapısal olarak sınırlar. Bu bağlamda feodalizm, piyasa dolayımından ziyade statü, kişisel bağımlılık ve zor ilişkileriyle tanımlanan özgül bir toplumsal formasyondur.

Tekno-feodalizm tezinin temel varsayımı, bu feodal özelliklerin dijital platformlar aracılığıyla günümüzde yeniden ortaya çıktığıdır. Dijital platformlar feodal dirliklere, kullanıcılar ise karşılıksız emek sunan serflere benzetilir; veri tahsili ve platform rantı feodal rantın güncel karşılığı olarak yorumlanır. Ancak metnin kavramsal eleştirisi, bu benzetmenin tarihsel ve teorik sınırlarına işaret eder. Bu sınırlara işaret etmek üzere, iki kavramsal eksene odaklanır: süreklileşmiş ilksel birikim ve hukuki bir kurgu olarak sözleşme.

İlk olarak, rant, el koyma ve siyasal-ekonomik zorun iç içe geçmesi gibi mekanizmaların kapitalizme dışsal değil, aksine kapitalist birikimin süreklileşmiş unsurları olduğu vurgulanır. Bu noktada kapitalizm, ideal-tipik, saf bir üretkenlik modeliyle özdeşleştirilmemeli; tarihsel olarak ilksel birikim ve mülksüzleştirme süreçleriyle birlikte düşünülmelidir. Bu bağlamda, metnin temel kavramsal dayanaklarından biri, ilksel birikimin kapitalizmin yalnızca tarihsel kökenine ait bir moment değil, süreklileşmiş bir süreç olduğudur. Dijital ağların kapatılması, veri mülksüzleştirilmesi ve bilgi müştereklerinin özelleştirilmesi bu sürecin güncel tezahürleri olarak bu düzlemde ele alınır.

İkinci olarak ise sözleşmenin kapitalist üretim ilişkilerindeki kurucu rolü ele alınır. Bu bölümün kuramsal ve kavramsal çerçevesi, dijital kapitalizmde veri sömürgeciliği, hukuk ve sözleşme arasındaki ilişkiyi temel alan yaklaşımların Marksist eleştirisine dayanır. Couldry, Mejias ve Ijuo’nun “veri sömürgeciliği” kavramsallaştırmasını merkeze alarak, dijital platformlarda rıza ve sözleşmenin liberal hukukta varsayılan özerk ve eşit ilişki biçimleri olmaktan çıktığını savunan yaklaşımlarını tartışır. Bu görüşlere göre, Hizmet Kullanım Şartları gibi iltihak sözleşmeleri, veri tahsilini yasallaştıran zoraki rıza mekanizmalarıdır ve Marx’ın “yasallaştırılmış hırsızlık” olarak tanımladığı ilksel birikimin güncel bir tezahürünü ima eder. Metin, bu analizlerin önemini teslim etmekle birlikte, sözleşmenin kapitalist üretim ilişkilerindeki kurucu rolünün göz ardı edildiğini ileri sürer. Jason Read ve Marx’tan hareketle, emek-gücü ile sermaye arasındaki sözleşmesel ilişkinin kapitalizmi feodalizmden ayıran temel hukuki kurgu olduğu vurgulanır; dijital platformlardaki sözleşmeler de bu yapısal çerçeveye benzerlikleri üzerinden incelenir.

Sonuç

Sonuç olarak bu çalışma, dijital kapitalizmin güncel biçimlerini açıklamak için tekno-feodalizm kavramsallaştırmasının analitik açıdan sınırlı olduğunu savunmaktadır. Büyük teknoloji şirketlerinin artan gücü, rantın yükselişi ve veri mülksüzleştirilmesi gibi olgular, feodalizmin geri

dönüşüne değil, kapitalizmin tarihsel olarak tekrar eden eğilimlerinin yeni teknolojik koşullar altında yeniden örgütlenmesine işaret etmektedir. Feodalizm analojisi, belirli benzerlikleri görünür kılarsa da kapitalist üretim ilişkilerinin sürekliliğini ve merkezi rolünü perdeleme riski taşımaktadır.

Makale, dijital çağda kapitalizmi anlamak için ilksel birikim ve sözleşme arasındaki gerilimli birlikteliğin yeniden düşünülmesi gerektiğini ileri sürer. Dijital platformlar hem zor yoluyla mülksüzleştirme pratiklerini hem de hukuki-sözleşmesel biçimleri aynı anda kullanarak kapitalist birikimi sürdürmektedir. Bu nedenle, günümüz toplumsal formasyonunu tekno-feodalizm ya da neo-feodalizm olarak adlandırmak yerine, kapitalizmin dijitalleşmiş bir evresi olarak kavramsallaştırmak ve yukarıda bahsi geçen gerilimli birlikteliği soruşturmak daha üretken bir teorik görev olarak önümüzde durmaktadır.

Bibliyografya

Anderson, P. (1978). *Passages from antiquity to feudalism*. Verso.

Andrejevic, M. (2007). Surveillance in the digital enclosure. *The Communication Review*, 10(4), 295–317.

Bloch, M. (1983). *Feudal society* (Cilt 2). University of Chicago Press.

Brown, B. A. (2015). Primitive digital accumulation: Privacy, social networks, and biopolitical exploitation. *Rethinking Marxism*, 27(4), 500–518.

Couldry, N., & Mejias, U. A. (2019a). *The costs of connection: How data is colonizing human life and appropriating it for capitalism*. Stanford University Press.

Couldry, N., & Mejias, U. A. (2019b). Data colonialism: Rethinking big data's relation to the contemporary subject. *Television & New Media*, 20(4), 336–349.

De Angelis, M. (2001). Marx and primitive accumulation: The continuous character of capital's "enclosures". *The Commoner*, (2), 1–22.

Dean, J. (2020, 12 Mayıs). Neofeudalism: The end of capitalism?. *Los Angeles Review of Books*.

Dean, J. (2025). *Capital's grave: Neofeudalism and the new class struggle*. Verso.

Hochuli, A. (2025, 20 Ağustos). Technofeudalism versus total capitalism. *American Affairs Journal*. <https://americanaffairsjournal.org/2025/08/technofeudalism-versus-total-capitalism/>

Ince, O. U. (2017). Between equal rights: Primitive accumulation and capital's violence. *Political Theory*, 45(1), 1–30.

Ijuo, I. (2021). Consent in the age of big data. *Law, Culture and the Humanities*, 17(3), 210–228.

Koselleck, R. (2004). *Futures past: On the semantics of historical time*. Columbia University Press.

Marx, K. (1975). *Early writings* (On the Jewish question). Penguin.

Marx, K. (1976). *Capital: A critique of political economy* (Cilt 1). Penguin.

Marx, K. (1981). *Capital: A critique of political economy* (Cilt 3). Penguin.

Marx, K. (1993). *Grundrisse: Foundations of the critique of political economy*. Penguin.

Marx, K., & Engels, F. (1976). *The German ideology*. Lawrence & Wishart.

- Midnight Notes Collective. (2001). *The new enclosures*.
- Morozov, E. (2022). Critique of techno-feudal reason. *New Left Review*, (133/134), 89–126.
- Öztürk, H. (2024). Tekno-feodalizm tezine eleştirel bir bakış: Varoufakis’in Technofeudalism: What Killed Capitalism kitabı üzerine. *İLEF Dergisi*, 12(2), 406–417.
- Raine, H. (2018). *State formation and feudalism*. Polity Press.
- Read, J. (2020). From neoliberalism to neofeudalism?. *Viewpoint Magazine*.
- Toscano, A. (2017). *Late fascism: Race, capitalism and the politics of crisis*. Verso.
- Varoufakis, Y. (2024). *TechnoFeudalism: What killed capitalism*. Penguin.
- Yan, J. (2018). Accumulation by digital dispossession. *Critical Sociology*, 44(6), 963–977.
- Zuboff, S. (2019). *The age of surveillance capitalism: The fight for a human future at the new frontier of power*. PublicAffairs.

YAPAY ZEKÂ VE DİJİTAL OTORİTERLİK: ÇİN'İN YAPAY ZEKÂ DESTEKLİ YÖNETİŞİM İHRACI

Bahar TEMİR¹⁸

Özet: Son yıllarda, yapay zekâ (YZ) teknolojilerinin küresel ve yaygın olarak uygulanması, sektörler arasında hızla yaygınlaşarak küresel yönetim, güvenlik altyapıları ve kamu yönetimini dönüştürmüştür. YZ, verimlilik, yenilik ve kentsel optimizasyon için bir araç olarak yaygın bir şekilde algılanırken, YZ kullanımının yaygınlaşması aynı zamanda veri gizliliği, kitlesel gözetim gibi politik etkileri konusundaki tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Bu teknolojik dönüşümü şekillendiren önde gelen aktörler arasında Çin, YZ tabanlı güvenlik altyapılarının önemli bir sağlayıcısı olarak öne çıkmaktadır. Kapsamlı yerel veri işleyişini, kapasitesini ve Dijital İpek Yolu'nun jeopolitik çerçevesini kullanarak Çin, artık sadece teknolojik ürünleri değil, aynı zamanda merkezi kontrol ve yaygın dijital izleme temelli bir yönetim paradigmasını da ihraç etmektedir. Bu çalışma, Çin'in yapay zekâ (YZ) temelli güvenlik ve yönetim uygulamalarını küresel ölçekteki teknoloji ihracat stratejisinin merkezî bir aracı olarak incelemektedir. Resmî söylemlerde suç önleme, akıllı ulaşım, kamu verimliliği ve dijital modernleşme kavramları çerçevesinde sunulan bu sistemler; Asya, Afrika, Avrupa ve Latin Amerika gibi farklı siyasi ve ekonomik bölgelerde ve farklı bağlamlarda uygulanmaktadır. Çalışma, bu farklılıkları analiz edebilmek için Freedom House rejim sınıflandırmasını (Özgür, Kısmen Özgür, Özgür Değil), Dünya Bankası gelir kategorileri (düşük, orta, yüksek gelir) ile birleştiren karma bir analitik çerçeve kullanmaktadır. David Lyon'un "gözetim toplumu" kavramından hareketle, makale YZ destekli güvenlik altyapılarının sürekli izleme ve veriye dayalı kategorileştirme politikalarını normalleştirdiğini ileri sürmektedir. Buna paralel olarak Shoshana Zuboff'un "gözetim kapitalizmi" yaklaşımı, biyometrik ve davranışsal verilerin toplanması, ticarileştirilmesi ve dolaşıma sokulmasının yeni pazarlar ve yönetim bağımlılıkları yarattığını, böylece kamu güvenliği için kurulan dijital altyapıların uzun vadede siyasi ve ekonomik nüfuz mekanizmalarına dönüştüğünü göstermektedir. Araştırma bulguları, demokratik olmayan ve düşük gelirli devletlerde Çin menşeli YZ uygulamalarının ağırlıklı olarak politik gözetim ve rejim güvenliğini desteklediğini ortaya koymaktadır. Macaristan, Sırbistan, Türkiye gibi hibrit rejimlerde ise modernleşme ve dijital kapasite geliştirme söylemiyle tanıtılan bu teknolojilerin, zamanla siyasi kontrol amacıyla kullanılan bir araç haline geldiği görülmektedir. Öte yandan demokratik ve yüksek gelirli ülkelerde bu sistemlerin benimsenmesi sınırlı, düzenlemeye tabi ve kurumsal denetime açık kalmaktadır. Genel olarak çalışma, Çin'in YZ odaklı yönetim modelinin dijital otoriterliğin ulusötesi kurumsallaşmasını kolaylaştırdığını ve yapay zekâyı tarafsız bir teknoloji olmaktan çıkarak jeopolitik güç projeksiyonu ve yönetim ihracatının bir aracına dönüştürdüğünü savunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: yapay zekâ, çin, dijital ipek yolu, gözetim kapitalizmi, dijital otoriterlik

¹⁸ Araştırma Görevlisi, Başkent Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, Türkiye

bahartemir@baskent.edu.tr

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9449-2357>

Araştırmanın Konusu ve Problemi

Son yıllarda yapay zekâ (YZ) teknolojileri, yalnızca endüstriyel üretim, tüketici elektroniği ve eğitim alanlarında değil, küresel yönetim, güvenlik altyapıları ve kamu yönetimi pratiklerinde de köklü bir dönüşüm yaratmıştır. Verimlilik artışı, kentsel optimizasyon ve "akıllı şehir" idealleriyle pazarlanan bu teknolojiler, devletlerin vatandaşları ile kurduğu ilişkiyi yeniden tanımlamaktadır. Ancak yapay zekânın bu hızlı yayılımı, veri gizliliği ihlalleri, kitlesel gözetim ve sivil özgürlüklerin kısıtlanması gibi ciddi politik tartışmaları da beraberinde getirmektedir. Bu teknolojik dönüşümün merkezinde ise Çin, geliştirdiği yapay zekâ tabanlı güvenlik altyapılarıyla sadece bir donanım sağlayıcısı olarak değil, aynı zamanda yeni bir yönetim paradigmasının mimarı olarak öne çıkmaktadır.

Bu araştırmanın odaklandığı ana problem, Çin'in teknoloji ihracatının salt ticari bir faaliyet olarak görülmesinden kaynaklanan algıdır. Çin, "Dijital İpek Yolu" jeopolitik çerçevesi ve kapsamlı yerel veri işleme kapasitesini kullanarak, özellikle COVID-19 pandemisi sonrası teknolojik ürünlerle birlikte merkezi kontrol ve yaygın dijital izleme temelli bir yönetim modelini de ihraç etmektedir. Bu husustaki temel sorun, bu teknolojilerin "tarafsız araçlar" olarak sunulmasına rağmen, uygulandıkları ülkelerde otoriterleşme eğilimlerini beslemesi ve dijital otoriterliğin ulusötesi bir boyut kazanmasıdır. Resmi söylemlerde "suç önleme", "akıllı ulaşım" ve "dijital modernleşme" gibi masum ve teknokratik kavramlarla sunulan bu sistemlerin, aslında rejim güvenliğini sağlamaya yönelik politik araçlara dönüşme potansiyeli, küresel demokrasi ve insan hakları açısından değinilmesi gereken bir olgudur.

Bu çalışma, Çin'in yapay zekâ temelli güvenlik ve yönetim uygulamalarını, küresel ölçekteki teknoloji ihracat stratejisinin merkezî bir aracı olarak incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırma, bu teknolojilerin Asya, Afrika, Avrupa ve Latin Amerika gibi farklı coğrafyalarda nasıl farklılaştığını ve uygulandığı ülkenin rejim tipine göre nasıl bir "dijital otoriterlik" aracına dönüştüğünü ortaya koymayı hedeflemektedir.

Araştırma Yöntemi

Bu çalışma, nitel bir araştırma deseni üzerine kurgulanmış olup, karşılaştırmalı vaka analizi ve belge incelemesi yöntemlerini kullanmaktadır. Araştırmanın temel amacı, Çin'in teknoloji ihracatının ihraç edildiği ülkelerdeki politik yansımalarını anlamak olduğundan, tek tip bir analiz yerine "bağlamsal" bir yaklaşım benimsenmiştir. Çalışma, Çin menşeli yapay zekâ teknolojilerinin uygulandığı Asya, Afrika, Avrupa ve Latin Amerika gibi geniş bir coğrafi yelpazeden seçilen örnekleri kapsamaktadır.

Farklı siyasi ve ekonomik bağlamlarda uygulanan bu teknolojilerin etkilerini sistematik bir şekilde analiz edebilmek için çalışma karma bir analitik çerçeve kullanmaktadır. Bu çerçeve, Politik Rejim Sınıflandırması (Freedom House'un ülkeleri "Özgür", "Kısmen Özgür" ve "Özgür Değil" olarak kategorize eden rejim sınıflandırması) ve Ekonomik Sınıflandırma (Dünya Bankası'nın ülkeleri "Düşük", "Orta" ve "Yüksek" gelir grubu olarak ayıran kategorizasyonu) iki temel sınıflandırma sisteminin birleşiminden oluşmaktadır. Bu çerçeve kullanılarak, Çin'in yapay zekâ ihracatı yaptığı ülkeler gruplandırılmış ve her grup içerisinde temsili vakalar seçilmiştir ve analiz sürecinde, Çin'den ihraç edilen yapay zekâ destekli teknolojilerin ülkelere giriş söylemi ile fiili kullanım alanları arasındaki farklar ele alınmıştır.

Kavramsal ve Kuramsal Çerçeve

Çalışmanın teorik zemini, "Dijital Otoriterlik" ve "Gözetim Toplumu" kavramları üzerine inşa edilmiştir. Dijital otoriterlik, teknolojinin hükümetler tarafından vatandaşları kontrol etmek, izlemek ve muhalefeti bastırmak amacıyla kullanılması olarak tanımlanırken; bu çalışma özelinde Çin'in "Dijital İpek Yolu" girişimi, bu otoriterliğin yayılma kanalı olarak ele alınmaktadır.

Araştırmada David Lyon'un Gözetim Toplumu ve Shoshana Zuboff ve Gözetim Kapitalizmi yaklaşımlarından yararlanılmaktadır. Lyon'un Gözetim Toplumu kavramı ile çalışma, gözetimin modern toplumlarda istisnai bir durum olmaktan çıkıp gündelik hayatın rutin bir parçası haline geldiğini belirtirken, Çin'in ihraç ettiği yapay zekâ destekli güvenlik altyapılarının (yüz tanıma, plaka okuma, sosyal kredi sistemleri vb.), sürekli izleme ve veriye dayalı kategorileştirme politikalarını hedef ülkelerde normalleştirdiğini ileri sürmektedir. Güvenlik gerekçesiyle meşrulaştırılan bu altyapılar, Lyon'un belirttiği gibi, bireylerin dijital veriler üzerinden sınıflandırılmasına ve ayrıştırılmasına olanak tanımaktadır. Çalışma, Shoshana Zuboff'un gözetim kapitalizmi yaklaşımını ile biyometrik ve davranışsal verilerin toplanmasının, ticarileştirilmesinin ve dolaşıma sokulmasının yeni pazarlar yarattığını örneklendirilmesi açısından Çin'in ihraç ettiği yapay zekâ destekli teknolojileri ele alır. Zuboff'un gözetim kapitalizmi kavramına paralel olarak, Çin'in kurduğu dijital altyapıların sadece ticari değil, yönetim bağımlılıkları da yarattığını göstermektedir. Kamu güvenliği için kurulan sistemler, uzun vadede veriyi elinde tutan güç (hem yerel otoriter liderler hem de teknoloji sağlayıcısı Çin) için siyasi ve ekonomik nüfuz mekanizmasına dönüşmektedir.

Bulgular, Beklenen Sonuçlar

Çalışma, Çin menşeli yapay zekâ teknolojilerinin etkisinin, ithal eden ülkenin rejim ve gelir yapısına göre üç ana kategoride farklılaştığını ele almıştır:

1. **Demokratik Olmayan ve Düşük Gelirli Ülkeler:** Bu grupta Çin menşeli yapay zekâ uygulamaları, doğrudan ve açık bir şekilde politik gözetim aracı olarak kullanılmaktadır. Teknoloji, mevcut rejimlerin güvenliğini ve toplumsal kontrolü sağlamaktadır.
2. **Hibrit Rejimler (Kısmen Özgür / Orta Gelir):** Bu ülkelerde teknolojiler, başlangıçta "modernleşme", "kamu verimliliği" ve "dijital kapasite geliştirme" söylemleriyle tanıtılmaktadır. Ancak zamanla bu altyapıların, siyasi kontrol, muhalefetin izlenmesi ve bilgi akışının denetlenmesi amacıyla kullanılan araçlara dönüştüğü görülmektedir.
3. **Demokratik ve Yüksek Gelirli Ülkeler:** Bu ülkelerde Çin teknolojilerinin benimsenmesi daha sınırlı kalmaktadır. Güçlü sivil toplum, hukuki düzenlemeler ve kurumsal denetim mekanizmaları sayesinde, bu sistemler düzenlemeye tabi tutulmakta ve tam bir gözetim aracına dönüşmesi engellenmektedir.

Genel olarak çalışma, Çin'in yapay zekâ odaklı yönetim modelinin, dijital otoriterliğin ulusötesi düzeyde kurumsallaşmasını kolaylaştırdığı sonucuna varmaktadır. Yapay zekâ, bu bağlamda tarafsız bir teknolojik yenilik olmaktan çıkmakta; Çin'in jeopolitik güç projeksiyonunun ve kendi yönetim modelini ihraç etmesinin stratejik bir aracına dönüşmektedir. Bu teknolojilerin yaygınlaşmasıyla birlikte küresel demokraside dijital gerilemenin hızlanacağı ve ülkelerin teknolojik altyapı üzerinden yeni tür bağımlılık ilişkilerine gireceğidir.

Bibliyografya

- Feldstein, S. (2019, 17 Eylül). *The global expansion of AI surveillance*. Carnegie Endowment for International Peace. <https://carnegieendowment.org/2019/09/17/global-expansion-of-ai-surveillance-pub-79847>
- Freedom House. (2024). *Freedom in the world 2024: The mounting damage of flawed elections and armed conflict*.
- Hillman, J. E., & McCalpin, M. (2019, 4 Kasım). *Watching Huawei's "safe cities"*. Center for Strategic and International Studies. <https://www.csis.org/analysis/watching-huaweis-safe-cities>
- Lyon, D. (2001). *Surveillance society: Monitoring everyday life*. Open University Press.
- Polyakova, A., & Meserole, C. (2019). *Exporting digital authoritarianism: The Russian and Chinese models*. The Brookings Institution.
- Shahbaz, A. (2018). *Freedom on the net 2018: The rise of digital authoritarianism*. Freedom House.
- World Bank. (2023). *World Bank country and lending groups*. The World Bank Group.
- Zuboff, S. (2019). *The age of surveillance capitalism: The fight for a human future at the new frontier of power*. PublicAffairs.

İMKÂNSIZIN POLİTİKASI YA DA DÜŞMAN KARDEŞLER: YAPAY ZEKÂ VE ETİK

Tolga TELLAN¹⁹

Özet: Disiplinlerarası bir uygulama sahası olarak şekillenen yapay zekâ, algoritmaların ve sayısal kodların işler kıldığı yazılımlar ile bunların uzantısı olan elektromekanik teknolojilerin toplumsal aktörlerle (sorgulayıcılar, algoritma geliştiriciler, tüketiciler, güvenlik-askeri amaçlı organizasyonlar, şirketler, hükümetler vd.) etkileşime girdiği dijital sistemin en önemli parçasıdır. Yapay zekâ programları, toplanan verilerle eğitilmekte ve geleceğe yönelik öngörülerde bulunmaktadır. Öngörü esaslı karar modelleri bireylerin günlük yaşam pratiklerini, fırsatlarını ve özgürlüklerini de doğrudan etkilemektedir. Birey, finansal karar modelleri çerçevesinde kredi kısıtlamasına maruz kalmakta; sağlığına yönelik karar modelleri nedeniyle daha yüksek sağlık sigortası borçlanması yapmakta; güvenliğine yönelik karar modelleri nedeniyle daha sıkı soruşturmadan geçmekte ya da suç işleyebileceğine dair algoritmik öngörüler nedeniyle hukuken daha sıkı kovuşturmayla uğrayabilmektedir. Algoritmik öngörüler, bireyin bağımsız kararları ile yaşamı yönlendirme özgürlükleri üzerinde önemli bir tehdit oluşturmakta; karar süreçlerine yapılan her müdahale geleceği şekillendirip, kontrol etmektedir. İnsan ilişkilerine yön veren değerler alanı için üretilen kurallar dizisi, topluma birlikte hareket etme ve bir arada var olma için gereken çerçeveyi sağlamaktadır. Bu çerçevenin sınırladığı bölge insanlar arası ilişkilerdeki erdemler alanıdır. Bu alana yönelik felsefi sorgulama şeklinde ifade edebileceğimiz etik, ne’yin doğru ne’yin yanlış olduğuna ilişkin kesin hükümler verilmesinden çok, ne’lere nereye kadar izin verileceği ve ne’lere ne zaman yasak getirileceği sorularına verilen yanıtlar ile şekillenmektedir. Önyargılar, ayrımcılıklar, eşitsizlikler ve ayrıcalıklarla şekillenmiş veri kümelerinin makine öğreniminde kullanılması sonrasında, yapay zekâ programlarının geçmişi, gelecekte yeniden üretme eğilimine girdiği görülmektedir. Bu durumda, etik kurallar dizisinin bilimin ve günlük pratiklerin nesnel alanından sökülerek, yapay zekânın biçimlendirdiği sentetik bilincin deneyimlerine eklenmesine yol açtığı ifade edilebilecektir. Yapay zekânın değerler alanı, kapitalist dünyanın insanı kendi ürettiklerine ve kendi gibi olan diğerlerine yabancılaştırma eğiliminin de ötesine geçerek, özneliği insan düşüncesinden algoritmalara doğru aktaran bir yapı hâlini almıştır. Sıralanan gerekçeler ışığında, tanımlayıcı-betimleyici karakteristikte niteliksel bir inceleme olarak tasarlanan bu çalışma, yapay zekâ uygulamalarının verdikleri kararlarda, insan ‘olma’ hali ile ilişkilendirilmiş değerlerle hangi noktalarda örtüştüğünü, hangi noktalarda ayrıştığını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Çalışma, yapay zekâ etiği konusunun kapsamlı literatür taraması ve örnek olay analizleriyle irdelendiği araştırma dizaynına sahiptir. Konuya ilişkin tartışmalar göstermektedir ki, algoritmik öngörülere dayalı karar süreçleri –sosyal platform ortamları aracılığıyla– kâr, fayda ve mutlak erişilebilirlik esaslı bir yaşam biçimini sunmakta ve kuralların sıkı sıkıya uygulanması hedefi kapsamında da yaşamı otomatikleştirmektedir. Bu durum ise sürekli olarak, global enformasyon akışını kontrol eden ve çokuluslu/ulusaşırı şirketlerin kazançlarını artırma yönünde çözümler geliştiren yeni algoritmalar tasarlanmasını ve her gelişkin algoritma tasarımıyla birlikte, etik prensiplerin dışlanarak önyargıların yeniden üretildiği bir sosyal bilimler alanı oluşması riskini de beraberinde getirmektedir.

¹⁹ Sosyolog, Sağlık Bakanlığı-Ankara, Türkiye

ttellan@gmail.com

ORCID: 0000-0002-3697-7943

Anahtar Kelimeler: yapay zekâ programları, etik, öngörü biçimleri, şirket algoritmaları, eşitsizlikler

Araştırmanın Konusu ve Problemi

Disiplinlerarası bir uygulama sahası olarak şekillenen yapay zekâ, algoritmaların ve sayısal kodların işler kıldığı yazılımlar ile bunların uzantısı olan elektromekanik teknolojilerin toplumsal aktörlerle (sorgulayıcılar, algoritma geliştiriciler, tüketiciler, güvenlik-askeri amaçlı organizasyonlar, şirketler, hükümetler vd.) etkileşime girdiği dijital sistemin en önemli parçasıdır. Yapay zekâ programları, toplanan verilerle eğitilmekte ve geleceğe yönelik öngörülerde bulunmaktadır. Öngörü esaslı karar modelleri bireylerin günlük yaşam pratiklerini, fırsatlarını ve özgürlüklerini de doğrudan etkilemektedir. Birey, finansal karar modelleri çerçevesinde kredi kısıtlamasına maruz kalmakta; sağlığına yönelik karar modelleri nedeniyle daha yüksek sağlık sigortası borçlanması yapmakta; güvenliğine yönelik karar modelleri nedeniyle daha sıkı soruşturmadan geçmekte ya da suç işleyebileceğine dair algoritmik öngörüler nedeniyle hukuken daha sıkı kovuşturmaya uğrayabilmektedir. Algoritmik öngörüler, bireyin bağımsız kararları ile yaşamı yönlendirme özgürlükleri üzerinde önemli bir tehdit oluşturmakta; karar süreçlerine yapılan her müdahale geleceği şekillendirip, kontrol etmektedir.

Algoritmik yazılımların ve yapay zekânın hızlı gelişimi ile kullanımının yaygınlaşması, sağlık hizmetlerinde teşhisleri kolaylaştırmaktan sosyal medya aracılığıyla insan bağlantılarını etkinleştirmeye ve otomatikleştirilmiş görevler aracılığıyla iş gücü verimliliğini artırmaya kadar küresel çapta birçok yeni fırsat yaratmıştır. Ancak bu hızlı değişimler, aynı zamanda derin etik endişeleri de beraberinde getirmektedir. Endişeler, yapay zekâ sistemlerinin önyargılar barındırma, iklim bozulmasına katkıda bulunma, insan haklarını tehdit etme ve tekeldi bir ekonomik yapı açığa çıkarma potansiyelinden kaynaklanmaktadır. Yapay zekânın barındırdığı bu tür riskler, mevcut eşitsizlikleri derinleştirmekte ve hali hazırda sayısal uçurumun ötekileştirdiği gruplara daha da fazla zarar vermektedir. Yapay zekâ etiği temelde, yapay zekânın olumlu etkilerini en üst düzeye çıkarırken, riskleri ve olumsuz sonuçları da nasıl azaltacağımızı inceleyen çok disiplinli bir çalışma sahasıdır.

Topluma birlikte hareket etme ve bir arada var olma için gereken çerçeve, insan ilişkilerine yön veren değerler alanı için üretilen bir dizi kural ile –ki bunun en basit ifadeyle ahlak kuralları şeklinde tanımlarız– sağlanmaktadır. Bu çerçevenin sınırladığı bölge ise insan ilişkilerindeki erdemler alanıdır. Bu alana yönelik felsefi sorgulama şeklinde ifade edebileceğimiz ‘etik’, ne’yin doğru ne’yin yanlış olduğuna ilişkin kesin hükümler verilmesinden çok, ne’lere nereye kadar izin verileceği ve ne’lere ne zaman yasak getirileceği sorularına verilen yanıtlar ile şekillenmektedir. Önyargılar, ayrımcılıklar, eşitsizlikler ve ayrıcalıklarla şekillenmiş veri kümelerinin makine öğreniminde kullanılması sonrasında, yapay zekâ programlarının geçmişi, gelecekte yeniden üretme eğilimine girdiği görülmektedir. Bu durumda, etik kurallar dizisinin bilimin ve günlük pratiklerin nesnel alanından sökülerek, yapay zekânın biçimlendirdiği sentetik bilincin deneyimlerine eklenmesine yol açtığı ifade edilebilecektir. Yapay zekânın değerler alanı, kapitalist dünyanın insanı kendi ürettiklerine ve kendi gibi olan diğerlerine yabancılaştırma eğiliminin de ötesine geçerek, özneliği insan düşüncesinden algoritmalara doğru aktaran bir yapı hâlini almıştır. Bu bağlamda çalışma ile yapay zekâ uygulamalarının verdikleri kararlarda, insan ‘olma’ hali ile ilişkilendirilmiş değerlerle hangi noktalarda örtüştüğünün, hangi noktalarda ayrıştığının ortaya konulması amaçlanmaktadır.

Araştırma Yöntemi

Çalışma amacı doğrultusunda yapay zekâ ve etik ilişkisini irdeleyen ve yapay zekâ algoritmalarının şekillendirdiği olay ve olguların toplumsal sonuçlarını sorgulayan bir kuramsal tartışma yürütülmüştür. Tanımlayıcı-betimleyici karakteristikteki (*descriptive research*) bu çalışmada, yapay zekânın ne olduğu ve sosyal ilişkiler üzerinde ne gibi etik sonuçlar doğurduğuna ilişkin teorik yaklaşımlar kavramlar bağlamında kategorileştirilmiştir.

Kavramsal ve Kuramsal Çerçeve

Son çeyrek yüzyılda büyük veri (*big data*) ve dijital teknolojiler aracılığıyla sosyal etkileşim konulu çalışmaların inşa ettiği olumlu hava; bilim dünyasında insan ilişkilerinin bütünüyle kavranabileceğinin, davranışların ardındaki nedenlerin ve gerekçelerinin tanımlanabileceğinin ve tüm bunların ideal –etik sorumluluklarını yüklenmiş, eylemleri ile kendisine, çevresine ve insanlığa zarar vermeyen– bireyin şekillendirilmesinin sağlanabileceğinin ileri sürülmesine yol açmıştır. Bu dönemde sosyal bilimlerin (tarih, ekonomi, siyasetbilim, sosyoloji, antropoloji, psikoloji vd.) yüzyıllardır stereotipler, ortalamalar, özetleyici tanımlamalar ya da genelleştirmeler aracılığıyla ulaştığı sonuçların büyük veriye erişim ve analizler sonrasında anlamsızlaştığı ifade edilmiş; zor olasılık, rastlantı, şans, kader, nadir görülenler gibi kavramlar aracılığıyla betimlenen olayların (ekonomik krizler, salgınlar, ayaklanmalar, katliamlar vd.) esasen sürekli birbiriyle etkileşim içerisinde olan toplumsal öğelerin davranış örüntülerinin incelenmesiyle anlaşılabilirliği ileri sürülmüştür. Süreç içerisinde topluma ait fiziksel ve dijital algoritmalar (yapış biçiminin adımlandırılması, birbirleriyle bağlantılandırılması ve yinelenerek başlatılması) ‘hesaplanabilir sosyal bilimler’ (Lazer et. al, 2009) ya da ‘sosyal fizik’ (Pentland, 2014) olarak adlandırılan ve günlük yaşamın sayısal kodlara indirgenebileceğini varsayan bir ideolojiye göre yeniden inşa edilmiş ve yapay zekâ yazılımları aracılığıyla her türden verinin sınıflandırılmasının, ilişkilendirilmesinin ve çeşitlendirilmesinin mümkün kılınması yönünde çabalanılmıştır.

Yapay zekâ esaslı algoritmaların, büyük veri kümesinden hesaplanması olanaksız olarak görülen korelasyonları kolaylıkla çıkarmaya başlamasıyla birlikte; bu teknolojilerin potansiyeli, sınırlılıkları ve araştırmalara uygunlukları dikkate alınmadan her akademik disiplinde ve yönetsel araştırmada kullanılması sonucunu doğurmuştur. Özellikle 2000’li yıllarda sosyal medya platformlarından veri madenciliği yöntemleri ile insan tutum, değer ve yargılarına ilişkin her gün petabaytlarca veri elde edildiği vurgulanmaktadır. Bu veri yığınları üretken yapay zekânın temel modellerini eğitmek için kullanılmakta; genellikle milyarlarca parametreden oluşan ve etiketlenmemiş veriler üzerinde eğitilen büyük ölçekli modeller yapay zekâ yazılımının kararlarını şekillendirmektedir. Esasen temel modellerin bir bağlamda öğrendiklerini diğer bağlama hızla uygulamaları, yapay zekâ yazılımlarının son derece uyarlanabilir ve çok farklı görevleri yerine getirebilir olmasına imkan tanımaktadır. Ancak bu düzeyde bir veri yönetimi etik tartışmaları da beraberinde getirmektedir. Yapay zekânın insanlar arası ilişkiler ile kişisel mahremiyeti ihlal etme potansiyeli dört alt başlıkta tartışılmaktadır (Gözükeleş, 2025b): (i) **Veri toplama sürecinde** (toplanan hiçbir veri kamuya açıklanmasa bile veri toplama sürecinin kendisi insanlarda kaygı, endişe ve rahatsızlık hissi doğurabilmektedir), (ii) **Veri işleme sürecinde** (toplanmış olan verileri birbirine bağlamanın ve ilgili olduğu kişilerle ilişkilendirilmesinin yollarını araştırdığımızda farklı verilerle birleştirilmesinin, kullanılmasının ve saklanmasıyla manipülasyonlara açık olduğu görülmektedir), (iii) **Verinin yayılımı sürecinde** (kişisel verilerin üçüncü taraflara aktarılması ve ifşa edilmesi yani taraflar arasındaki gizlilik hak ihlali, ifşası, teşhiri, artan erişilebilirlik, şantaj, çarpıtma, yalan içerik yayılımı gibi sorunlar baş gösterebilir), (iv) **Veri ihlalleri sürecinde** (spam e-postalar, tele-pazarlama gibi bireylerin özel hayatlarına yönelik saldırıları, kişinin iç huzurunu ve yalnızlığını bozan fiziksel ve bilişsel hâlini istilacı eylemleri içerir).

Çağımızda pek çok insan gibi yasalar da mahremiyet ile gizliliği birbirine karıştırma eğilimi sergilemektedir. Hukuk yasalarına göre kişisel veriler ya halen gizli tutulmaktadır ya da çoktan ifşa edilmiştir. Kişi verilerini ifşa etmişse, hukuk mahremiyet koruması sağlamayı reddetmektedir. Mahremiyet ise aslında sınırlarla ilgilidir. İnsanlar nadiren verilerini bütünüyle gizli tutmaktadırlar. Birey verilerini kendi koyduğu sosyal sınırlamalara göre arkadaşlarıyla, aileleriyle, iş arkadaşlarıyla veya hizmet aldıkları kişi veya kuruluşlarla paylaşmaktadır. Kişi bir bilgiyi, arkadaşıyla paylaşıırken eşi ya da ebeveynleriyle paylaşmak istemeyebilir. Ya da doktorunun onunla paylaştığı kendisi hakkındaki bilgiyi sigortacısının bilmesini istememektedir. Bu nedenle, verinin daha önce bir kişi ya da kurumla paylaşılmış olması verinin ve dolayısıyla mahremiyetin korunmayacağı anlamına gelmemektedir. Daha kapsamlı ve hızlı veri akışı, hem bireylerin koyduğu sosyal sınırları aşındırmakta hem de onların sınır koyma gücünü zayıflatmaktadır (Gözükeleş, 2025b).

Bulgular, Beklenen Sonuçlar

Yapay zekâ modelleri geçmişte toplanan verilerle makine öğreniminden geçirilir ve gelecek hakkında öngörülerde bulunmamıza yardımcı olurlar. Ancak öngörülere dayalı her karar bireylerin fırsatlarını ve özgürlüklerini doğrudan etkilemektedir. Kişi sağlığıyla ilgili öngörüler nedeniyle daha yüksek sigorta primi ödeyebilir ya da bir işe alınmayabilir. Yapay zekâ algoritması ırk, kimlik, milliyet nominal ölçekle kategorilendirilmiş verilere dayanarak kişinin terör eylemlerine karışabileceğine dair öngörülere bulunabilir ve bireyler havaalanı, tren garı, terminal gibi toplu mekanlarda daha sıkı kontrollere maruz kalabilirler. Geçmişte suç işleyenlerin eylemleri nedeniyle, aynı veri kümesinin diğer üyeleri suç işleyebileceklerine dair öngörülere maruz kalıp, soruşturmaya uğrayabilirler. Algoritmik öngörüler, bireylerin kaderlerinin kendilerince tayin edilmesi yönündeki girişimlere önemli bir tehdit oluşturmaktadır. Çünkü yalnızca geleceği öngörme iddiasıyla sınırlı kalmamakta, aynı zamanda geleceği de şekillendirip kontrol de etmektedirler. Yapay zekâ algoritmalarının etik bağlamda neden olduğu sorunlar özellikle şu başlıklarda tartışılmaktadır:

- **Halüsinasyon Sorunu:** Üretken yapay zekâ modellerinin insan zekâsını taklit etmeleri, ancak istatistiksel tahmin algoritmalarına dayandıkları için anlam çıkarma yeteneğine sahip olmamaları nedeniyle yazılımların halüsinasyon görmelerine (algoritmik bakımdan doğru gibi gözüken ancak gerçekte yanlış, uydurma, belirsiz ya da anlamsız çıktılar üretmelerine) neden olmaktadır. “Üretilen metin tutarlı, akıcı ve dilbilgisel olarak doğru olabilir; buna rağmen içerik tamamen hayal ürünüdür” (Gözükeleş, 2025a, s. 34). Olasılıksal modellerin geçerlilik ve güvenilirlik alanı dışında üretilmiş olan her sonuç, potansiyel bir yapay zekâ halüsinasyonudur.
- **Yeniden Yapılandırılan Önyargılar:** Yapay zekâ algoritmalarının makine öğrenme sürecinde kullandıkları eğitim verileri mevcut önyargıları miras alıp, güçlendirebilirler. Olasılıksal modellerin kelime ilişkilendirmeleri, insanların dil kullanma becerilerinden türetildiği için, öğrenen modeller bu örüntüleri herhangi bir geliştirici kodlamaya bağlı olmaksızın tekrar edebilirler (Gözükeleş, 2025a). Yazılımların eğitiminde kullanılan kaynaklara gömülü olan cinsiyetçi, ırkçı, yaşçı (*agism*) vd. önyargılar, yapay zekâ algoritmalarınca yeniden ve yeniden üretilmekte; böylelikle algoritmik kalıplar egemen dil ve düşünce yapılarını sürdürme, çoğaltma ve güçlendirme eğilimi sergilemektedirler.
- **Şirket Mülkiyetindeki Algoritmalar:** Yapay zekâ yazılımlarını geliştiren şirketlerin özellikle odaklandığı konu büyük dil modelleridir. Anthropic’in Claude, DeepSeek’in R1,

Google-Alphabet'in DeepMind, Runway'in Gen-4 Turbo, xAI'in Grok, Microsoft'un Copilot ve OpenAI'in ChatGPT yazılımları büyük dil modelleri (LLM) adı verilen bir yapay zekâ sınıfı içerisinde yer almaktadırlar. Tüm yapay zekâ araçları gibi, büyük dil modelleri de birer öngörü makineleridir (Tellan, 2025, s. 1466). Son yıllara DeepSeek R1 ya da OpenAI'in Dall-E2 yazılımları örneğinde görüldüğü üzere hesaplama maliyetleri düşmüş; bu durum, şirketlerin yapay zekâ modellerini daha geniş ölçekte entegre edebilmelerini, ürünleştirebilmelerini ve dağıtabilmelerini kolaylaştırmıştır. Böylece bu firmalar, veri merkezleri ve dağıtım altyapıları üzerindeki kontrolleri sayesinde piyasadaki güçlerini daha da pekiştirmektedirler (Gözükeleş, 2025b). Teknoloji editörü ve gazeteci Charles Arthur, elimizde Facebook ile Google olmasaydı ve küresel politik tartışmalar ile bilgi üzerindeki etkin kontrol yapay zekâ merkezli iki şirkete bırakılmış olsa idi, bunların nasıl şekilleneceği ihtimalini tartışırken şu yorumu yapar: “Bunlardan biri, sahte haberlerin coşkuyla çoğaltıldığı ve seçimleri, hatta (pandemide bile) halk sağlığını etkileyecek ‘kişiyeye özel’ bir propaganda platformu olurdu. Diğeri ise yetişkinleri ve çocukları yakından izler, tasarımlarını kullanıcıları kendine bağlamak için kullanır, hedefli reklamcılık yoluyla ince ayrımcılık biçimlerini mümkün kılar ve hem ulusal hem de yerel gazeteciliğin çöküşünü ayrı ayrı yönlendirirdi” (2023, s. 309). Bu tespitler kapitalizmin mevcut aşamasında, yapay zekâ alanında faaliyet gösteren şirket modelinin özdeşliğini/farksızlığını açıkça ortaya koymaktadır.

- **Eşitsizlikler:** Bireyler ve büyük şirketler -ya da kamu otoritesi- arasındaki eşitsiz güç ilişkileri sıklıkla ihmal edilmektedir. En başta bireyler, büyük şirketlerin verileri analiz etme ve kullanma gücünden yoksunlardır. Ayrıca teknolojik gelişmelerin gücü -dönemsel değil sürekli- eşitlemesi tarihsel bakımdan nadir görülen bir durum. Tam tersine teknolojik ilerlemeler çoğu zaman, güçlü olanı daha da güçlendirme ve eşitsizlikleri derinleştirme eğilimi sergilemektedirler (Gözükeleş, 2025b).

Konuya ilişkin tartışmalar göstermektedir ki, algoritmik öngörülere dayalı karar süreçleri –sosyal platform ortamları aracılığıyla– kâr, fayda ve mutlak erişilebilirlik esaslı bir yaşam biçimini sunmakta ve kuralların sıkı sıkıya uygulanması hedefi kapsamında da yaşamı otomatikleştirmektedir. Bu durum ise sürekli olarak, global enformasyon akışını kontrol eden ve çokuluslu/ulusasıırı şirketlerin kazançlarını artırma yönünde çözümler geliştiren yeni algoritmalar tasarlanmasını ve her gelişkin algoritma tasarımıyla birlikte, etik prensiplerin dışlanarak önyargıların yeniden üretildiği bir sosyal bilimler alanı oluşması riskini de beraberinde getirmektedir.

Bibliyografya

Arthur, C. (2023). *Sosyal ısınma: Tehlikeli ve kutuplaştırıcı etkisiyle sosyal medya* (M. Karlıdağ, Çev.). Altın Kitaplar.

Gözükeleş, İ. (2025a). Büyük dil modelleri ve insan olmanın anlamı. *Bilim ve Gelecek*, (260), 30–37.

Gözükeleş, İ. (2025b). Yapay zekâ, etik ve mahremiyet. *Bilim ve Gelecek*, (254).
<https://yarimada.gen.tr/?p=933>

Lazer, D., Pentand, A., Adamic, L., Aral, S., Barabási, A. L., Brewer, D., Christakis, N., Contractor, N., Fowler, J., Gutmann, M., Jebara, T., King, G., Macy, M., Roy, D., &

- Alstyne, M. V. (2009). Computational social science. *Science*, 323(5915), 721–723.
<https://doi.org/10.1126/science.1167742>
- Pentland, A. (2014). *Social physics: How good ideas spread—The lessons from a new science*. Penguin Press.
- Tellan, T. (2025). Dijitalleşme ve yapay zekâ endüstrisinin ekonomisi. *Üsküdar Üniversitesi İletişim Fakültesi 12. Uluslararası İletişim Günleri Dijital Çağda Medya ve İletişim Çalışmaları Sempozyumu Bildiriler Kitabı* içinde (ss. 1452–1478).
<https://ifig.uskudar.edu.tr/uploads/content/files/ifig2025-bildiler-kitabi.pdf>

YAPAY ZEKÂ ÇAĞINDA TOPLUMSAL DÖNÜŞÜM

Elvan YAVUZ²⁰

Özet: Yapay zekâ, çağımızın en dikkat çeken teknolojisi olarak yaşamımızın hemen hemen her alanında kendini gösteren, avantajlarla birlikte dezavantajları da barındıran çift yönlü bir değişim ve dönüşümdür. Yapay zekâ çağında toplumsal dönüşüm yalnızca üretim biçimlerini değil, ek olarak toplumsal ilişkileri, değerleri ve kimlik inşasını da şekillendiren çok boyutlu bir süreçtir. Günümüz toplumları, algoritmik karar alma, veri odaklı gözetim ve otomasyonun bir sonucu olarak yeni bir sosyoteknik düzene doğru evrilmektedir. Bu bağlamda, yapay zekâ teknolojisinin toplum üzerindeki etkisi dönüşüm, süreklilik ve direnç olmak üzere üç boyutta incelenebilir. Yaşanan bu dönüşüm ve evrilme süreci hem bireylerin günlük yaşam pratiklerinde hem de toplumsal kurumların işleyişinde radikal değişikliklere yol açmaktadır. Günümüzde, dijital uçurumun/dijital eşitsizliğin, algoritmik önyargıların ve bilgi otoritesinin yeniden tanımlanmasının oluşturduğu tehditler, toplumsal adalet ve eşitlik açısından kritik sorun alanları olarak değerlendirilmektedir. Bununla birlikte, bireylerin teknolojiye karşı kullandıkları direniş stratejileri (dijital minimalizm, dijital gizlilik hareketleri ve birey merkezli etik çağrılar gibi) toplumsal kalıcılığın güçlü göstergeleri olarak görülmektedir. Sonuç olarak, yapay zekâ çağındaki toplumsal dönüşüm, yalnızca teknolojik gelişimin değil, aynı zamanda bireyin değişime karşı etik, kültürel ve politik konumlanmasının da bir sonucudur. Bu çerçevede daha eşitlikçi, kapsayıcı ve birey merkezli bir gelecek oluşturmak için yapay zekânın şekillendirdiği yeni toplumsal düzeni çok yönlü bir bakış açısı ve farkındalıkla okumak/anlamak son derece elzemdir. Derleme olan bu çalışmanın amacı, yapay zekânın oluşturduğu toplumsal dönüşüm hareketlerini incelemek ve tartışmaktır.

Anahtar Kelimeler: yapay zekâ, yapay zekâ teknolojileri, toplumsal dönüşüm ve değişim, dijital eşitsizlik, algoritmik yönetim

Araştırmanın Konusu ve Problemi

Yapay zekâ teknolojilerinin hızlı gelişimi, çağdaş toplumlarda yalnızca teknik süreçleri dönüştürmekle kalmayıp aynı zamanda toplumsal yapıların işleyiş biçimlerini, bireylerin gündelik yaşam pratiklerini ve kurumsal karar alma süreçlerini de köklü biçimde yeniden şekillendirmektedir. Yapay zekâ çağında yaşanan bu dönüşüm; üretim ilişkilerinden yönetim biçimlerine, kültürel normlardan kimlik inşasına kadar uzanan çok boyutlu bir toplumsal yeniden yapılanmayı beraberinde getirmektedir. Bu bağlamda yapay zekâ, bir taraftan verimlilik, hız ve karar alma süreçlerinin optimizasyonu gibi fırsatlar sunarken; diğer taraftan toplumsal eşitsizliklerin büyümesi, algoritmik önyargıların görünmezliği ve demokratik denetim mekanizmalarının zayıflaması gibi majör riskleri de gündeme getirmektedir.

Bu çalışmanın temel odağı, yapay zekâ teknolojilerinin toplumsal dönüşüm üzerindeki etkilerini sosyoteknik bir perspektiften incelemektir. Araştırmanın problemi, yapay zekânın toplumsal düzlemde yarattığı fırsatlar ile riskler arasındaki gerilimin nasıl şekillendiği ve bu teknolojik dönüşümün eşitlik, adalet, güç ilişkileri ile etik karar alma süreçleri üzerindeki yansımalarının hangi boyutlarda ortaya çıktığı sorusu etrafında yapılandırılmaktadır. Özellikle algoritmik karar

²⁰ Dr., Sosyal Hizmet Uzmanı

elvanyavuz8@gmail.com

ORCID: 0000-0002-9004-4060

verme sistemlerinin kamusal ve özel alanlarda giderek daha belirleyici hâle gelmesi, teknolojinin tarafsızlığına ilişkin varsayımların eleştirel biçimde yeniden değerlendirilmesini zorunlu kılmaktadır.

Alan yazınında yapay zekâ sistemlerinin toplumsal, tarihsel ve kültürel bağlamlardan bağımsız düşünülmemeyeceği vurgulanmaktadır. Bu sistemler, üretildikleri veri setleri ve tasarım süreçleri aracılığıyla mevcut toplumsal önyargıların ve eşitsizliklerin yeniden üretimine zemin hazırlayabilmektedir (Noble, 2018; O’Neil, 2016). Bu durum, özellikle toplumda kırılgan/dezavantajlı gruplar açısından yapısal eşitsizliklerin teknolojik araçlar üzerinden yeniden üretilmesi tehlikesini beraberinde getirmektedir. Ek olarak, dijital uçurumun yalnızca teknolojiye erişimle sınırlı olmadığı; dijital beceriler, yapay zekâ okuryazarlığı ve veri temelli katılım kapasitesi gibi yeni boyutlar kazandığı da görülmektedir (van Dijk, 2020).

Bu çerçevede araştırma, yapay zekâ çağında toplumsal değişim süreçlerinin dönüşüm, süreklilik ve direnç eksenlerinde nasıl şekillendiğini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Çalışma, teknolojik gelişmeleri determinizmle açıklamak yerine, bireylerin ve toplulukların bu dönüşüm karşısında geliştirdikleri uyum, müzakere ve direniş stratejilerini de dikkate alarak, yapay zekânın toplumsal düzen üzerindeki etkilerini bütüncül bir bakış açısıyla analiz etmeyi hedeflemektedir.

Araştırma Yöntemi

Bu çalışma, nitel araştırma desenine uygun olarak planlanmış bir literatür derlemesidir. Araştırma metodolojisi, yapay zekâ ile toplumsal değişim arasındaki çok katmanlı etkileşimi irdeleyen ulusal ve uluslararası literatürün sistematik bir taramasına dayanmaktadır. Derleme yöntemi, söz konusu alandaki teorik açılımları, kavramsal setleri ve uygulama sonuçlarını kapsayıcı bir perspektifle sentezleme imkânı verdiği için çalışmanın temel amaçlarıyla örtüşmektedir.

Süreç boyunca; yapay zekâ, toplumsal dönüşüm, algoritmik yönetim, dijital eşitsizlik, gözetim toplumu ve teknoloji etiği gibi temel izlekler üzerinden kapsamlı bir kaynak taraması yapılmıştır. Analiz evrenine dâhil edilen yayınlar; sosyoloji, iletişim, bilim ve teknoloji çalışmaları, etik ve siyaset bilimi gibi farklı disiplinlerin kesişim noktasında, multidisipliner bir bakış açısıyla tasnif edilmiştir. Kaynakların seçiminde, alanın kuramsal zeminini oluşturan klasik eserlerin yanı sıra güncel literatürdeki tartışmalar referans alınmıştır.

İncelenen veriler, sosyoteknik dönüşüm perspektifi merkeze alınarak içerik analizi tekniğiyle çözümlenmiştir. Bu yaklaşım, teknolojiyi toplumsal düzlemde kopuk, otonom bir yapı olarak değil; aksine toplumsal özneler, kurumlar, politik tercihler ve kültürel değerlerle karşılıklı bir inşaa süreci içinde değerlendirir (Bijker, 2020). Bu bağlamda yapay zekâ sistemleri, salt teknik aygıtlar olmaktan ziyade; toplumsal güç ilişkilerinin yeniden kurgulandığı ve sürekli bir müzakereye tabi tutulduğu dinamik mecralar olarak nitelendirilmiştir.

Analitik çerçevede elde edilen bulgular; *dönüşüm, süreklilik ve direnç* ana temaları altında kategorize edilmiştir. Dönüşüm, yapay zekânın kurumsal yapılar ve gündelik pratiklerdeki köklü değişimleri; Süreklilik, mevcut hiyerarşi ve eşitsizliklerin dijital araçlarla nasıl devam ettirildiğini; Direnç ise, teknolojinin toplumu tek taraflı biçimlendirdiği varsayımına karşı çıkan, etik ve politik temelli karşı pratikleri ifade etmektedir. Bu tematik örüntü, yapay zekâ eksenli toplumsal dönüşümü bütünsel ve eleştirel bir süzgeçten geçirmeyi mümkün kılmıştır.

Kavramsal ve Kuramsal Çerçeve

Araştırmanın teorik zemini; sosyoteknik dönüşüm perspektifi, algoritmik yönetim, dijital eşitsizlik ve gözetim toplumu kuramsal setleri etrafında örülmüştür. Sosyoteknik yaklaşım,

teknolojik gelişmeleri toplumsal bağlamdan yalıtılmış, kendiliğinden işleyen birer ilerleme unsuru olarak görmek yerine; bu süreçleri toplumsal özneler, kurumlar ve iktidar dinamikleriyle sıkı sıkıya örülü karmaşık fenomenler olarak tanımlar (Bijker, 2020). Bu bakış açısıyla yapay zekâ, toplumsal yapıyı kökten şekillendiren ve düzenleyici bir rol üstlenen bir teknoloji olarak analiz edilmektedir.

Algoritmik yönetim olgusu, karar verme yetkisinin kademeli olarak algoritmik sistemlere devredilmesi sürecini betimlemektedir. Kamu yönetiminden sağlığa, eğitimden yargı süreçlerine kadar pek çok kritik alanda yapay zekâ temelli algoritmalar, adeta 'teknolojik birer otorite' olarak konumlanmaktadır. Ne var ki bu mekanizmaların iddia edildiği gibi tarafsız bir zeminde işlemediği; aksine beslendikleri veri setlerindeki yapısal ve tarihsel eşitsizlikleri süreklileştirdiği literatürde geniş kabul görmektedir (Noble, 2018; O'Neil, 2016; Benjamin, 2019). Dolayısıyla algoritmik kararların beraberinde getirdiği bu taraflılık, toplumsal adalet ilkeleriyle çelişmekte ve hakkaniyetli bir toplumsal düzen önünde yapısal engeller oluşturmaktadır.

Dijital eşitsizlik olgusu, yapay zekâ teknolojilerinin yükselişiyle birlikte niteliksel bir dönüşüm geçirmiştir. Günümüzde dijital uçurumun temel belirleyicisi salt teknolojik erişim değil; bireylerin yapay zekâ sistemlerini kullanma, veri üretme ve bu veriyi yorumlama becerileridir. Van Dijk (2020) bu değişimi, geleneksel toplumsal tabakalaşmanın dijital tabanlı yeni bir sınıfsal ayrışmaya doğru evrilmesi olarak nitelendirmektedir.

Gözetim toplumu tartışmaları, bu çalışmanın kavramsal çerçevesini bütünleyen kritik bir boyuttur. Veri odaklı ekonomik modelin yükselişi, bireysel pratiklerin izlenmesi, öngörülmesi ve hatta yönlendirilmesi üzerine kurulu yeni bir denetim biçimi yaratmıştır (Zuboff, 2019). Dolayısıyla yapay zekâ, sadece teknik bir inovasyon değil; toplumsal iktidar ilişkilerinin dijital düzlemde yeniden inşa edildiği ve tartışmaya açıldığı bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bulgular ve Beklenen Sonuçlar

Literatür taraması sonucunda ulaşılan veriler, yapay zekâ kaynaklı toplumsal dönüşümün homojen bir yapı sergilemediğini; aksine değişim ve yerleşik pratiklerin korunması arasındaki gerilimle şekillendiğini ortaya koymaktadır. Yapay zekâ, toplumsal kurumların işleyiş mantığını hız ve otomasyon lehine dönüştürse de bu durum *verimlilik ve denetim* arasında paradoksal bir ilişki yaratmaktadır. Bir yandan süreçler hızlanıp merkezileşirken, diğer yandan demokratik denetim mekanizmalarının ve şeffaflık ilkelerinin aşınması riski meydana gelmektedir.

Literatürdeki çarpıcı bulgulardan bir diğeri, algoritmik sistemlerin yerleşik toplumsal eşitsizlikleri süreklileştirme potansiyelidir. Çeşitli araştırmalar; ırkçı, cinsiyetçi veya sınıfsal temelli dışlamaların algoritmalar aracılığıyla sistematik hale gelebildiğini kanıtlamaktadır (Benjamin, 2019; Noble, 2018). Bu durum, toplumsal adaletin korunması adına, yapay zekâ süreçlerinin şeffaf etik kurallar ve bağlayıcı hukuki düzenlemelerle yönetilmesinin kaçınılmazlığını ortaya koymaktadır.

Bununla birlikte analiz sonuçları, toplumsal aktörlerin dijital dönüşümü pasif bir şekilde deneyimlemekten öte; süreci sorgulayan ve dönüştüren bir '*karşı pratik*' alanı yarattığını ortaya koymaktadır. Veri mahremiyeti disiplinleri ve algoritmik şeffaflık arayışları, teknolojik belirlenimciliğin sınırlarını çizen toplumsal engeller olarak değerlendirilmektedir (Floridi, 2021; Bryson, 2022). Bu direnç mekanizmaları, yapay zekâ çağında öznenin özerkliğini koruma ve toplumsal dokuyu yeniden kurgulama çabalarını somutlaştırmaktadır.

Sonuç olarak araştırma, yapay zekâ destekli dönüşümün etik bir eksene oturtulması için *şeffaflık, izlenebilirlik ve hesap verebilirlik* ilkelerinin yasal ve teknik süreçlere entegre edilmesini önermektedir. Dijital yetkinliklerin geliştirilmesi ve demokratik denetim mekanizmalarını içeren yönetim modelleri, yapay zekânın yaratabileceği sosyoekonomik tahribatı azaltacak temel araçlar olarak değerlendirilmektedir. Bu yaklaşım, teknolojik ilerleme ile toplumsal değerler arasında sürdürülebilir bir denge kurmayı hedeflemektedir.

Bibliyografya

- Benjamin, R. (2019). *Race after technology: Abolitionist tools for the new Jim code*. Polity Press.
- Bijker, W.E. (2020). *The social construction of Bakelite: Toward a theory of invention*. MIT Press.
- Bryson, J. J. (2022). *Technology, ethics and power*. Routledge.
- Floridi, L. (2021). *The ethics of artificial intelligence: Principles, challenges, and opportunities*. Oxford University Press.
- Noble, S. U. (2018). *Algorithms of oppression: How search engines reinforce racism*. New York University Press.
- O’Neil, C. (2016). *Weapons of math destruction: How big data increases inequality and threatens democracy*. Crown.
- Van Dijk, J. (2020). *The digital divide*. Polity Press.
- Zuboff, S. (2019). *The age of surveillance capitalism: The fight for a human future at the new frontier of power*. PublicAffairs.

DİJİTALLEŞME ÇAĞINDA SENDİKASIZLAŞMANIN YENİ BİÇİMLERİ: YERALTI MADENİNDE EMEK SÜREÇLERİNİN DİJİTAL KAPİTALİZM BAĞLAMINDA BİR ANALİZİ

Melik Zafer YILDIZ²¹

Özet: Bu çalışma, dijitalleşme, otomasyon ve yapay zekâ temelli teknolojilerin emek süreçlerini dönüştürdüğü bir bağlamda, sendikal örgütlenmenin nasıl zayıfladığını Tunçbilek yeraltı kömür madeni örneği üzerinden incelemektedir. Araştırmanın odağında, işçilerin sendika üyesi olmaksızın toplu iş sözleşmesi kazanımlarından yararlanmasına imkân tanıyan dayanışma aidatı uygulamasının, sendikasızlaşmayı hızlandıran yapısal bir mekanizma olarak nasıl işlediği yer almaktadır. Araştırmanın bulguları, dayanışma aidatının sendika üyeliğini kolektif bir mücadele pratiği olmaktan çıkararak bireysel maliyet-fayda hesabına indirgediğini göstermektedir. Dijitalleşme ile birlikte sendika üyeliği, e-Devlet sistemi ve otomatik bordro kesintileri üzerinden yürütülen teknik bir işlem hâline gelmiş, sendika ile işçi arasındaki yüz yüze ilişki ve duygusal bağlar belirgin biçimde zayıflamıştır. Bu durum, sendikanın işçinin gündelik çalışma deneyiminden giderek kopmasına yol açmaktadır. Emek süreçlerinde yaşanan dijital dönüşüm bu çözülmeyi daha da derinleştirmektedir. Yeraltı madenciliğinde kullanılan dijital izleme, konumlama ve performans takip sistemleri, emeği sürekli ölçülebilir veriler hâline getirerek panoptik bir gözetim rejimi üretmektedir. Bu gözetim ortamı, işçilerin örgütlü davranışlarını riskli bir pratik olarak algılamalarına neden olmakta ve sendikal görünürlüğü caydırıcı bir unsur hâline getirmektedir. Kısmi otomasyon ve yarı mekanize üretim sistemleri ise emeğin niteliğini dönüştürürken, işçilerin üretim süreci üzerindeki kontrolünü daraltmaktadır. Araştırma ayrıca, bazı işletmelerde sendika aidatlarının işveren tarafından karşılanmasının, sendikal özerkliği zayıflatan neoliberal paternalist bir yönetim tekniği olarak işlediğini ortaya koymaktadır. Bu uygulama, sendikayı bağımsız bir sınıf örgütü olmaktan uzaklaştırmakta ve işverenle kurulan bağımlılık ilişkisini yeniden üretmektedir. Sonuç olarak çalışma, dayanışma aidatının dijitalleşme ve otomasyonla eklemlenerek sendikasızlaşmayı yapısal, kültürel ve teknolojik düzeylerde derinleştirdiğini göstermektedir. Yapay zekâ çağında emek sosyolojisinin, sendikal çözülmeyi yalnızca hukuki düzenlemeler üzerinden değil, dijital kapitalizmin ürettiği yeni emek rejimleri çerçevesinde ele alması gerektiği savunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: dayanışma aidatı, sendikasızlaşma, dijital kapitalizm, emek süreçleri, yeraltı madenciliği

Araştırmanın Konusu ve Problemi

Bu araştırmanın konusu, dijitalleşme, otomasyon ve yapay zekâ temelli teknolojilerin emek süreçlerini dönüştürdüğü bir bağlamda, sendikal örgütlenmenin nasıl zayıfladığı ve bu sürecin hangi mekanizmalar aracılığıyla derinleştiğidir. Çalışma, özellikle *dayanışma aidatı uygulamasının* sendikasızlaşma üzerindeki etkisini, yeraltı madenciliği gibi yüksek riskli ve kolektif emeğin tarihsel olarak güçlü olduğu bir sektörde incelemektedir.

Araştırmanın temel problemi, dayanışma aidatının yalnızca sendika üyeliğini azaltan hukuki bir düzenleme olarak değil, dijital kapitalizmin sunduğu teknolojik altyapılarla birlikte işleyen *çok*

²¹ Dr., Ankara, Türkiye

melikzafer@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4475-3640>

katmanlı bir sendikasızlaştırma mekanizması olarak nasıl işlediğidir. Tunçbilek yeraltı madeninde yapılan alan araştırması, işçilerin sendika üyesi olmaksızın toplu iş sözleşmesi kazanımlarından yararlanabilmesinin, sendikal örgütlenmenin kolektif anlamını aşındırdığını göstermektedir. Bu durum, sendika üyeliğini politik ve sınıfsal bir aidiyet olmaktan çıkararak bireysel fayda hesabına indirgemektedir.

Dijitalleşme bu süreci daha da derinleştirmektedir. Sendika üyeliğinin ve aidat kesintilerinin e-Devlet ve dijital bordro sistemleri üzerinden yürütülmesi, sendika ile işçi arasındaki yüz yüze ilişkileri ortadan kaldırmakta ve örgütlü bağları zayıflatmaktadır. Aynı zamanda emek sürecinin dijital izleme sistemleriyle sürekli denetlenmesi, işçilerin örgütlü davranma kapasitesini sınırlandıran yeni bir kontrol rejimi üretmektedir.

Bu bağlamda araştırma, şu sorulara odaklanmaktadır: Dayanışma aidatı uygulaması dijitalleşme ile birlikte sendikasızlaşmayı nasıl hızlandırmaktadır? Dijital gözetim ve otomasyon emek süreçlerini nasıl yeniden düzenlemekte ve sendikal eylemi nasıl sınırlandırmaktadır? Dijital kapitalizm, sendikal örgütlenmenin tarihsel işlevini hangi yeni mekanizmalarla aşındırmaktadır?

Araştırma Yöntemi

Bu çalışma, nitel araştırma yöntemine dayalı bir alan araştırması olarak tasarlanmıştır. Araştırmanın ampirik verileri, Tunçbilek yeraltı kömür madeninde çalışan işçilerle gerçekleştirilen derinlemesine görüşmelerden, gözlemlerden ve ikincil doküman analizlerinden elde edilmiştir. Nitel yöntem tercihinin temel gerekçesi, sendikasızlaşma sürecinin yalnızca sayısal göstergelerle değil, işçilerin deneyimleri, algıları ve anlam dünyaları üzerinden kavranabilir olmasıdır.

Alan araştırması kapsamında farklı yaş, kıdem ve sendikal statüye sahip işçilerle yarı yapılandırılmış görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Görüşmelerde dayanışma aidatı uygulamasına bakış, sendika üyeliği kararları, dijital sistemlerin çalışma yaşamına etkileri ve emek sürecindeki denetim mekanizmaları ele alınmıştır. Ayrıca sendika temsilcileri ve işyeri uygulamalarına ilişkin dolaylı veriler de analiz sürecine dâhil edilmiştir.

Verilerin analizinde tematik analiz yöntemi kullanılmıştır. Görüşme kayıtları çözümlenmiş, tekrar eden temalar kodlanmış ve dayanışma aidatı, dijitalleşme, gözetim ve otomasyon eksenlerinde analitik kategoriler oluşturulmuştur. Bu yaklaşım, bireysel deneyimlerin yapısal süreçlerle ilişkilendirilmesine imkân sağlamıştır.

Araştırma sürecinde etik ilkelere azami özen gösterilmiş, katılımcıların kimlikleri gizli tutulmuş ve gönüllülük esas alınmıştır. Dijital izleme ve gözetim uygulamalarının hassasiyeti nedeniyle işçilerin anlatıları anonimleştirilerek analiz edilmiştir. Bu yöntemsel çerçeve, dijital kapitalizmin emek süreçleri üzerindeki etkilerini mikro düzeyden makro yapıya bağlamayı mümkün kılmıştır.

Kavramsal ve Kuramsal Çerçeve

Araştırmanın kuramsal çerçevesi, emek sosyolojisi, dijital kapitalizm ve eleştirel sendika literatürü ekseninde şekillenmektedir. Çalışma, Marx'ın emek süreci analizini, Braverman'ın emek denetimi yaklaşımını ve Foucault'nun gözetim ve disiplin kavramlarını dijitalleşme bağlamında yeniden yorumlamaktadır.

Dijital kapitalizm, bu çalışmada yalnızca teknolojik yeniliklerin toplamı olarak değil, emeğin denetimini, ölçülmesini ve yönetimini yeniden örgütleyen bir birikim rejimi olarak ele alınmaktadır. Yeraltı madenciliğinde kullanılan dijital izleme ve performans takip sistemleri,

Foucault'un kavramsallaştırmasındaki gibi panoptik bir gözetim mantığı üretmekte, işçilerin davranışlarını sürekli görünür ve denetlenebilir hâle getirmektedir.

Dayanışma aidatı ise Gramsci'nin hegemonya perspektifiyle değerlendirilmekte, rıza üretimi ve sendikal çözülme sürecinin bir parçası olarak ele alınmaktadır. İşçilerin sendika üyesi olmaksızın kazanımlardan yararlanabilmesi, sendikal mücadelenin kolektif anlamını aşındırırken bireysel uyum stratejilerini teşvik etmektedir.

Ayrıca çalışma, neoliberal paternalizm kavramından yararlanarak işverenin aidat ödeme pratiklerini analiz etmektedir. Bu uygulamalar, sendikal özerkliği zayıflatan ve bağımlılık ilişkisini yeniden üreten dijital yönetim teknikleri olarak yorumlanmaktadır. Bu kuramsal çerçeve, dijitalleşmenin sendikasılaşmayı nasıl çok boyutlu bir toplumsal süreç hâline getirdiğini açıklamayı amaçlamaktadır.

Bulgular ve Beklenen Sonuçlar

Araştırmanın bulguları, dayanışma aidatı uygulamasının Tunçbilek yeraltı madeninde sendikal örgütlenmeyi zayıflatan temel mekanizmalardan biri hâline geldiğini göstermektedir. Görüşülen işçilerin önemli bir bölümü, sendika üyeliğini gerekli görmediklerini ve toplu iş sözleşmesinden yararlanmak için dayanışma aidatının yeterli olduğunu ifade etmektedir. Bu durum, sendika üyeliğinin kolektif mücadeleye katılım anlamını yitirdiğini ve bireysel maliyet-fayda hesabına indirildiğini ortaya koymaktadır.

Alan verileri, dayanışma aidatının özellikle genç ve yeni işe başlayan işçiler arasında sendikasızlığı normalleştiren bir etki yarattığını göstermektedir. Görüşmelerde, sendika üyeliğinin “fazladan bir yük” olarak algılandığı, dijital kesinti sistemleri sayesinde aidatın işçinin farkındalığı dışında otomatik biçimde tahsil edilmesinin sendikal bağın görünmezleşmesine yol açtığı tespit edilmiştir. Sendika-işçi ilişkisi, yüz yüze temasın azalmasıyla birlikte duygusal ve siyasal boyutunu büyük ölçüde kaybetmiştir.

Bulgular aynı zamanda dijital izleme ve kontrol sistemlerinin sendikal davranışlar üzerinde caydırıcı bir etki yarattığını göstermektedir. Yeraltı madencilğinde kullanılan personel takip ve konumlama sistemleri, işçilerin çalışma temposunu, hareketlerini ve performanslarını sürekli ölçülebilir hâle getirmektedir. Bu durum, sendikal faaliyetlerin işveren tarafından izlenebilir olduğu algısını güçlendirmekte ve örgütlü davranış riskli bir pratik olarak kodlanmaktadır.

Ayrıca, bazı işletmelerde sendika aidatlarının işveren tarafından karşılanması, sendikanın bağımsız bir sınıf örgütü olmaktan uzaklaşmasına neden olmaktadır. Bu uygulama, işçiler tarafından “hak” olarak değil, işverenin sağladığı bir kolaylık olarak algılanmakta, sendikal özerklik zayıflamaktadır. Bulgular, bu durumun neoliberal paternalizmin dijitalleşmiş bir biçimi olarak işlediğini göstermektedir.

Sonuç olarak araştırma, dayanışma aidatının dijitalleşme ve otomasyonla birlikte sendikasılaşmayı hızlandırdığını, emek sürecinde artan gözetim ve otomasyonun ise bu süreci pekiştirdiğini ortaya koymaktadır. Çalışma, yapay zekâ çağında sendikal örgütlenmenin yalnızca hukuki değil, dijital kapitalizmin ürettiği emek rejimleri çerçevesinde yeniden düşünülmesi gerektiğini göstermektedir.

Bibliyografya

Aykaç, A. (2021). *Devletin işçisi olmak*. İletişim Yayınları.

- Braverman, H. (1974). *Labor and monopoly capital: The degradation of work in the twentieth century*. Monthly Review Press.
- Foucault, M. (1977). *Discipline and punish: The birth of the prison*. Pantheon Books.
- Foucault, M. (2008). *The birth of biopolitics: Lectures at the Collège de France, 1978–1979*. Palgrave Macmillan.
- Gramsci, A. (1971). *Selections from the prison notebooks*. International Publishers.
- Harvey, D. (2005). *A brief history of neoliberalism*. Oxford University Press.
- Kalaycıoğlu, S., & Çelik, K. (2014). Tunçbilek kömür işletmelerinde özelleştirmenin madencilik, işçilik ve yerel yapı üzerindeki etkileri. *ISGUC The Journal of Industrial Relations and Human Resources*, 16(1), 1–19.
- Marx, K. (1867). *Capital: A critique of political economy* (Cilt 1).
- Polanyi, K. (1944). *The great transformation*. Farrar & Rinehart.
- Sennett, R. (1998). *The corrosion of character: The personal consequences of work in the new capitalism*. W. W. Norton.
- Sennett, R. (2010). *Karakter aşınması: Yeni kapitalizmde işin kişilik üzerindeki etkileri* (B. Yıldırım, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Sewell, G., & Barker, J. R. (2006). Coercion versus care: Using irony to make sense of organizational surveillance. *Academy of Management Review*, 31(4), 934–961.
- Soyer, P. (2022). Toplu iş sözleşmesinden dayanışma aidatı ödeyerek geçmişe dönük yararlanma. *Çalışma ve Toplum*, (2), 93–106.
- Srnicek, N. (2017). *Platform capitalism*. Polity Press.
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2008). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık.

ALGORİTMİK TAHAKKÜM: YAPAY ZEKÂ AKADEMİK EMEĞİ NASIL YENİDEN ÖRGÜTLÜYOR?

Ayça YILMAZ²², Ozan TEKİN²³

Özet: Bu çalışma, Üretici Yapay Zekâ (Üretici YZ) teknolojilerinin üniversitelere entegrasyonunun, akademik emeği bilişsel ve epistemik düzeyde yeniden yapılandırarak yabancılaşmanın yeni bir evresini ortaya çıkardığını savunmaktadır. Üniversite, dijital altyapıların bilgi üretimi ve değerlendirme süreçlerini dönüştürdüğü bir örgütsel alan olarak ele alınmakta; *yabancılaşma* ise bilişsel emeğin standartlaşması, biçimselleşmesi ve metalaşması sonucunda ortaya çıkan sistemik bir *mülksüzleştirme* biçimi olarak kavramsallaştırılmaktadır. (Marx; Fuchs; Zuboff; Couldry & Mejias). *Neoliberal yönetimsellik* (Hall) ve performans odaklı ölçüm sistemleriyle güçlenen bu dönüşüm, Üretici YZ'nin devreye girmesiyle daha da derinleşmekte; yorumlama ve muhakeme, algoritmik süreçlere aktarılırken akademik özerklik otomatik sistemlere uyuma indirgenmektedir. Bu durum bilgi üretiminde köklü bir epistemik dönüşüm yaratır. Eleştirel angajmana dayanan anlam üretimi yerini korelasyon temelli hesaplamalara bırakır; akıl yürütme ise doğruluk yerine verimlilik için tasarlanmış algoritmalar tarafından üstlenilir. Üretici YZ'ye eşlik eden *bilişsel devretme* süreci (Risko & Gilbert), akademisyenin bilişsel kapasitesini kurumsal platformlara entegre ederek entelektüel emeği verileştirir ve bu süreç, anlam üretiminin bağlamsız istatistiksel çıktılara indirgenmesi açısından önemli riskler taşır (Bender et al.). Böylece akademik özne, algoritmik sistemlerin hem üreticisi hem girdisi hâline gelen nesneleştirilmiş bir bilişsel çalışana dönüşür. Sonuç olarak üniversite, yapay zekâ çağının belirlediği 21. yüzyıl yabancılaşmasının merkezî mekânı hâline gelmektedir. Bu çalışmanın bütüncül çerçevesi, Üretici YZ'nin üniversiteyi yalnızca teknik bir yenilik olarak dönüştürmediğini; aynı zamanda *örgütsel rasyonelleşmenin taşıyıcısı* hâline gelerek yabancılaşmayı maddi düzeyden bilişsel ve epistemik düzeye genişlettiğini göstermektedir. (Linhart; Honneth; Dejours). Dijitalleşme ile yoğunlaşan performans yönetimi, akademik faaliyeti ölçülebilir çıktılara dönüştürürken, yapay zekâ bu süreçleri algoritmik karar alma mekanizmalarına entegre etmektedir. Böylece hem bilginin üretimi hem de akademik özelliğin oluşumu otomatikleştirilmiş bir yönetsel çerçeve içinde yeniden tanımlanmaktadır. Çalışma, bu gelişmeler ışığında üniversitenin dijital kapitalizm koşullarında nasıl bir “*veri örgütü*”ne dönüştüğünü tartışarak, *yabancılaşma* kavramının yapay zekâ çağında entelektüel emeği anlamak bakımından yeniden düşünülmesi gerektiğini ileri sürmektedir.

Anahtar Kelimeler: üretici yapay zekâ, akademik emek, yabancılaşma, algoritmik rasyonelite, epistemik dönüşüm

²²Doktor Öğretim Üyesi, Türk-Alman Üniversitesi, Kültür ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Sosyoloji, Türkiye
ayca.yilmaz@tau.edu.tr

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4332-9805>

²³Öğretim Görevlisi, Sabancı Üniversitesi, Diller Okulu, Temel Geliştirme Programı, Türkiye

ozan.tekini@sabanciuniv.edu

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0728-8177>

Bu makale, üretici yapay zekâ teknolojilerinin yükseköğretim kurumlarına entegrasyonunun, üniversiteyi bir bilgi üretim kurumu olarak nasıl dönüştürdüğünü ve akademik emeği yeni yabancılaşma rejimleri yoluyla nasıl yeniden yapılandırıldığını incelemektedir (Küçükuncular & Ertugan, 2026, p. 1). Çalışma, örgüt sosyolojisi ve çalışma sosyolojisi çerçevesinde üniversiteyi, dijital altyapıların koordinasyon, kontrol ve entelektüel emeğin anlamlandırılması süreçlerini yeniden tanımladığı bir örgütsel alan olarak kavramsallaştırmaktadır (Hall, 2018, p. 136; Küçükuncular & Ertugan, 2026, p. 3). Bu bağlamda yabancılaşma hem örgütsel bir koşul hem de çalışma deneyimini biçimlendiren bir süreç olarak ele alınmakta; bilişsel emeğin standartlaştırılması, biçimselleştirilmesi ve metalaştırılması sonucunda ortaya çıkan bütüncül bir mülksüzleştirme ve anlam yitimine işaret etmektedir (Fuchs, 2019, p. 78; Zuboff, 2019, p. 14; Hall, 2018, p. 83)

Bu dönüşüm, küresel ölçekte üniversiteleri yeniden şekillendiren neoliberal yönetimselleşme süreçleri kapsamında gerçekleşmektedir (Olssen & Peters, 2005, p. 313; Watermeyer vd., 2024, p. 448). Max Weber'in biçimselleştirilmiş prosedürler aracılığıyla bürokratik kontrolün genişlemesi olarak tanımladığı örgütsel rasyonelleşme, günümüzde kurumların kamusal değerden ziyade maliyet etkinliği ve ekonomik işleve odaklanmasını sağlayan yeni kamu yönetimi teknolojileriyle yoğunlaşmıştır (Watermeyer vd., 2024, p. 448; Hall, 2018, p. 136). Bu durum, akademik pratiğin sürekli denetimi ve nicelleştirilmesi anlamına gelen entelektüel emeğin verileştirilmesine (datafication) yol açarak akademik faaliyeti ölçülebilir performans göstergeleri üzerinden yeniden düzenlemektedir (Hall, 2018, p. 83). Söz konusu performatif kültür, akademik emeğin nicel performans göstergeleriyle yakalanabilen boyutlarını önceliklendirerek akademik emeği niteliksizleştirmektedir (deskilling) (Sutton, 2017, p. 625; Watermeyer vd., 2024, p. 459).

Araştırmanın Konusu ve Problemi

Bildirinin temel sorunsalı, Yapay Zekânın (YZ) kurumsallaşmasıyla algoritmik karar alma (ADM) mekanizmalarının akademik işleyişe nasıl nüfuz ettiği ve bu yönetsel mantığı nasıl derinleştirdiği (Pasquinelli, 2023, p. 23; Kallinikos, 2006, p. 11) ile akademik emeği nasıl spesifik bir biçimde yabancılaştırdığıdır. Bu yönetsel mantık, sentetik yönetim olarak tanımlanan bir mekanizma ile işler; bu mekanizma, insan sınıflandırmaları ve rasyonaliteleri ile algoritmaları ve veri altyapılarını birleştiren yeni, sürekli ve görünmez bir kontrol biçimidir (Grange, 2022, p. 5162; Lin, 2024, p. 4). YZ'nin verimlilik ve tarafsızlık söylemleri, aynı zamanda otomatik Algoritmik Performans Yönetimi (APM) sistemlerini meşrulaştıran ideolojik bir çerçeve üretmektedir. APM, akademik pratiği, refahı ve zaman yönetimini hesaplayarak üretken akademisyeni sürekli gözetim altında tutulan bir "iyi veri öznesi" olarak yeniden tanımlar (Heemsbergen vd., 2024, p. 73).

Bunun sonucunda üniversite, dijital kapitalizmin mantığıyla uyumlu, algoritmik rasyonalitenin yönettiği bir veri örgütüne dönüşmektedir. Bu algoritmik yönetim, Muldoon ve Raekstad'ın (2023) "kontROLSÜZ GÜÇ" tarafından belirlenen bir tahakküm biçimi olarak tanımladığı algoritmik tahakkümü tesis eder (Muldoon & Raekstad, 2023, p. 588). Bu sistem, aynı zamanda, bilginin ve hesaplamanın asimetrisini artırarak yöneticilere ve algoritmalara, işçilerin (akademisyenlerin) kararlarını ve faaliyetlerini manipüle etme ve yönlendirme gücü verir (Muldoon & Raekstad, 2023, p. 594).

YZ entegrasyonu, yaratıcılık ve karar yetkisini insan öznesinden algoritmik sistemlere kaydırarak, yabancılaşmanın tarihsel gelişiminde kırılma yaratan bir dönüm noktasını temsil eder. Bu kırılma, akademik özerkliği, otomatikleştirilmiş değerlendirme mekanizmalarına uyum gösterme olarak yeniden tanımlar; böylece yabancılaşma yalnızca bir emek koşulu olmaktan çıkarak dijital üniversitenin örgütsel ontolojisini belirleyen temel bir ilkeye dönüşür (Hall, 2018, p. 83). YZ'nin getirdiği teknolojik belirlenimcilik söylemi, YZ'yi kaçınılmaz bir güç olarak konumlandırır; bu durum, insani karar verme becerilerinin azalmasına ve eleştirel düşünme yeteneğinin aşınmasına yol açan aşırı bir bağımlılık riski taşır (Christou, 2025, p. 2548). Bu süreç, akademik müfredat ve programların bütçeleri kesilirken YZ girişimlerine (örneğin CSU-OpenAI ortaklığı) yatırım yapılmasını öngören ve "Otomasyon Olarak Kaynakların Kısıtlanması" (Optimization as Defunded Automation) olarak tanımlanan politikayla da şiddetlenir. Bu politika, kurumsal kaynakların temel akademik işlevlerden uzaklaştırılarak özel sermayeye aktarılması yoluyla kurumu içeriden tüketen bir süreci ifade eder (Purser, 2025, p. 1). Bildiri, bu dönüşümün hem örgütsel hem de epistemik düzeydeki sonuçlarını çalışma sosyolojisi ve yabancılaşma kuramları bağlamında incelemeyi amaçlamaktadır.

Araştırma Yöntemi

Çalışma, üretici yapay zekâ teknolojilerinin yükseköğretimdeki etkilerini eleştirel bir bakış açısıyla inceleyen kavramsal ve kuramsal bir analiz sunmaktadır (Küçükuncular & Ertugan, 2026, s. 1). Bu çerçeve, YZ'nin yarattığı dönüşümün örgütsel ve epistemik sonuçlarını incelemeyi amaçlamaktadır (Küçükuncular & Ertugan, 2026, s. 3). Bu analiz, yabancılaşma kavramının tarihsel evrimini takip etmektedir (Küçükuncular & Ertugan, 2026, s. 2). Klasik Marksist düşüncede emekçinin üründen, süreçten, türsel varlıktan ve diğer insanlarla ilişkilerden kopuşu şeklinde tanımlanan yabancılaşma (Marx, 1844, ss. 293-295), 20. yüzyıl çalışma sosyolojisinde bürokratik ve teknik iş bölümünü kapsayacak şekilde genişletilmiş (Braverman, 1974, s. 319; Blauner, 1964; Friedmann, 1964) ve işin nitelik kaybına uğraması vurgulanmıştır. 1980 sonrası dönemde ise (Dejours, 2000; Linhart, 2015; Honneth, 2014, s. 21, 35) Fransız çalışma sosyologlarının öznel yabancılaşma biçimlerine dikkat çekmesiyle, çalışanların öznelliklerinin yönetsel hedefler doğrultusunda mobilize edilmesine odaklanılmıştır. Akademik emek bu rejimde, kurumsal hedefleri benimser ve sürekli performans göstermeye teşvik edilir, bu da akademik emeği niteliksizleştirerek ederek anlam kaybına yol açar (Sutton, 2017, ss. 625, 627).

YZ entegrasyonu, bu öznel yabancılaşma, yabancılaşma rejimlerinin tarihsel gelişiminde bir kırılma yaratarak yeni bir aşamaya geçmektedir (Hall, 2018, s. 83). Bu yeni rejim, akademik emeğin yapısını kökten değiştirir ve algoritmik yönetim pratikleri ile kurumsallaşır (Küçükuncular & Ertugan, 2026, s. 3). Bu yönetim, akademik özerkliğin ortadan kalkması riski taşır, zira öğretim çıktıları ve kurumsal materyaller üzerindeki fikri mülkiyet (IP) hakları tehlikeye girer (CFA, 2025b, s. 1; Purser, 2025, s. 1). Örneğin, Kaliforniya Öğretim Üyeleri Birliği (CFA), CSU yönetiminin YZ Girişimini fakülte danışmanlığı olmaksızın uygulamaya koymasına karşı hukuki süreç başlatmış, bunun öğretim üyelerinin fikri mülkiyet haklarını ihlal ettiğini ve çalışma koşullarını değiştirdiğini savunmuştur (CFA, 2025a, s. 1; CFA, 2025b, s. 1; Purser, 2025, s. 1).

Yöntem, bu kavramsal zemini kullanarak, YZ entegrasyonunun yarattığı epistemik dönüşümün ve bilişsel devretmenin (cognitive offloading) bu yabancılaşma koşullarını nasıl yeniden düzenlediğini incelemektedir (Knox, 2022, s. 210 ; Kallinikos, 2006, s. 11). Yaratıcılık ve karar yetisi insan öznesinden algoritmik sistemlere kaymaktadır (Pasquinelli, 2023, s. 23). YZ'nin bilişsel alana girmesiyle, bilginin eleştirel muhakemeden koparak öngörücü işleme biçiminde yeniden kodlanması gerçekleşir (Crawford, 2021, s. 211). Algoritmik rasyonalite, yorumlama yerine tahmini önceliklendirir ve insani muhakemeyi optimizasyon odaklı, prosedürel çıktılarla değiştirir (Grange, 2022, s. 5162; Voicu, 2025, s. 75). YZ'nin tekrarlayan görevlerden (not verme, özetleme, veri analizi) kurtarması, aynı anda bir mülksüzleştirme sürecidir (Knox, 2022, s. 210; Kallinikos, 2006, s. 11). Bu süreçte, zihinsel emeğin dışsallaştırılması, akademik özneliği operasyonelleştirilmiş, verileştirilmiş ve sürekli izlenen bir arayüze dönüştürür (Knox, 2022, s. 210 ; Bender vd., 2021, s. 610). Aşırı YZ bağımlılığı bilişsel tembelliğe ve eleştirel düşünme becerilerinde azalmaya yol açabilir (Costa & Murphy, 2025, s. 7; Gerlich, 2025, s. 6; Fan vd., 2025, s. 490; Purser, 2025, s. 1). Örneğin, öğrencilerin yapay zekâ destekli metin oluşturma araçlarını kullanmasının nöral bağlantılarda düşüşe neden olduğu, bunun da bilişsel borçlanmaya yol açtığı gözlemlenmiştir (Purser, 2025, s. 1).

Bildiri bilişsel emeğin standartlaştırılması, biçimselleştirilmesi ve metalaştırılması sonucunda ortaya çıkan bütüncül bir mülksüzleştirme ve anlam yitimine odaklanarak, akademik emeğin bütüncül olarak yeniden yapılandırılmasını analiz etmektedir (Fuchs, 2019, s. 78; Zuboff, 2019, s. 14). Bu eleştirel yaklaşım, akademik emeğin, dijital üniversitenin örgütsel ontolojisini belirleyen temel bir ilkeye dönüştüğü sonucunu çıkarmayı hedeflemektedir (Hall, 2018, s. 136).

Kavramsal ve Kuramsal Çerçeve

Bu çalışmanın kuramsal çerçevesi, üretici yapay zekânın yükseköğretimdeki etkilerini analiz etmek üzere çalışma sosyolojisinin temel kavramlarını kullanmaktadır. Temel kuramsal sütunlar, üniversitenin neoliberal yönetimselleşme ve dijital kapitalizmin mantığı altında nasıl yapılandığını açıklamaktadır. Çalışma, yabancılaşmayı hem örgütsel bir koşul hem de iş deneyimini biçimlendiren bir süreç olarak ele almakta ve bilişsel emeğin standartlaştırılması, biçimselleştirilmesi ve metalaştırılması sonucunda ortaya çıkan bütüncül bir mülksüzleştirme ve anlam yitimine işaret etmektedir (Fuchs, 2019, s. 78; Hall, 2018, s. 136; Pasquinelli, 2023, s. 23). YZ entegrasyonu, öznel yabancılaşma, özneliğin operasyonelleştirilmiş, verileştirilmiş ve sürekli izlenen bir arayüze dönüşmesiyle yeni bir aşamaya geçmektedir (Knox, 2022, s. 210; Bender vd., 2021, s. 610). YZ, profesyonel kimlik ve ahlaki amaçlara ilişkin yabancılaşmanın yapısal olduğunu ve bireysel olumlu tutumlarla çözülemeyeceğini göstermiştir (Küçükuncular & Ertugan, 2026, s. 11).

Üniversite, neoliberal yönetimselleşme (Hall, 2018, s. 83) ve Weberci bürokratik rasyonelleşmenin (Weber, 1978, s. 92) dijitalleşmeyle yoğunlaşması sonucunda algoritmik rasyonelitenin yönettiği bir veri örgütüne dönüşmektedir. YZ'nin verimlilik ve tarafsızlık söylemleri, yönetsel gözetim ve denetimin yoğunlaşmasını meşrulaştıran ideolojik bir çerçeve sunmaktadır (Zuboff, 2019, s. 12; Beer, 2019, s. 380). Bu durum, entelektüel emeğin hesaplanabilir, standartlaştırılmış bir çıktılar bütününe indirgenildiği bir “epistemik Taylorizm”

yaratmaktadır (Fuchs, 2019, s. 91). Algoritmik Performans Yönetimi (APM), özellikle zaman yönetimi kalıpları üzerinden telemetrik gözetim uygulayarak, performansı yalnızca çıktılara göre değil, aynı zamanda günlük dijital pratiklerin otomatik gözetimine göre de tanımlamaktadır (Heemsbergen vd., 2024, s. 73). Bu durum, YZ sistemlerinin "sadece araç değil, aynı zamanda sosyal kısıtlamalar ve politik araçlar" olarak işlev gördüğünü kanıtlamaktadır (Patrissia & Husni, 2024, s. 78).

Üretici YZ'nin bilişsel alana girmesiyle birlikte, yorumlama ve yargı yetisi algoritmik işlem süreçlerine dönüştürülmektedir (Pasquinelli, 2023, s. 23; Beer, 2019, s. 380). Bu epistemik dönüşüm, bilginin eleştirel muhakemeden koparak öngörücü işleme biçiminde yeniden kodlanmasını ifade ederken, anlamın yerini korelasyona bıraktığı bir durumu ortaya çıkarır (Crawford, 2021, s. 211; Grange, 2022, s. 5162). Bu süreç, entelektüel emeğin tekrarlayan görevlerinin YZ'ye devredildiği bilişsel devretme (cognitive offloading) ile pekişmekte; yardım görünümündeki bu süreç, aynı zamanda bir mülksüzleştirme ve nesnel yabancılaşma olarak işlemektedir (Knox, 2022, s. 210; Kallinikos, 2006, s. 11). Bu durum, öğrencilerin "stokastik papağan" olarak nitelendirilen Gen-AI araçlarını kullanmasıyla "öğrenme uysallığı" ve bilişsel tembellik kültürünü teşvik etmektedir (Costa & Murphy, 2025, s. 21). Sonuç olarak akademik özne, algoritmanın bir uzantısına dönüşmektedir. Bu yeni yönetim biçimi, YZ'nin artan etkileşimi nedeniyle etik sorumluluk boşluklarının ortaya çıktığı bir ortam yaratır; zira sorumluluk artık yalnızca insana değil, aynı zamanda "ahlaki hasta" ve "ahlaki ajan" olarak görülebilen YZ sistemlerine de dağıtılmaktadır (Hammerschmidt vd., 2025, s. 828).

Bulgular, Beklenen Sonuçlar

Yapılan kuramsal analiz, üretici yapay zekâ entegrasyonunun akademik emeği ve üniversite yapısını köklü biçimde dönüştürdüğünü göstermektedir. Elde edilen bulgular, bu dönüşümün temel olarak öznel yabancılaşma biçimlerinin yapay zeka bağlamında yeni bir versiyonunu ortaya çıkarmaktadır. Üniversite, neoliberal yönetimselleşme ve YZ entegrasyonu, dijital kapitalizmin mantığına tabi, algoritmik rasyonalitenin yönettiği bir veri örgütüne dönüşmüştür (Hall, 2018, s. 83; Zuboff, 2019, s. 14). Bu durum, akademik emeğin bilişsel alanda standartlaştırılması, biçimselleştirilmesi ve metalaştırılması sonucunda bütüncül bir mülksüzleştirme deneyimi yaratan yeni bir yabancılaşma rejimi ile sonuçlanmaktadır (Fuchs, 2019, s. 78; Zuboff, 2019, s. 14). Algoritmik Performans Yönetimi (APM), akademik pratikleri otomatik gözetim yoluyla denetlemekte, akademisyeni "iyi veri öznesi" olmaya zorlamaktadır (Heemsbergen vd., 2024, s. 73). Bu gözetim (örneğin Microsoft Viva Insights) refah, ağ ve zaman yönetimi kalıplarını izler ve davranışları yönlendirmek için "dürtmeler" (nudges) kullanır (Heemsbergen vd., 2024, s. 73). Algoritmik yönetim, insan yöneticilerin karar verme, bilgilendirme ve değerlendirme rollerini üstlenerek kontrolsüz gücü bir algoritmanın belirlediği bir sistem yaratır (Muldoon & Raekstad, 2023, s. 588). Bu, özellikle fikri mülkiyetin (IP) özel şirketlere transferi ve teknolojiye bağımlılık yoluyla kurumsal özerkliğin erozyonuyla görülür (Purser, 2025, s. 1; CFA, 2025b, s. 1). Entelektüel emeğin verileştirilmesi süreci, akademik faaliyeti ölçülebilir performans göstergeleri üzerinden yeniden düzenlemekte; üretici YZ'nin yorumlama ve yargı yetisini algoritmik işlem süreçlerine dönüştürmesiyle epistemik bir dönüşüm gerçekleşmektedir. Beklenen sonuç, eleştirel

düşünme ve muhakemeye dayanan bilginin, akıcılığa rağmen bağlamsız (Bender vd., 2021, s. 610) ve korelasyona dayalı hesaplamalı çıktılara indirgenmesidir (Pasquinelli, 2023, s. 23). Bu durum, Aydınlanma'nın özerk düşünce idealinden köklü bir kopuşu temsil eder. Algoritmik rasyonalite, yorumlamayı "tahmin üzerine ayrıcalık tanıyan" bir optimizasyona dönüştürür (Voicu, 2025, s. 75; Grange, 2022, s. 5162). Bu süreç, entelektüel emeği basitleştirilmiş, hesaplanabilir çıktılara indirgeyerek, akademik emeğin "mekanik olarak ruhsuz" hale gelmesi riskini taşır (Purser, 2025, s. 1). YZ tespit araçlarının (örneğin Turnitin) akademik sahtekârlığı değerlendirmek için kullanılması, öğrencilerin haksız yere suçlanması ve şeffaflık eksikliği nedeniyle kararlara itiraz edememesi sonucunda bir algoritmik hukuki süreç krizine yol açmaktadır (UB Students Protest, 2025, s. 1).

YZ'ye eşlik eden bilişsel devretme (Knox, 2022, s. 210, 1077; Kallinikos, 2006, s. 11), akademik özneliği epistemik bir dayanaktan çıkararak operasyonelleştirilmiş, verileştirilmiş ve sürekli izlenen bir arayüze dönüştürmektedir (Knox, 2022, s. 210; Bender vd., 2021, s. 610). Bu nesnel yabancılaşma, faillik ve anlamın dijital altyapılara dışsallaştırılması anlamına gelirken, akademisyen algoritmanın bir uzantısı haline gelmektedir (Küçükuncular & Ertugan, 2026, s. 11). YZ'ye aşırı güven, bilişsel tembelliğe ve zihinsel emeğin dışsallaştırılmasına yol açar (Costa & Murphy, 2025, s. 7). Bu süreç, Purser'ın (2025, s. 1) MIT çalışmasına atıfla belirttiği gibi, kritik akıl yürütmeye ilişkili nöral bağlantılarda %47'lik bir düşüşe neden olan "bilişsel borçlanma" olarak da adlandırılır. Yabancılaşma, artık yalnızca bireysel bir deneyim değil, derin yapısal bir koşuldur ve bu nedenle pozitif kişisel algılarla (örn. YZ'nin faydalarına dair iyimserlik) hafifletilemez (Küçükuncular & Ertugan, 2026, ss. 1, 11). YZ, öğrencileri (öğrenim sürecinden) ve öğretim üyelerini (meslektaş ilişkilerinden) giderek daha fazla izole ederek kişiler arası ilişkilerdeki yabancılaşmayı da artırmaktadır (Küçükuncular & Ertugan, 2026, ss. 4, 11).

Akademisyenler, neoliberal stratejilerle öznel aşırı yatırıma teşvik edilmelerine rağmen, öznellikleri bugün yalnızca yönetsel söylemle değil, aynı zamanda algoritmik yönetimle şekillendirilmektedir (Hall, 2018, s. 136). CSU-OpenAI ortaklığı örneğinde olduğu gibi, YZ'nin tek taraflı olarak, fakültenin yasal danışmanlığı olmaksızın uygulanması, sendikal direncin kırılmasına yönelik bir siyasi stratejiyi temsil eder (CFA, 2025a, s. 1; Purser, 2025, s. 1). Beklenen sonuç, akademik özerkliğin otomatikleştirilmiş değerlendirme mekanizmalarına uyum gösterme olarak yeniden tanımlanması ve bu uyumun, bütüncül bir mülksüzleştirmeyi (Fuchs, 2019, s. 78; Zuboff, 2019, s. 14) derinleştirmesidir. Akademisyenler ve öğrenciler, YZ'nin adaletsizliklerine (örneğin algoritmik sahtekârlık suçlamaları) karşı giderek daha fazla toplu eylem yoluyla direnmektedir (UB Students Protest, 2025, s. 1). Bu, YZ yönetişiminin demokratikleştirilmesini, algoritmik okuryazarlığın benimsenmesini (YZ'yi kültürel metinler olarak eleştirel okuma) ve üçüncü taraf tedarikçilerden sözleşmeye dayalı hesap verebilirlik talep edilmesini gerektiren kritik bir süreci işaret eder (Voicu, 2025, s. 73; Grange, 2022, s. 5162). Bu da, akademik emeğin geleceğini kavrayabilmek için yabancılaşma kavramının, entelektüel emeği şekillendiren temel örgütleyici ilke olarak yeniden düşünülmesi gerekliliğini göstermektedir (Küçükuncular & Ertugan, 2026, s. 11).

Bibliyografya

- Ball, S. J. (2003). The teacher's soul and the terrors of performativity. *Journal of Education Policy*, 18(2), 215–228. <https://doi.org/10.1080/0268093022000043065>
- Beer, D. (2019). *The social power of algorithms*. SAGE.
- Bender, E. M., Gebru, T., McMillan-Major, A., & Shmitchell, S. (2021). On the dangers of stochastic parrots: Can language models be too big?. *FAccT '21* içinde (ss. 610–623). <https://doi.org/10.1145/3442188.3445922>
- Blauner, R. (1964). *Alienation and freedom: The factory worker and his industry*. University of Chicago Press.
- Braverman, H. (1974). *Labor and monopoly capital: The degradation of work in the twentieth century*. Monthly Review Press.
- California Faculty Association. (2025a, 14 Ocak). *CFA leader voices concerns over CSU AI implementation at oversight hearing*. CFA News. <https://www.calfac.org/cfa-leader-voices-concerns-over-csu-ai-implementation-at-oversight-hearing/>
- California Faculty Association. (2025b). *Unfair practice charge on A.I. initiative filed against CSU admin*. CFA News. <https://www.calfac.org/unfair-practice-charge-on-a-i-initiative-filed-against-csu-admin/>
- Christou, P. A. (2025). A critical inquiry into the personal and societal perils of artificial intelligence. *AI and Ethics*, 5, 2547–2555. <https://doi.org/10.1007/s43681-024-00556-w>
- Costa, C., & Murphy, M. (2025). Critical education, generative artificial intelligence and the tyranny of freedom: A critique of modern 'technocracy'. *Technology, Pedagogy and Education*, 1–22. <https://doi.org/10.1080/1475939X.2025.2547728>
- Crawford, K. (2021). *The atlas of AI: Power, politics, and the planetary costs of artificial intelligence*. Yale University Press.
- Dejours, C. (2000). *Travail, usure mentale: De la psychopathologie à la psychodynamique du travail*. Bayard.
- Fan, Y., Tang, L., Le, H., Shen, K., Tan, S., Zhao, Y., Shen, Y., Li, X., & Gašević, D. (2025). Beware of metacognitive laziness: Effects of generative artificial intelligence on learning motivation, processes, and performance. *British Journal of Educational Technology*, 56(2), 489–530. <https://doi.org/10.1111/bjet.13544>
- Friedmann, G. (1964). *Industrial society: The emergence of the human problems of automation*. Free Press.
- Fuchs, C. (2019). *Rereading Marx in the age of digital capitalism*. Pluto Press.
- Gately, L. (baskıda). A narrative review of the potential use of generative artificial intelligence in educational research practices in higher education. *Studies in Technology Enhanced Learning*, 4(1), 1–19. <https://doi.org/10.21428/8c225f6e.4428aafb>
- Gerlich, M. (2025). AI tools in society: Impacts on cognitive offloading and the future of critical thinking. *Societies*, 15(1), 6. <https://doi.org/10.3390/soc15010006>
- Grange, C. (2022). Algorithmically controlled automated decision-making and societal acceptability: Does algorithm type matter?. *HICSS-55* içinde (ss. 5159–5168).

- Hall, R. (2018). *The alienated academic: The struggle for autonomy inside the university*. Palgrave Macmillan.
- Hammerschmidt, T., Hafner, A., Stolz, K., Passlack, N., Posegga, O., & Gerholz, K. H. (2025). A review of how different views on ethics shape perceptions of morality and responsibility within AI transformation. *Information Systems Frontiers*. <https://doi.org/10.1007/s10796-025-10596-0>
- Heemsbergen, L., Krebs, S., Gorur, R., & Maddox, A. (2024). Algorithmic performance management in higher education: Viva! 365 ways of surveillance. *Surveillance & Society*, 22(2), 73–87. <https://doi.org/10.24908/ss.v22i2.15776>
- Honneth, A. (2014). *Freedom's right: The social foundations of democratic life*. Columbia University Press.
- Kallinikos, J. (2006). *The consequences of information: Institutional implications of technological change*. Edward Elgar Publishing.
- Knox, J. (2022). (Re)politicising data-driven education: From ethical principles to radical participation. *Learning, Media and Technology*, 48(2), 200–212. <https://doi.org/10.1080/14739884.2022.2158466>
- Küçükuncular, A., & Ertugan, A. (2026). Teaching in today's world: A Marxian critique of AI in education. *Journal of Academic Ethics*, 24(18). <https://doi.org/10.1007/s10805-025-09692-2>
- Lin, T. (2024). “Democratizing AI” and the concern of algorithmic injustice. *Philosophy & Technology*, 37, 103. <https://doi.org/10.1007/s13347-024-00792-2>
- Linhart, R. (2015). *The imaginary party: A Marxist critique of the left*. Verso.
- Marx, K. (1844). *Economic and philosophic manuscripts of 1844*. <https://archive.org/details/economicphilosop00marx>
- Muldoon, J., & Raekstad, P. (2023). Algorithmic domination in the gig economy. *European Journal of Political Theory*, 22(4), 587–607. <https://doi.org/10.1177/14748851221082078>
- Olssen, M., & Peters, M. A. (2005). Neoliberalism, higher education and the knowledge economy: From the free market to knowledge capitalism. *Journal of Education Policy*, 20(3), 313–345. <https://doi.org/10.1080/02680930500108718>
- Pasquinelli, M. (2023). *The eye of the master: A social history of artificial intelligence*. Verso.
- Patrissia, R. U., & Husni, M. (2024). Smartwatches, AI, and the three faces of technological determinism: A Marxist critique of digital capitalism. *International Journal of Science and Environment*, 13(1). <https://doi.org/10.51601/ijse.v5i3.178>
- Purser, R. (2025, Kasım/Aralık). AI is destroying the university and learning itself. *Current Affairs*. <https://www.currentaffairs.org/news/ai-is-destroying-the-university-and-learning-itself>
- Sidorkin, A. M. (2025). Embracing liberatory alienation: AI will end us, but not in the way you may think. *AI & Society*, 40, 1417–1424. <https://doi.org/10.1007/s00146-024-02019-6>
- Sutton, P. (2017). Lost souls? The demoralization of academic labour in the measured university. *Higher Education Research & Development*, 36(3), 625–636. <https://doi.org/10.1080/07294360.2017.1289365>

UB Students Protest. (2025, 22 Ocak). *University at Buffalo students protest use of AI detection tool*. Government Technology. <https://www.govtech.com/education/higher-ed/university-at-buffalo-students-protest-use-of-ai-detection-tool>

Voicu, C. G. (2025). Reclaiming humanistic agency in the age of algorithms: Toward a posthuman pedagogy of the humanities. *Revista de Pedagogie Digitala*, 4(1), 73–79. <https://doi.org/10.61071/RPD.2571>

Watermeyer, R., Phipps, L., Lanclos, D., & Knight, C. (2024). Generative AI and the automating of academia. *Postdigital Science and Education*, 6, 446–466. <https://doi.org/10.1007/s42438-023-00440-6>

Weber, M. (1978). *Economy and society: An outline of interpretive sociology*. University of California Press.

Zuboff, S. (2019). *The age of surveillance capitalism: The fight for a human future at the new frontier of power*. PublicAffairs.